

II. KÖNYV.

RÁKÓCZI KÖZÉLETÉNEK KEZDETE.

I.

A SÁROSI FŐISPÁN.

A nagysárosi vár romjai.[414]

HOGY a bécsi fogadtatás kellemetlenségeit feledtesse, Rákóczi kétezer mázsa liszt árán gyémántokat vásárolt feleségének s alig kétheti időzés után (1694 december közepén) levitte őt magyarországi jószágaira. Egy hét múlva már Sárospatakon voltak, hol a karácsonyi és újévi ünnepeket is töltötték. Újesztendő napján Keczer Sándor alispán vezetése alatt Sárosvármegye küldöttsége üdvözölte és meghívta őket a vármegye legközelebbi közgyűlésére. 1695 januárius 28-ikán a vármegye határán az érkezőket fényes küldöttség várta, mely az ifjú fejedelműnek diszes ajándékkal, egy Eperjesen 250 talléért készült ékszerrel kedveskedett. A magyar vármegye drágább emléket adott, mint a mennyi hozományt készpénzben kapott Rákócziné nagynénje, a ki pedig a francia király öccséhez, Fülöp orléansi herceghez, a későbbi regenshez ment férjhez. De ennél is többet ért az a magyaros szivesség, melylyel a bájos német asszonyt körülvették és ünnepelték. A főispán a nagysárosi várban több napot vígan töltött a sárosi urakkal, januárius 31-ikén pedig Sárospatakra vitte farsangolni feleségét. Fényes és zajos udvart tartott. Felesége udvara 30, az övé 80 szolgálattévőből és 44 főnyi karabélyos és dragonyos testőrből állott, nem is szólva a várnagyokról és a gazdatisztekről, a kik közt Rákóczi legbizalmasabb emberei, egykori nevelői voltak: Kőrösy György kincstartó, a hegyaljai bortermelés főintézője s Badinyi János családi levéltárnok. Bejáratosak voltak a cs. kir. tisztek is, a kik a fejedelem váraiban (Patakon, Ecseden, Tokajban, Ónodban, Munkácson) elhelyezett őrség élén állottak. Nem szivesen találkoztak velők, mert a bécsi udvar titkos megbízottainak, kémeinek tartották őket a vidéki urak, kik feleségeiket, lányaikat is magukkal hozták. Látogatásaikat viszonzni kellett, A mulatozások, vendégeskedések, vadászatok közben fesztelenebb volt a társalgás, mint az öreg udvarmesternének tetszett. Nem ösmerte azt a családiasságot, mely az akkori magyar nemességét a vérség szorosabb kötelékei nélkül is összefűzte. Mindent a nyugati merev illemszabályok szerint ítélvén meg, csapodárnak, hűtlennek tartotta Rákóczit, ha magyaros bizalmassággal szólt egyik-másik nemesasszonyhoz, leányhoz.

Besugásaival, bujtogatásaival folytonosan ingerelte úrnőjét, a ki néha szemrehányásokat tett urának. Rákóczit a méltatlanságok annyira bántották, hogy életét is megunva, lóra ült s tuskön-bokron keresztül nyargalózva «kereste a poklot és halált».[415] Különben is elfogta a vallásos kételkedés, mely akkor szokott jelentkezni, mikor a világba lépő fiatal ember először érintkezvén más vallásúakkal, észreveszi, hogy eddigi vallásos neveltetése alapelvei nem elégítenek ki mindenkit. A pataki protestáns tanárok nem hatottak reá, mert hiszen a jezsuiták elől gönczi menedékhelyökről is éppen ezekben a napokban kellett tovább bujdosniok Kassára; de a jezsuiták, a kik örökükbe ültek és más papok csakhamar észrevették, hogy a jobbadán protestáns urak Rákóczira nemcsak politikai, hanem vallási felfogás tekintetében is hatottak. A fejedelem azzal vádolja önmagát,[416] hogy már régen kialudt szívében a kegyesség szikrája s egyre jobban elsötétült előtte a vallás világa; róla majd furfangos, majd kíváncsi kérdéseket tett s a papokkal beszélgetett és vitatkozott, hogy vallási kérdésekben való jártasságát fitogtassa. Egyeseknek tudatlansága vagy hallgatása, – másoknak hízelkedése és tetszésnyilvánítása mind messzebbmenő nyilatkozatokra ragadta. Örült, a mikor nyilvános társalgások alkalmával a különböző felekezetű vendégek tapsoltak neki, mert sok dologban egyetértettek. Mennyire szigorúan ítélte önmagáról és a katolikus vallás lényegével mennyire nem jutott olyan ellentétbe, mint maga is hitte, abból látszott, hogy jezsuita gyóntatóatyja nem vádolta vagy figyelmeztette, pedig a vitatkozásoknál többnyire jelen volt.[417] Talán azt látta, mint valaha Mátyás király Gattinál, hogy tulajdonképpen csak a szórszálhasogató teologusok ellen fordul, kik az erkölcsi tanításokat és az evangéliumok magyarázatát elhanyagolják.[418]

A zborói vár.[419]

A zborói Rákóczi kastély.[420]

Húsvét utánig maradt Patakon, azután felváltva Szerencsen, Borsiban, Munkácson, Helmecczen, Regécz, Sáros és Zboró váraiban, Bártfán és Eperjesen többnyire uradalmi ügyekkel foglalkozott.

Már az év végén eligérkezett nagynénjéhez, Rákóczi Erzsébethez, ki erre őket újesztendő napján (1696.) s pár nappal utóbb is sürgetve kérte. Gróf Erdődy György ugyanis bepanaszolta őt, hogy vele, mint hitestársával, nem akar együtt lakni Szomolánban. Januárus 4-ikén Kollonics tábornok azzal intette békülésre, hogy különben kolostorba záratja; harmadnap azonban két heti megmondolási időt adott neki. Erre a januárus 21-iki tárgyalásra már az időközben megérkezett fejedelmi párral ment el s annak és Keczer sárosi alispánnak jelenlétében ismételte megváltozhatatlan szándékát.[421] A bibornok nem ugyan kolostorba, de Kistapolcsányra küldte, hová az ifjú fejedelmi pár is követte. Nagyon fiatal, de nagyon boldogtalan asszony volt Rákóczi Erzsébet, mikor (1673.) egyik versében megírta, hogy

«Ád jobbat az Isten: megsárgúl a kalász, – –

Megfordúl még egykor búsult Rákóczi-gyász».

II. Rákóczi Ferencz 1694-ben.[422]

Nagyon szerette kisöccsét, a kit árvaságában sohasem hagyott el. Már tíz esztendeje két faluval jutalmazta meg azt a jogtanácsost is, a ki a császári tábornokoknál s a bécsi minisztereknél sikeresen fáradozott a két árva érdekeinek védelmében.[423] Maga gyermektelen lévén, még 1693-ban is kedves szép lovait nevezte gyönyörű magzatainak, búfelejtetőinek, időtöltőinek.[424] Kastélyának minden folyosója tele volt szarvasagancsokkal, vadászszenvedelme diadaljeleivel. Rákóczi maga is gyakran járt ki vadászni s néha napokra is elmaradt.

Azonban minduntalan visszatért Kistapolcsányra, hol nagynénje kastélyának száznál több terme 1696 május 28-ikán délben mintha naposabb lett volna a szokottnál: «megfordult a Rákóczi-gyász örömré». Megszületett a várva-várt fiú-örökös,[425] kinek ereiben már Árpád vére csörgedezett. Lipót, Lajos, György, József, Antal névre keresztelték. Három keresztapja volt: Lipót király, Lajos badeni herceg, Aspremonte altábornagy; három keresztanyja: Zsófia (V. Frigyes pfalzi választófejedelem leánya), a hannoveri választó felesége; Mária Amália hessen-kasseli tartománygrófné és gróf Erdődy Györgyné (Rákóczi Erzsébet), a ki a keresztvízre tartotta. Sárosvármegye bizonyára a nemzet nevében szólt, mikor július 4-ike táján a Sárospatakra érkezett Rákóczi előtt küldöttség útján tolmácsolta örömet «a Rákóczi-ház új bimbójának szerencsés fakadása felett». Feleségét, báró Hellenbach János híres selmeczi orvos tanácsára, már előbb a vihnyi fürdőbe vitte. A fürdőzés után a gyöngye gyermeket egyelőre még Hellenbach gondviselése alatt hagyván, augusztus közepén mind a ketten hazamentek Sárospatakra. Ott azonban a fejedelem nem szívesen lakott, mert bántotta, hogy saját várában cs. kir. katonaság parancsol, mely őt magát is szemmel tartja. Átmentek tehát nagysárosi kastélyukba, október vége felé pedig fölrandultak Bécsbe, hogy hesseni Károlynak bemutatassák első unokáját, fiukat.

Károly fejedelem látogatásának egyik célja az volt, hogy Rákóczi római szent birodalmi fejedelemségét Lipót császárral és királylyal valahára elismertesse. Rákóczi ősei között öt Báthory és négy Rákóczi volt Erdély választott fejedelme s egynek, édesapjának, kivételével mindannyian uralkodtak is. A birodalmi fejedelemség címe a Báthory Zsigmond erdélyi fejedelemnek 1595 januárus 28-ikán adott császári diploma s az I. Rákóczi György erdélyi fejedelem s III. Ferdinánd római császár közt 1645 augusztus 16-ikán kötött béke értelmében egyaránt megillette. Anyja ennek elősmertetésére már 1681-ben lépéseket tett s akkor, bár hasonló címet egyszerre hatan is kértek a császártól, bizonyára nem az illeték (23,365 r. forint) lefizetésén, hanem politikai tekinteteken múlt a dolog.[426] Hét esztendő mulva a gyermek kifakadt, mikor – felsőbb utasításra a – neuhausi kollégiumban csak grófnak, méltóságos úrnak nevezték; az udvar azonban ragaszkodott ehhez a címhez[427] s még a nagy kollégiumban csak grófnak, méltóságos úrnak nevezték; az udvar azonban ragaszkodott ehhez a címhez[428] s még a nagykorúsításról szóló oklevélben is (1694) azt használta. Ez annál feltűnőbb, mert III. Vilmos angol király, III. Frigyes brandenburgi, Miksa Emánuel bajor, Ágost

szász választófejedelmek stb. ugyanakkor fejedelemnek, testvéröknek, rokonuknak szólították. Házassága előtt egy hónappal (1694 augusztus 24-ikén) maga Rákóczi vette kezébe az ügyet s az udvarnál két év alatt három emlékiratban fejtegette kívánsága jogosságát. De midőn kért a Habsburgoktól, büszkén figyelmeztette őket, hogy anyai őseinek, a Báthoryaknak köszönhetik magyar trónjukat; apai ősei mint szerződő és hadviselő felek álltak szemben s ősei fejedelmi rangját négy nemzedéken át senki sem vonta kétségbe. December 4-ikén kijelentette, hogy élni fog fejedelmi címével. Ezt az udvar is hajlandó volt elismerni, de csak úgy, ha egy nevét viselő huszárezredet ajándékoz az uralkodónak. Rákóczi nem akarta pénzen megvásárolni öröklött jogát s a tárgyalásokat megszakította. Apósa sürgetésére csak most, novemberben újította meg kérését, a melyet Lipót császár és király ezúttal teljesített is, még pedig ellenszolgálatok nélkül, de csak saját személyére nézve.[429]

Azok, a kik jobban ismerték, ennél nagyobb dolgot vártak volna Rákóczitól. Azt remélték, hogy, mint sárosi főispán, maga is megjelenik az országos rendek gyülekezetében, mely Pozsonyban október 18-ika óta öt héten át tanácskozott a sérelmekről. Hitték, hogy a november 10-ikén kiadott leirat után, mikor a gyülekezetet törvénytelenül Bécsbe rendelték, azokhoz csatlakozik, a kik a lelkes Széchenyi Pál kalocsai érsek vezetése alatt tiltakoznak a kormány alkotmány sértő reformtervei és az ellen, hogy ilyen életbevágó ügyeket országgyűlésen kívül tárgyaljanak. Rákóczi azonban nem ment el Pozsonyba, sőt Bécsben sem vett részt a tanácskozáson, pedig elősmerte, hogy ez hivatalos kötelessége volna. Múlasztása annál meglepőbb, mert szinte lelkesedve írt az ellenzék magatartásáról és saját vallomása szerint az egybegyűlt mágnásoknál jobban ismerte a bécsi minisztérium nemzetrontó terveit, mivel sokat forgott a németek társaságában.[430]

Rákóczi háza Eperjesen.[431]

A mikor a király a gyülekezetet feloszlatta, november végén Rákócziék is visszatértek Sárospatakra. Ott és Eperjesen több hónapot immár elősmert fejedelmi rangjuknak megfelelő fényben töltöttek. Rákóczi, mióta apa lett, a munkácsi herczegséggel és a pataki, regéczi, tokaji uradalmakkal mint egyedüli földesúr akart rendelkezni, a mi azonban ellenkezett a nénjével és sógorával 1692-ben kötött egyességgel és pörre vezetett. A bécsi udvar szívesen látta az atyafiságos szeretet megbomlását, mert azt hitte, hogy a pörlekedők anyagi tekintetben teljesen kimerülnek s politikai jelentőségöket s félelmességöket elvesztik. Ez a pör 1697 elején indult meg, a mikor Rákócziék Eperjesen olyan vígan farsangoltak. A fejedelem fölkeresett sok olyan bírót, prókátort és más befolyásos embert, a kikkel a pör érdekében érintkeznie kellett. Valamelyiknek a leánya – saját vallomása szerint – heves szerelemre gyujtotta és Báthory Gábor forró vére annyi csábító alkalom, dőzsölés, tánczvigalom, eszem-izsom közt – majdnem hatalmába kerítette.[432] Szívében azonban ezen az eperjesi farsangon minden másnál erősebb szenvedelem lángolt fel olthatatlanul: a honszerelem.

A PARASZTHÁBORÚ 1697-BEN.

BERCSÉNYI Miklós gróf ungi főispán, az új tartományi főhadbiztos, 1697 januáriusában Tokaj helyett Eperjest választotta székhelyének. A «notable»-ok múltévi pozsonyi és bécsi gyűlésén az ellenzék vezetői közé tartozott s eperjesi házában a három Szirmay (István, András, Miklós), a három Vay (Ádám, László, Mihály), Radics András, Berthóti Ferencz, Keczer Sándor és mások gyakran keseregtek és tanakodtak a haza állapota fölött. A beszélgetést rendszeren másra fordították, ha a németesen öltözködő Rákóczi megjelent köztük. Maga is észrevette, hogy az ország és a haza ügyeit senki sem merte szóba hozni előtte, mert nem tudták, hogy német ruhája honszerető magyar szívet takar.[433] Ezt leghamarabb Bercsényi vette észre, a kivel gyakran vadászatott együtt. Ott, az erdők mélyében vagy a szabad mezőn, a hol kémekeket nem láttak maguk körül, egyre bizalmasabban, őszintébben közölték egymással gondolataikat; kölcsönösen elpanaszolták keserűségeiket, szomorúságaikat s keresték a segítség módját. Isten után bizonyosan Bercsényi műve volt, hogy a fejedelem napról-napra jobban felfogta, átérezte hazája nyomorúságát s hogy szívét, elméjét nagy dolgokra hajlított. Megerősítette abban a hitében, hogy hazája és ősei tekintélyénél fogva egyedül ő adhat irányt az egyformán gondolkodók szándékainak; csak ő szerezheti meg a külföldi keresztény uralkodók barátságos támogatását. Neki kell helyreállítania az 1645. évi linzi (nagyszombati) békét, a melyet a politikai és vallásszabadság biztosítására dédapja, I. György erdélyi fejedelem kötött III. Ferdinánd királlyal. Mivel azonban az akkor biztosított szabadságokat a hatalom később jobbadán eltörölte, azoknak visszaszerzésére egyedül ő fordulhat a francia és a svéd királyokhoz, kik dédapjával az, utódokat is kötelező szövetséget kötöttek.[434]

Thököly török fogsága óta a nemzetet egyik csapás a másik után érte. Thököly ugyan pár hónap múlva kiszabadult, de Munkács feladása után alig maradt 2-3000 embere. Buda elfoglalása után a kurucok jobbadán elfogadták a király kegyelmét. Apafi, erdélyi fejedelem, vagy inkább első minisztere, Teleki Mihály, szintén szabadulni vágyott a török pártfogás alól. 1686-ban hadi szövetségre lépett I. Lipóttal, a ki azonban beküldte hadait s valósággal elfoglalta a fejedelemséget. Magyarország szabadságát is nyíltan el akarta kobozni. Buda visszavétele s Erdély elfoglalása után 1687-ben Pozsonyba országgyűlést hirdetett, de megfélemlítésére Eperjesen «borzalmas és Nero ideje óta hallatlan» vérpádot engedett fölállítani, hogy eltegye láb alól a gyanúsakat, kiket arról vádoltak, hogy Rákóczi édesanyjával leveleztek. Rákóczi meg volt győződve, hogy az udvar ezzel az örökös királyság útját akarta egyengetni. «Gyászolnak az özvegyek és az árvák, megfosztatván édes szüleiktől – szólt a nemzethez 1703-ban. – Elszedték a Gabiusok főbb fejeit és sokaknak kiontott ártatlan vére az Ábelével együtt az egeket verdesi ...» Pozsonyban a rendek ily körülmények közt tanácskoztak Józsefnek megkoronázásáról és az örökös királyság megalapításáról. Az ellenzéki Draskovics országbíró hirtelen halála, talán megmérgeztetése, minden ellenmondást elnémított. Elfogadták az örökös királyságot s eltörölték az Aranybulla záradékát, melyben II. Endre, «az az igazán bölcs király» a törvénysértő királyokkal szemben hűtlenség bűne nélkül való ellenállásra adott jogot a nemességnek. A segély és az adó megajánlására már nem került a sor. Nagyságát az udvar szabta meg; a hadbiztosság, a katonasággal egyetértve, vetette ki a vármegyékre s a nyomorúlt néptől hallatlan és barbár módon zsarolta ki. Ezt még bűnökkel is tetézte. Ha a szegény ember fizetni nem tudott, szemeláttára gyalázták meg a feleségét. Másokat halálra vertek s a nyomorúság és rossz

bánás miatt panaszkodókat eltették láb alól. A panaszokat ugyan megvizsgálták, de egyetlen német katona szavának is többet hittek, mint valamennyi magyar ember tanúskodásának. A közkatona a népen, a tiszta a nemességen hatalmaskodott; s a tiszt szemet hunyt a közkatona, a tábornok a tiszt garázdálkodásainak hallatára. A rombolás munkájára az egész katonaság összeesküdött. Mindez gyökerestül felforgatta az ország törvényes kormányzatát. A vármegyék fő- és alispánjai, tisztviselői nem végezheték tiszteiket; a ki mégis buzgólkodott, azt rebellisnek csufolták s néha meg is verték. Az udvarhoz hiában fordultak följelentésekkel, folyamodásokkal. A kiszarolt nép el sem viselhette a sürgetésekkel, megkeresésekkel járó újabb költségeket. A hadbiztosok valóságos háripiák voltak, a kik a nemzet megrontására törekedtek; a németektől, magyaroktól egyaránt megfizettették magukat s a népnek és a vármegyéknek iszonyú uzsorára kölcsönöztek pénzt. A helyőrségek parancsnokai a vár körül egy ágyúlövésnyi távolságban földesuraknak tekintették magukat; korcsmákat, mézszárszékeket, vámházakat tartottak a körön belül eső nemesi kuriákon s mások jobbágyait erőszakosan hajtották el robotolni. Uraknak ugyan a nemeseket nevezték, de birtokaik jövedelmét a németek tették zsebre.

Rákóczi ilyenek találta a helyzetet,[435] mely az utolsó tíz esztendőben egyre rosszabbodott. Magát is azok közé számította, a kik «ha gottli-nyelven nem beszélnek, önön honukban meg nem élnek». A híres eperjesi farsang végén (1697 febr. 20.) igazán hamut hintett a fejére s búcsút mondott a gondtalan életnek. Sárospatakon töltötte a nagybőjtöt; ott ünnepelte huszonegyedik születésnapját s a husvétot; de a helyőrség apró zaklatásait, alkalmatlankodásait megunva, április 21-ikén udvarával együtt Szerencsre ment át, hol az események csakhamar figyelmeztették végzetére.

Magyar paraszt. (Egykorú fametszetről.)[436]

Bercsényi akkor már nagy titokban értesítette legbizalmasabb barátait a Rákóczi lelkében végbement változásról, rejtettebb gondolatairól, mik a beavatottakat rendkívüli örömmel töltötték el.[437] A nép, a melynek olyan áldottlelkű földesura volt, ösztönszerűen benne reménykedett. Jobbágyai, szabadosai már hónapok óta titkos összejöveteleket tartottak az ő regéczi erdeiben, hegyeiben, de vadászatai közben sohasem háborgatták panaszaikkal. Mozgolódásuk nem maradhatott rejtve, azonban megállapodásukat erős esküjök következtében titokban tartották. Május közepén egy nemes költő az ő nyomorúságukat is megsiratta. Csüggendezve kérdezte, hol van a magyar szabadság, hol van az igazságos Mátyás, hol van István király, a magyarok tündöklő napja, ragyogó csillaga? Eltűntek; s a nemzet idegenek rabja lett. Thököly szerencsétlensége óta nincs, a ki vezesse; nincs, a kihez fejét a nyomorúlt magyar nép lehajtsa, a ki szívét, lelkét fölemelje, előbbi koronáját megadja.[438] A szegény nép azonban máris hitte, hogy van ilyen tündöklő napja, ragyogó csillaga. Nem remélhette, hogy dúsgazdag földesura önként álljon az élére; de bízott benne, hogy kényszerítheti rá. Mert hiszen «akárhova bujdossék előle, a Rákóczi-nevet a Száva vize se mossa le róla: a vér nem változott vízzé».[439]

Tokaji Ferencz, a regéczi vár egyik volt hajdúhadnagya, most bujdósó kurucz, maga mellé vett olyan elszánt embereket, mint Szalontai János, Kabay Márton református pap stb., és titokban szervezte

velők a népet a regéczi, majd a szalánczi erdőkben. Július elsején[440] egyszerre három helyen tört a németekre: Tokajt, Sárospatakot elfoglalta, a sátoraljaújhelyi vásáron a pataki főkapitányt és harmincz emberét levágta. Thököly ezeres kapitányának nevezte magát, de a bujdosó fejedelem helyett Rákóczit akarta vezérré tenni. Rákóczi június 26-ikán feleségével és egész udvarával három napig vadászott a Tokaj közelében levő balsai erdőben. 29-ikén visszatért Szerencsre s onnan július elsején hajnalban éppen nekikészült, hogy vadászatra menjen át Patakra, hol másnap Sarlós Boldogasszony ünnepét akarta megülni, mikor két jobbágya sürgős kihallgatásra jelentkezett. Hírül hozták, hogy Thököly kuruczai elfoglalták tokaji és pataki várait, most pedig őt magát is hatalmukba akarják ejteni. Rákóczi mindezt hihetetlennek gondolta s letartóztatta a két jobbágyot; de mégis rendbe szedte udvarát, hogy meglepetés ne érje. Pár pillanat múlva a Tokajról menekülő németek már megerősítették a híradást. Hirtelen befogatott a nők hintájába, maga pedig feleségével együtt lóra ült, hogy könnyebben menekülhessen. A fölkeléshez, forradalomhoz nem értvén, nem szeretette volna, hogy elfogják s mint a támadás vezérét tüntessék fel a különben is gyanakodó bécsi udvar előtt. Elhatározta, hogy egyenesen a németek kezében levő Kassára menekül, hol Nigrelli Oktáv őrgróf, Felső-Magyarország hadparancsnoka, két esztendő óta meghitt barátja volt s olaszúl nemegyszer levelezett vele. A fölkelők azonban már elállották az odavezető utat s így a németeknek egy másik várában, a borsodvármegyei Szendrőben akart meghúzódni. Ennek a várnak kapitánya olasz volt: Guadagni Sándor őrgróf, 1684 óta egy ifjú magyar asszony, Forgách Dorottya grófnő ura s 1687 óta magyar honfiú, a ki megesküdtött, hogy a szent koronát és az ország törvényeit mindhalálig védi.[441] Most azonban attól félt, hogy Rákóczi maga is a fölkelőkkel tart és csellel akarja elfoglalni Szendrőt; becsukatta tehát előtte a kaput. A fejedelem ennek következtében a védtelen városba szorult, hol a kuruczok minden pillanatban elfoghatták. Másnap délben kémei hírül is hozták, hogy Patak felé küldött társzekereit már csakugyan utolérték, de nem bántották. Még fedezetet is adtak melléjük s úgy kísérték be rendeltetésök helyére, Patakra, hova őt magát is várták, hogy közéjük álljon. Rákóczi azonnal megírta Nigrellinek, miért nem kereshetett nála s miért nem talált Guadagninál oltalmat; harmadnap pedig (július 3.) Szendrőről tovább menekült saját, rohamosan növekedő népszerűsége elől.

A szalánczi vár romjai.[442]

A tornai és szepes-gömöri hegyek déli tövében mindenütt nyugati irányt követve, először is Selmezbányára igyekezett, báró Hellenbachhoz, hogy pénzt kölcsönözzön tőle bécsi útjára. Szerencsről ugyanis oly gyorsan kellett indulnia, hogy pénzzel egyáltalán nem láthatta el magát; a fölkelők pedig, kik többnyire saját jobbágyai voltak, azóta elfoglalták várait, uradalmait és azokat csak mint vezéreknek adták volna vissza. Ki kellett futnia a hazából, ha a németekkel elhítenni akarta, hogy nincs része a felkelésben; maradnia, ha a nemzet bizalmát eljátszani nem kívánta; egyelőre pedig magyar és német elől egyaránt rejtőzködni. A vele levő egyetlen hintóban gyermekét s a dajkát helyezte el; ő maga feleségével és kíséretével együtt lóháton tette meg az egész utat. Felesége folytonosan gyöngéltetett ugyan s ura aggodalommal látta törődöttségét; de büszke volt reá, hogy igazán férfias lélekkel tűrte a bajokat s kitartott éjjel-nappal a lovaglásban. Csak annyi pihenhetett, a mennyi okvetlenül szükség volt az utasok és a lovak erejének helyreépítésére. Sietniök kellett, mert a fölkelés híre gyorsan terjedt s a németeket gyűlölő nép az előttük álló vidékeken is bizonyosan

csatlakozott volna a kuruczokhoz. Rákóczi egy perczre sem veszítette el nyugalját, béketűrését; a reá nehezedő bajok közt csendesen dúdolgatta Szent Ambrus himnuszát, a Te Deumot.[443]

Negyednap, július 6-ikán este érkeztek Selmezbányára, hol néhány napot akartak pihenni. Másnap szolgálai az összeszakadozott szerszámok és saját dolgaik rendbehozásával bajoskodtak, mikor délben, éppen ebéd idején, az utcán nagy lótás-futás támadt. A lakosok fejüket vesztve kapkodták össze értékesebb holmijokat, hogy a bányákba, aknákba, barlangokba rejtésük el; a bátrabbak pedig fegyverkeztek, mert híre futott, hogy a kuruczok a városra rontanak. Úgy hitték, Rákóczi menekülése hozza őket nyakukra s most lármásan követelték: tartóztassák le a fejedelmet s adják ki a fölkelőknek, hogy kegyelmet nyerjenek tőlük. A fölkelők közeledését a várból újabb ágyúlövés jelezte. Rákóczi abban a veszedelemben forgott, hogy nem menekülhet tovább, mert lószerszámait szanaszét voltak a városban a mesterembereknél, szolgálai elszéledtek s a gyermekkel sem lehetett olyan könnyen mozdulni. Végre is báró Hellenbach adott egy kocsit a fejedelemtől holmijának szállítására s nagyjából a hintót is rendbehozták a gyermek és dajkája számára. Báró Thavonat Lajos Albert kamaragróf száz aranyat kölcsönzött Rákóczinak, a ki a nép szidalmait és fenyegetéseit közt estefelé kíséretével együtt elhagyhatta a barátságtalan várost. A Szelakna felé vezető mélyen bevágott hegyi úton alig haladtak 2-3 kilométert, a hintó összetört s a mögötte járó kocsi elöl elzárta a mély és szoros utat. A hintó helyreállítására és fedezésére Rákóczi Vissenacque lovászmestert néhány lovassal oly parancs mellett hagyta vissza, hogy ha a kuruczok közelednek, a gyermeket ölbe kapják s lóháton hozzák utána. Ő maga feleségét úttalan hegyi úton és ösvényeken kísérte tovább az éjszaka és a sziklák vak homályában. Bizonyosan nagyobb gondok közt, mint mikor harmadéve Pisától Genovába menve, vagy pedig a Semmeringen átkelve, vakmerő hegyi úton kísértette az Istent. Elűl a vezető ment, utána Rákóczi, majd felesége. A kantár szarát a ló nyakába vetették. A sűrű fák alacsony lombjai miatt csak előrehajolva ülhetek s ha egyik a másiktól kissé elmaradt, fütytyel adott jelt magáról. Ilyen keserves éjszaka után július 8-ikán még napkelte előtt jutottak el Kistapolcsányra, kedves nagynénjük várába. Alig jutottak be a kapukon, a közellevő várakból második ágyúlövés jelezte a kuruczok közeledését. Rákóczi elhatározta, hogy felesége kimerültsége következtében itt marad a harmadik ágyúlövésre is, melyet az ellenség megpillantásakor szoktak tenni. Különben is meg akarta tudni, mi történt fiával a törött hintón; mert vagyona és jövője elvesztésénél jobban aggasztotta a gyermek sorsa. Nagynénje szintén nyugtalankodott e miatt s talán szemrehányásokat is tett. Annál nagyobb lett az örömük, mikor estefelé Vissenacque a kijavított hintón jó egészségben és sértetlenül adta át szüleinek «szerelmök zálogát». Egyúttal hírül hozta, hogy a tegnapi riadalmat rémlátás okozta. Báró Thavonat kémje ugyanis messziről óriási port látva, azt hitte, az ellenség közeledik, pedig csak egy gulya tért hazafelé. A kém lóhalálában vágatott be a városba, ordítva hirdette az ellenség jöttét. Mikor lovával felbukott s vérezni kezdett, az utcza népe azt hitte, az ellenség sebesítette meg s még jobban megbódult. Pár órával Rákócziék távozása után kiderülvén, hogy az egész csak vaklárma, Vissenacque is nyugodtan intézkedhetett a hintó helyreállításáról.

Selmezbánya.[444]

A környéken akkor a brandenburgi választófejedelemnek négy ezrede állomásozott s így a menekülők biztonságban érezhették volna magukat. Nagynénjük is erősen marasztotta őket; Rákóczi azonban mentül hamarabb Bécsben akart lenni, hogy a vádaskodásoknak elejét vegye. Pedig szeme előtt lebeghetett nagyapja, Zrínyi Péter, a kit egy (majdnem egészen olyan körülmények közt megtett) bécsi út a vérpadra vezetett. Július 9-ikén hintóban folytatta útját.[445] Másnap csak feleségét és kis fiát küldte tovább, ő maga pedig egyelőre Galgóczon maradt gróf Forgách Simonnál, hogy a fölkelés állásáról híreket halljon. A városban sétálgatva, hallotta is német tisztektől, hogy a kuruczok – állítólag báró Petrőczy Istvánnak, Thököly tábornokának vezetése alatt – már az ő állomásuk, Likava és Árva várai alá érkezvén, az őrség őket küldte Bécsbe jelentést tenni és segítséget kérni, Rákóczi nem kételkedett szavaikban s lovait és cselédjeit gróf Erdődy szomszédos uradalmába küldve, 11-ikén postán maga is Bécsbe indult.

Gróf Forgách Simon névalírása.

Báró Petrőczy István.[446]

Bécsben először Kollonicsot kereste föl, kinek tanácsára mindjárt kihallgatást kért a királynál. Őszintén elbeszélte hirtelen utazása okát; elmondta, hogy javainak elvesztése következtében inséges helyzetbe jutott és segítséget kért. A bécsi udvart meglepte jövelele. Hiszen ha a fölkelők élére áll, a hadjárat sikerét nagyon megnehezíti, talán lehetetlenné is teszi. A régi kuruczok nagy elkeseredésökben nagy számban csatlakoztak volna új vezérökhöz abban a pillanatban, mikor Drinápolyból hatalmas sereggel maga II. Musztafa szultán jön Nádorfejérvár alá, hogy ott vívja meg a döntő csatát. A császári sereg ily körülmények közt nem fordulhat a felvidéki parasztok ellen, kiknek fölkelése az egész országot magával ragadja, ha Rákóczi vállalja el a vezetést. Ő bizonyára összeköttetést teremt Thökölynek a délvidéken portyázó kuruczaival, sőt magával a szultánnal is, ki Nádorfejérvár alól ilyen biztató jelenségek után egyenesen Budavár visszafoglalására mehet. A bécsi udvart jobban aggasztotta a fölkelés, mint a törökök részéről fenyegető veszedelem.[447] Nagy gondtól szabadult meg, mikor előtte Rákóczi maga jelentkezett s mikor megtudta, hogy Petrőczy sincs a fölkelők közt. Kitűnt, hogy a fölkelésnek nincs félelmetes vezére s hogy a nemesek nem csatlakozhatnak oly mozgalomhoz, mely már az első napokban közönséges parasztlázadásnak bizonyult. A vármegyék kétségtelenül másképen fogadják Rákóczi fölhívását, mint a Tokaji Ferenczét, a kit voltaképp még csak Rákóczi jobbágyai követtek. A mozgalom sorsa is Rákóczi uradalmaiban dőlt el. Bercsényi mint tartományi főhadbiztos, a király megbízásából már július 14-ikén fegyverre szólította a tiszamelléki vármegyéket az «inkább zenebonás, mint ellenséges népnek lecsöndesítésére» s a király nevében kegyelmet ígért a megtérőknek. Akkor azonban már gróf Pálffy János és herceg Vaudémont Károly Tamás tábornokok s báró Ritschan és Mihályi Pál Deák ezredesek megindultak a fölkelők ellen s ez utóbbiak a Haragod mezején, Rákóczi kedves vadászterületén, június 6-án és 9-ikén szétverték a számosabb, de rosszul fegyverzett parasztokat. A kettős győzelem hírére gróf Kinszky első miniszter legegyszerűbbnek tartotta volna, hogy kiirtsák a

Bécsben éppen együttlevő Rákóczi-családot, a Habsburgok örökös ellenségét, különben a lázadás még mindig tovább terjedhet, vagy új lángra gyúlhat. Rákóczi viszont (egyrészt attól tartva, hogy a császáriak most már az ő várai ellen fordulnak s ingóságait zsákmányra bocsátják, másrészt pedig hogy – mint sárosi főispán – a közrend alkotmányos helyreállításában és a szegény nép érdekeinek megvédésében részt vegyen), engedelmet kért és kapott a királytól, hogy visszatérjen Magyarországra és Vaudémont herczeggel érintkezzék.

Rákóczi Ferencz.[448]

Csupán két szolga kíséretében hegyi ösvényeken a legnagyobb gyorsasággal kelt útra. Némi pihenőt tartott július 21-én Kistapolcsányban, hol magát, feleségét és kis fiát fölvetette a nagynénje pártfogása alatt álló «Mária-társaságban»[449] de Mária Magdolna másnapi ünnepét már aligha ülte meg ottan. Csakhamar értesült, hogy Vaudémont július 17-ikén Tokaj városát elfoglalta. A katolikusok Rákóczi udvarházában misét hallgattak s imádkozva várták végzetöket; a katonák senkinek sem irgalmaztak, még a csecsemőknek sem, «Dulce est pro patria mori», felelte Vaudémont fenyegetéseire Kabay Márton, kabai pap. Másnap a herczeg Tokaj várát is megszállhatta, mert Tokaj Ferencz, a németek éberségét kijátszva, éjjel az egész helyőrséget átköltöztette a Tiszán. Vaudémont katonái éppen akkor vették körül Sárospatakat, mikor Rákóczi Eperjesre érkezett. Jöttét a fejedelem azonnal jelentette a herczegnek, a kitől kíséretet és Nigrellinek, a kitől tanácsot kért. Néhány óra mulva Nigrelli megírta neki, hogy jobb szerette volna, ha Bécsben marad és onnan nézi az itten végbemenő eseményeket. Ezalatt Szalontai János az őrség egy részével kimenekült Sárospatakról, a hajdúk másik része azonban helyt állott és csak föltételek mellett adta át a várat. Vaudémont, a föltételekkel nem törődve, karóba húzatta, akasztatta a kuruczokat, katonái pedig elrabolták Rákóczinak ott talált kincseit, melyeket a tolvajoknak csúfolt szegény jobbágyok becsületesen megőriztek. Az a kímélet, a melyet földesuruk vagyona iránt tanúsítottak és néhány vallomás megerősítette Vaudémont herczeget abban a föltevésében, hogy a fölkelés értelmi szerzője maga Rákóczi, a ki azonban az utolsó pillanatban épp úgy cserben hagyta híveit, mint nagyapja most huszonhat éve. Eperjesen és Kassán Nigrellinél tett látogatásakor Rákóczi észrevette, hogy a nemesség szökésnek tekintette bécsi útját s őt okolja a nép dúlásai miatt.

Pedig kétségtelen, hogy Rákóczi tartózkodásának oka nem saját személye volt (hiszen Bécsben nagyapja sorsa várhatott reá), nem is vagyona mentése (hiszen azt jobbágyai és a németek egyenes boszúállásának egyaránt kítette), hanem az, hogy csak néhány hónapja pillanthatott be a közállapotokba s még nem érzett elég készűltséget magában a politikai vezetésre. A mostani válság idején Rákóczit Bécsben is, Ungváron is megbízhatatlannak, mert határozatlannak tartották. Olyanformán gúnyolták, mint tíz esztendő mulva ő gúnyolta gróf Esterházy Antalt: «Mindnyájan készen vagyunk a halálra, csak – meg ne öljetek!» A megfejtés kulcsa azonban Rákóczi húsz év mulva tett nyilatkozatában van: «Annyira habozók az ember gondolatai, olyan kevéssé ösmeri önmagát s annyira hasznos neki a balsors, hogy saját cselekedeteiben sem bízik.»[450] És valóban, ezen mozgalom után csak négy esztendővel adhatott hálát az Istennek, hogy «elhatározásában megerősítvén, nem kellett törődnie többé a halál és az erőszak veszedelmével».[451]

A parasztháború még nem ért véget s a bujdosó kuruczokat Rákóczi szalánczi és regéczi erdősegeiből, utolsó menedékhelyeikről kellett összefogdosni.[452] Ennek és a megtorlásnak az a színe volt, mintha Vaudémont herceg egyenesen Rákóczi ellen viselt volna háborút. Kassán Nigrelli, majd Marsigli grófok figyelmeztették Rákóczit, hogy Vaudémont herceg följelentést tett ellene s ha táborába megy, biztosan elfogatja.[453] Rákóczi tiltakozott a hamis vádak ellen, de nem tartotta tanácsosnak, hogy ártatlanságában bízzék. Tudta, hogy «a bécsi udvarban spanyol nézetek uralkodnak» s a folytonosan gyanakvó miniszterek közül legfeljebb Strattmannban bízhatik, míg gróf Kinsky Ulrik, Kollonics és mások lázadónak tartják, Augusztus 8-ika táján tehát, Eperjesről csupán a makoviczai várba, néniéhez rándulván ki két napra, a lehető leggyorsabban visszatért Bécsbe. Menegatti Ferencz jezsuita-atyja (a király gyóntatója) útján a királynak, egy más befolyásos ember útján pedig Kinskynek azt az ajánlatot tette, hogy minden kellemetlen eshetőség elkerülése végett hajlandó magyarországi örökös birtokait elcserélni egy német-római birodalmi vagy ausztriai hercegségért.

Később, nagy viharokban megedzve, szégyelte kishitűségét s hogy nem bízott erősen az Istenben, Megvallotta, hogy a jövődőt akkor saját egyéni körülményeihez és vágyaihoz mérte; légvárat épített, álmodozott s lelke a tenger hullámaihoz hasonlóan háborgott. A király nevében őt Menegatti Kollonicshoz utasította; Kinsky pedig azt izente, hogy a dolgok mai állásában csakugyan legokosabb kegyelmet kérnie. Az udvar tudja, hogy levelezett és összejátszott az uralkodóház külföldi ellenségeivel s iratok bizonyítják, hogy jobbgályai lázadását ő maga szította. Ha minderről töredezmes vallomást nem tesz, a király mindenesetre lefoglalja jószágait. Rákóczit ez a válasz nagyon felháborította; de mielőtt válaszolna, előbb Kollonicsot kereste föl, hogy tőle magától hallja a király akaratát. A bíbornok megnyugtatta, hogy a király igen kegyesen vette ajánlatát, de nem fogadhatja el. Egyrészt azért, mert sem a birodalomban, sem Ausztriában nincs a kincstárnak hasonló terjedelmű birtoka; s másrészt mert érdekében áll, hogy megmaradjon Magyarországon, hol több szolgálatot remélhet tőle.[454] Rákóczi tudván, hogy a két államférfiú egymásnak esküdt ellensége, tudatta a bíbornokkal, hogy mikor köszönetet fog mondani a királynak, egyúttal panaszt emel Kinsky sértő bánásmódja és nyilatkozata miatt. Magának Kinskynek pedig megizente, hogy többé ne tegyen előterjesztést a királynak, a kitől már kedvező választ kapott s megtudta, hogy jobban vélekedik felőle, mint minisztere.

A minisztert boszantotta az izenet, mert kitűnt, hogy Rákóczival nem tehet úgy, mint II. Apafi Mihálylyal, a kit hasonló fenyegetések közt vett reá a fejedelemségről való lemondásra és birtokai elcserélésére. Néhány nap mulva a király kihallgatáson fogadta Rákóczit és kegyes szavaival maga is megnyugtatta. Lipót királynak – ahogy egy esztendő mulva Villars francia követ jellemezte,[455] – sok jó tulajdonsága volt: szellemes, igazságos, jámbor, vallásos, az ügyek iránt folytonosan érdeklődő, a kiben jóformán csak azt lehet hibáztatni, hogy nem elég határozott. Rákóczi szerint is jó és igazán istenes életű volt, de nagyon hallgatott minisztereire, a kik közül Kinskyvel ő most úgyszólván nyílt ellenségeskedésbe lépett. Elhatározta tehát, hogy egyelőre odahagyja Bécsset s gróf Batthyány rohonczi várában tölti el a telet, hogy fondorkodó ellenségeitől távol nyugodtabban éljen. Ott értesült, hogy Vaudémont herceg, a főhaditanács rendeletére, augusztus 14-ikén odahagyta az ő uradalmait és része volt (szeptember 11.) a zentai diadalban, melylyel Jenő savoyai herceg a török

hadjárat sorsát eldöntötte.[456] Most már a Rákóczi regézi és szalánczi erdeiben bujdosó kuruczok sem remélhetvén segítséget a töröktől, október vége felé Szalontay vezetése alatt keresztülvágták magukat s Bukovinába menekültek, hogy török földön várják meg, mikor szólítják őket haza a szabadság védelmére. Tokay és Kabay a spielbergi vár tömlöczébe kerültek. Négy hónapi küzdelem után véget ért a fölkelés, a melynek reménye Rákóczi, serege Rákóczi jobbagysága, harcztere Rákóczi birtoka, ára a Rákóczi iránt való bizalmatlanság s következése újabb elnyomás volt.[457]

Savoyai Jenő.[458]

III.

HÉTKÖZNAPOK.

(1697-1700.)

RÁKÓCZI 1697-ben Nagyboldogasszony napja táján családotul leköltözött a vasvármegyei Rohoncra, hol gróf Batthyány Ádám horvát bán kastélyában – megszakításokkal – körülbelül egy esztendő telt. Ott, a csendes hienczek közt, az ország legnyugatibb részében, Ausztria határán, saját jószágaitól távol, a föltétlenül királypárti bán vendégét nem vádolhatták, hogy izgatni akarja a népet, a melylyel «ezen az ösmeretlen vidéken» egyáltalán nem érintkezett. Pedig életének sok ábrándos emléke fűződött ehhez a kedves helyhez. Még csak huszonegyesztendő múlt; nem csoda, ha igazán szenvedései közt látta és szerette meg feleségét. A fejedelemasszony egy idő óta gyakran betegeskedett s oly súlyosan, hogy vissza kellett vinnie Bécsbe, hová maga is többször felrándult. Egy alkalommal már a halotti szentséget is feladták neki és fölgyógyulásáról lemondva, Rákóczi keservesen megsiratta. Felesége erős és férfias lélekkel viselte el a közelgő halálfélelmet s atyja és ura könnyein meg nem indulva, azt mondta, inkább szeretne meghalni, mint élni. Rákóczi sokat és buzgón imádkozott életben maradásáért.

Valószínű, hogy régi ellensége és rosszakarója, gróf Kinsky Ferencz cseh főkancellár és titkos tanácsos, ez alkalommal heves szemrehányást tett neki, hogy felesége miatt a falut elhagyta s újra megjelent Bécsben; Rákóczi vallomásaiból csak annyit tudunk, hogy éppen ekkor hevesen összetűztek.[459] A fejedelem azonban ezúttal nem tért vissza Rohoncra, hanem leutazott Sárosvármegyébe, már csak azért is, hogy, a király parancsához képest, Bercsényivel együtt intézkedjék a lengyel határok miatt való villongásokban, a melyekben jobbagyai is résztvettek.[460] A vármegyében kevés bizalommal találkozott, mert a tavalyi parasztmozgalomban tanúsított magaviselete a nemességet tartózkodóvá, idegenkedővé tette iránta.[461] Hiszen Bécsben azt mondta volna, hogy «ha tudná, melyik oldalcsontja vonja a magyarokhoz, kirántaná onnan s elvetné»[462] Azt pedig itthon is mindenki láthatta, hogy német (helyesebben spanyol) ruhában jár, idegen az életmódja, minden szokása, udvara s a vadászatokon kívül egyéb iránt alig érdeklődik. Rákóczi legjobban érezte helyzete visszás voltát. Tudta, hogy veszedelmes volt Bécs elhagynia s birtokain

időznie; de azt is, hogy fölöttébb terhes Bécsben laknia. A téli szálláson levő katonaság tönkretette jobbágyságait. Rendkívül elszomorodva hallgatta panaszaikat, de egyelőre nem segíthetett rajtuk.[463] Sejtve, hogy magának a királynak parancsából kémek követik,[464] még mindig került minden politikai érintkezést, de vármegyéje ősi jogait mindenben megóvni törekedett; pl. Usz Gábort, kit a rendek a király tilalma után is újból főjegyzőnek választottak, föleskette és beiktatta.[465] Nénjével folytatott osztálypöre miatt is gyakran kellett időznie jószágain. Ezt a pört, ahogy hitte, nénje az udvari emberek titkos tanácsa szerint, az udvar s különösen gróf Kinsky fondorkodására még 1696 őszén indította ellene. Nénjét a vagyonnak csak úgynevezett leánynegyede (quartalium) illette meg; ő azonban, az ingóságok 1695. évi osztályához hasonlóan, az ingatlanok felét is természetben követelte, holott már valami háromszáz esztendő óta a kielégítés országos gyakorlat szerint pénzben történt, a munkácsi, tokaji, regécsi és pataki uradalmak pedig az adománylevelek értelmében csakis a fiú-ágot illették. Nénje ezenfelül női hozományképen követelte azt a 60.000 forintot, a mivel édesanyjuk járult édesatyjuk fejeváltságához, holott ennek visszafizetését csakis száműzetésben élő édesanyjuk követelhetette volna, A fejedelem ismételve találkozott nénjével és kész volt a legméltányosabb egyezsége, melyet egyszer már (1697 márczius végén, talán éppen a fejedelem születésnapján, egy kedves családi ünnepén) meg is kötöttek;[466] azonban újabb nehézségek következtében a pör tovább folyt. Főképp ennek szemmel tartása végett történt, hogy Rákócziék 1698 november közepén leköltöztek Magyarországra s felváltva Nagysároson, Eperjesen, Szerencsen, Munkácson és más váraikban, városaikban több mint másfélesztendőt töltöttek,[467] Mikor azután pörükben minden bíróság a fiúág javára ítélt, Rákóczi, beérvén ezzel az elégtétellel, 1699 szeptember 18-ikán önként s végképpen kiegyezett szeretett nénjével, kinek ezt nagy oka volt «hálaadó szívvel» fogadnia.[468]

A rohonczi várkastély.[469]

A brunóczi várkastély.[470]

Ez a vége felé hajló 1699. év, melyet Rákóczi a század utolsó évének nevezett, a gazdálkodás csöndes munkája, a családi pör izgalmai és a vadászat gyönyörűségei közt szinte észrevétlenül érlelte meg Rákócziban a politikai elhatározásokat. Mestere gróf Bercsényi Miklós volt, a ki nemzete szenvedései és a politikai élet iránt először keltett benne komolyabb érdeklődést; de a gróf nevelő hatását tönkretenni látszott az 1697. évi jobbágyfölkelés, mely az ifjú fejedelmet egy időre ismét Bécs karjaiba hajtotta. Ekkor még oly gyöngének mutatkozott, mint nagy megpróbáltatások idején édesatyja. A mint azonban 1698 novemberében újra lejött Magyarországra s ott egyfolytában másfél esztendőt töltött, Bercsényi azon volt, hogy Rákócziban édesanyja nagy lelkét keltse életre. Csaknem folytonosan együtt voltak, még Bécsbe és Pozsonyba is együtt utaztak; Brunócson, Bercsényi kastélyában, most is mutogatják azt a sarokszobát, a hol Rákóczi kipihente egy-egy bécsi útja fáradalmait.

Mint testi, lelki jóbarátok, teljes bizalommal viseltettek egymás iránt. Rákóczi sok politikai műveltséget köszönhetett Bercsényinek, de teljes önállósággal alkotta meg és közölte vele terveit, a melyeket az ország bajainak és nyomorúságainak megorvoslására készített.[471]

Nem gondoltak többé arra, hogy az udvarhoz kérelemmel, panaszszal, felszólalásokkal forduljanak, mert ennek idáig semmiféle hasznát nem látták; egyenesen odatörekedtek, hogy lerázzák nyakukról az osztrák uralmat. Távol állott Rákóczitól úgy a dicsőség, mint a magasabb méltóság, vagy éppen a korona elnyerése vágya. Nem is csupán saját sérelmeinek megtorlására, hanem a szegény nép szenvedéseinek, sanyarúságainak láttára akarta megkezdeni hazája felszabadításának a művét. Azt hitte, hogy már letett esküjénél fogva is kötelessége megmenteni a hazai törvényeket, segíteni a nyomorútlakat s megszabadítani az árvákat attól az igától, a mit joggal és méltányossággal nem törődve raktak reájuk. Ezen indító okokat lelkiösmerete még élete alkonyán, a száműzetés komor napjaiban is helyeselte. Terveit, ahogy maga mondta,[472] a világi politika szabályai és elvei s az emberi bölcseség csalóka számításai szerint készítvén, fontolóra vette a bel- és külügyeket egyaránt.

Az ország belső bajait, melyek a harmadévi parasztfelkelést okozták, éppenséggel nem orvosolta az 1699 januárius 26-ikán végre megkötött karlóczai «dicsőséges» béke. Mit jelentett az Magyar- és Erdélyországra nézve, Rákóczi szerint csak az tudhatja, a ki súlyát érezte[473] s a ki ösmerte, hogy ottan «rólunk nélkülünk» végeztek.[474] A visszahódított négy magyar vármegyéből Szlavónia néven külön tartományt alakítottak, a jászkún-kerületet a német lovagrendnek adták zálogba, lerombolták a várak egy részét (pl. Rákóczi várai közül is Ecsedet, Patakot, Ónodot). A már tíz éve működő új szerzeményi bizottság (neoacquistica commissio) az ú. n. török jog alapján járt el. A visszahódított területen a birtokosokat okírateik bemutatására és követeléseik igazolására kényszerítette, okírateikat azonban visszatartotta. Javaikat, hacsak nagy összegben meg nem váltották, királyi adományképpen, más jószágokkal együtt nagybirtokká egyesítve, a német minisztereknek és más kegyelteknek a kezére játszotta.[475] Az udvar ilyen és hasonló tettek után azt hitte, hogy tökéletesen kimerült a magyarok ereje, lelkök elcsüggedt, s mivel szabadsága sarkköveit amúgy is kidöntötte, akaratát akadálytalanul végrehajthatja.[476] Rákóczi, a mikor az Aranybulla záradékának alkalmazására, a fegyveres ellenállásra gondolt, valóban legyőzhetetlen akadályokat látott maga előtt. Az ország tele volt katonasággal, minden vár és város helyőrséggel. Az országban nem volt sem pénz, sem hadikészlet és saját kincstára is üresen állt.[477]

A külföldben sem sokat bízhatott.

Éppen Bécsben volt, mikor megérkezett oda a rýswicki béke (1697 szeptember 20.) híre; de már csak Rohonczon tudhatta meg, hogy (október 30,) a császár is kibékült a francziákkal. Ennek és a karlóczai békének következtében a Habsburg-háznak többé nem volt nyílt ellensége. Folytonos diadalaival oly rémületbe ejtette a török birodalmat, mely Thökölyt sem tudta talpra állítani, hogy Rákóczi egyáltalán nem számíthatott reá. Nem számíthatott Magyarország másik szomszédjára sem, Lengyelországra. Bécsben sokat érintkezvén külföldi követekkel, tudta, hogy «erős» Ágoston, kit szász

választóból 1697-ben a bécsi udvar pártfogása juttatott a lengyel trónra, nem felelt meg egészen a császár várakozásának. Tudta azt is, hogy a dicsőséget szomjazó király ürügyet keres a háborúra; de veszedelmesnek tartotta, hogy terveit idegen uralkodóval, idegen udvarral közölje. A német-római birodalom ügyeit Rákóczi már rokonsága révén s mint a birodalom egyik hercege is jól ismerhette. Értelmezte, hogy ott egyes fejedelmek nagyon elégedetlenek a császárral, pl. amiatt, hogy Lipót a fejedelmek tanácsa és a birodalom akarata nélkül alkotta meg Hannover számára a nyolczadik választófejedelemséget. De ha tudta, hogy ott az egyenlenségnek igen sok magva van elhelve, tudta azt is, hogy ezeknek kicsírázására még igen sokáig kellene várnia.[478]

Így bírálva a királyok és fejedelmek helyzetét, Rákóczi és Bercsényi reménykedni kezdtek ugyan, de megállapodásra nem jutottak. A gondviselés azonban, miként Rákóczi írja,[479] elhatározta, hogy egész Európa ügyeit felforgatja, országokat és királyságokat megdönt, újra alkot és az ő aggodalmaikat is csillapítani kezdi. Ez éppen akkor történt, mikor Rákóczit családi ügyei Bécsbe szólították.

A Rákóczi-testvérek közt 1699 szeptember 18-ikán kötött szerződés negyedik pontja úgy szól, hogy kölcsönösen öröklök egymás javait, ha valamelyiküknek magva szakad. Rákóczi egyetlen fiacskája pedig, Lipót György, ekkor már hét-nyolcz hónapja betegeskedett. Lőcsén a híres dr. Spillenberger gyógyította, de nem mentette meg. Egyre sorvadozott és «lassan, észrevétlenül lobbant el, mint az eléggő gyertyaszál». 1700 januárius végén vagy februárius elején hunyt el a még nem is négy esztendőes gyermek.[480] Halála Rákóczit mélyen elszomorította,[481] de felesége akkor már megsugta neki egyhónapos titkát, hogy «a mi eddig kétséges vala, most biztosítva áll már a jövő». Augusztus 17-ikén[482] Bécsben, a hová magyarországi körútjukból visszatértek, megszületett második fiuk, a kit keresztapja, József ifjabb magyar király nevére, Józsefnek kereszteltek. József király két esztendővel volt fiatalabb Rákóczinál, a ki iránt mindenkor jóakaratot tanusított».[483] Kegyelmesen emlékezhetik felséged az én személyemről – írta hozzá a fejedelem tizenegy év múlva[484] mert felséged udvarában számos esztendeig lévén, semmi egyebet nem kerestem, mint hogy felséged kegyelmességét megérdemelhessem». Maga az ifjabb király is hivatkozott reá,[485] hogy gyermekora óta jóakarója volt a magyaroknak; Rákóczi szerint[486] nemcsak jó lélekkel volt a nemzet iránt, hanem vígasztalta is szerencsétlenségében; azért utóbb is[487] nagy tisztelettel nyilatkozott róla.

Rákóczi József herceg.[488]

I. József király, Rákóczi József keresztapja.[489]

Bécsben, az ifjabb király udvarában, a fontosabb politikai hírekről másoknál előbb értesülhetett. Ott volt, mikor «Európa minden fejedelme» tervezgetni kezdett, II. Károly várható halála esetére, hogyan töltsék be a spanyol trónt: «a mi hirtelen szinte forrongásba hozta lelkeiket és az ügyeknek fordulatot adott».[490] Míg ugyanis az 1698 szeptember 28. és október 11-iki szerződésekben Hollandia, Anglia és Franciaország a spanyol birodalmat a hétéves József Ferdinánd bajor herceg (I. Lipót unokája) és a francia dauphin közt akarták megosztani s a Habsburgoknak csupán Milanót meghagyni: a bosszús II. Károly novemberben a kis bajor herceget tette meg osztatlan birodalma örökösének. Villars őgróf (a későbbi herceg és tábornagy) éppen ezekben az időkben lett XIV. Lajos bécsi követe. Hogy a Bourbonok és Habsburgok közt elkerülhetetlen háborúban a Habsburgok erejét Magyarországon idején lekösse, megösmarkedett Rákóczival s őt ura jóakarásával, vagy éppen egyenes segítségével biztatta, ha ősi jószágait, vagy Erdély trónját visszaszerezni óhajtaná. Rákóczi úgy érezte, hogy dédapjának, I. Györgynek, a francia és svéd királyokkal kötött szövetsége ő reá is kiterjed s ahhoz a magyarok közül egyedül csak ő folyamodhatik. Nyilatkozataiban azonban fiatal létére is nagyon óvatos volt; végre teljesen megvonta bizalmát Villarstól, a ki nagy barátságban élvén Jenő savoyai herceggel s más főrangúakkal, beszélgetés közben ezeknek kelleténél többet mondott s egyébként is vigyázatlan volt.[491]

A diplomáciát újabb izgalomba ejtette, a mikor (1699 februárius 6.) József Ferdinánd bajor herceg, a spanyol trón jelöltje, hirtelen meghalt, vagy – ahogy Rákóczi is hallotta – «eltették láb alól».[492] A császári udvar most már más úton akarta biztosítani a Habsburgok spanyolországi uralmát; ellenben a francziák, angolok, hollandok az európai egyensúly érdekében;[493] az osztrák ház tulságos uralmának megtörésére és Spanyolország felosztására szövetkeztek. A császár Kinsky gróf halála (1699 februárius 27.) után Harrach Ferdinánd grófot, majd ennek a fiát, Lajost küldte II. Károlyhoz. Egyik sem boldogult, mert az öreg gróf megsértette a királyné földijét és mindenható komornáját, a hesseni származású Berlepsch Mária grófnét,[494] a ki azután a királyi párt teljesen elidegenítette az osztrák politikától.[495] 1700 márczius 3 és 25-ik napjain Anglia, Hollandia és Franciaország abban egyeztek meg, hogy Károly főherceg, I. Lipót második fia örökölje ugyan Spanyolországot, az Indiákat és Németalföldet, tehát a bajor választónak szánt területet, de az olasz tartományokat a francia dauphinnek adják Lotharingiával együtt, melynek hercege kárpótlásul Milanót kapná. Rákóczi éppen ekkor, márczius második felében Bécsben járt.[496] Barátjai, a francia, angol és holland követek, maguk értesítették a diplomáciai fordulatokról, melyekben neki is szerepet szántak. A tervezgetésekbe, úgylátszik, bevonták Du Héron marquist is, a lengyelországi francia követet, akit azonban Rákóczi nem ismert, s így éppen olyan tartózkodó volt vele, mint a fecsegő bécsi követtel, Villars-ral szemben. A jövőben és a közelgő háborúban bizakodva, jókedvűen tért vissza Magyarországra, hogy barátainak megvigye a dolgok alakulása hírét.[497]

Herczeg Villars.[498]

IV.

RÁKÓCZI TERVEI S ELFOGATÁSA.

(1700-1701.)

BARÁTAIVAL Rákóczi gyakran tanácskozott 1700 április második felében Sárospatakon, májusban pedig Nagysárosban és Szerencsen. Abban állapodtak meg, hogy a haza nyomasztó helyzetében, a dédapja idejében kötött francia-erdélyi szövetségre hivatkozva, Rákóczi XIV. Lajos francia király pártfogását kérje; de haboztak, Rákóczi maga beszéljen-e a francia követekkel, megbízottat küldjenek-e hozzá, vagy egyenesen a királynak írjanak? Végre is ez utóbbiban állapodtak meg, mert akadt bizalmas emberük, ki levelöket elvigye. Ez a bátor ember egy belgiumi francia volt, Longueval cs. kapitány a badeni (most 23. sz.) magyar gyalogezredben. Dujardin ezredes őt harmadéve mutatta be a fejedelemnek, ki az éleseszű, ügyes és örökösen a könyveket bújó tisztet csakhamar megkedvelte. Sokszor és szívesen látta vendégül, mert műveltsége, szellemes francia társalgása, magyar érzelme, fitogtatott ragaszkodása miatt megkedvelte, sőt bizalmával is megajándékozta, s Bercsényi tudtával[499] némely politikai titkába beavatta. Most, mikor az ezredet Rákóczi sárosi uradalmából Árvába helyezték át, a kapitány szabadságot kért Liègeben lakó családjá meglátogatására; mit azzal jelentett be Rákóczinak, hogy szívesen veszi utasításait, ha a külföldre valami megbízatást akar adni. A fejedelem nagyjából közölte vele terveit s hogy őt szemelte ki a XIV. Lajosnak szóló levél átadására, A kapitány készségesen vállalkozott s megígérte, hogy Párisba is ellátogat. Abban állapodtak meg, hogy utazása kezdetén fölkeresi a fejedelmet Bécsben, s ott veszi át a levelet.[500]

Június elsején Rákóczi már ismét Bécsben volt, hol felesége szülése miatt egyfolytában több hónapot töltvén, nyugodtan megfigyelhette a politikai helyzetet. Ahogy mondja,[501] I. Lipótot a hatalmasságok egyenesen felszólították, záros határidő alatt nyilatkozzék, elfogadja-e a már említett márciusi szerződést, melynek értelmében fia, Károly főherceg, nem örökölné az egész Spanyolországot? Ezzel a meglepő kérdéssel nagyon összefüggött az a levél, a melyet Rákóczi Ferriol konstantinápolyi francia követtől kapott. Ferriol hét háborút harczolt végig Magyarországon; Thökölynek előbb katonája, utóbb francia ügyvivője volt; de a mint 1700 januárius 5-ikén elfoglalta állomását Konstantinápolyban, egykori gazdáját, az eladósodott kurucz királyt mellőzte. XIV. Lajost a fiatal Rákóczira figyelmeztette, mint a ki a spanyol örökség miatt várható háborúban Magyarországon fölkelést támaszthat s ezzel a császári haderő egy részét ottan lekötheti. Aligha történt XIV. Lajos tudta nélkül, hogy Ferriol most francia segítséggel bízta Rákóczit, ha az elégtelenek élére állana.[502] Rákóczi még teljesen a követ levelének hatása alatt állt, mikor október végén Bécsben fölkereste őt Longueval és megbízatására figyelmeztette. Rákóczi tehát bezárkózott vele s maga még nem lévén elég jártas a francia nyelvben, kellő tájékoztatás után reá bízta a XIV. Lajos-hoz és Barbesieux [503] hadügyminiszterhez szánt levél megfogalmazását és szerkesztését, de a leveleket, Longueval tollbamondása után, november elsején ő maga írta meg.[504] Természetesen nem tudhatta, hogy II. Károly spanyol király éppen aznap halt meg s hogy egész birodalma örökösevé a dauphin második fiát, Fülöp anjoui herceget, XIV. Lajos unokáját tette; nem tudhatta tehát azt sem, hogy «az ország közügyeinek intézését a legjobb akarattal a legkedvezőbb külügyi viszonyok közt vette kezébe s bízta azok folytatását az isteni gondviselésre», Úgy hitte, nem is Longueval-nak, hanem az Örök Igazságnak tollbamondása után írt, mert egyedül esküje, kötelessége és az agyonsanyargatott nép iránt való részvét következtében cselekedett.[505]

Több havi mulatozás és szórakozás után Rákóczi 1700 november közepén odahagyta a «bűnös Babilont», Bécset, a melyet ekkor látott utoljára. Három hónapos fiacskáját, Józsefet, Schilling asszony gondjaira bízván, feleségével egy kényelmesen fölszerelt hajóra szállt s a Dunán lefelé indult Budára, a hol udvari emberei és fogatai várták. A napok rövidsége, a szeles időjárás és a sok állomás miatt a szokottnál is lassúbb hajózással érkezett Pozsonyba, a hol az urak éppen akkor a nádor elnöklete alatt nyolczados törvényszéket tartottak.[506] Ezeket a gyűléseket utoljára az 1681: XXVIII. tv. szabályozta. Az országgyűléstől irtózó bécsi kormány, úgy látszik, a francia parlamentek szerepét szánta nekik, hogy a főurak még se érezzék oly nagyon a nyilvánosság hiányát s a rövid folyású pörök tárgyalásánál kibeszélhessék magukat. Rákóczi szerint most is nagy számban gyűltek össze.[507] Jövetelökről értesülve, barátai a kikötőhöz tódultak, hogy meghíjják őket lakomájukra; de nem volt kedvük kiszállni, holott a kedvezőtlen szelek miatt csak másnap evezhettek tovább. Komáromnál már végképp megúnták a hajózást, a melyet nemcsak fiatalos szeszély, hanem az okosság is javasolt, mert a gyöngye fiatal asszonyt kímélni kellett. Most azonban mégis postakocsin folytatták útjukat s így hamarabb érkeztek Budára. Mit érezhetett Rákóczi, mikor először látta Mátyás király palotája romjait, hajdani fényes fővárosának omladékait! A mostani fényes Budapest fővárosnak akkor együttvéve sem volt több lakosa 7000-nél és maga Buda csak három esztendő múlva kapta vissza szabad királyi városi rangját. Itt, az egykori fővárosban érezhette leginkább, milyen szegények a városok, polgárságuk mennyire megfogyatkozott, a mesterségek, iparágak mennyire hanyatlottak bennök és egész állapotuk micsoda emlékoszlopa az ausztriai uralkodásnak![508]

Podgyászos hajóinak megérkezése és átrakása után Rákócziék néhány nap múlva tovább utaztak Gyöngyösre, a mely már az ő birtokuk volt és ott ünnepelték a karácsonyt.[509] Ott hallotta azt a várva-várt hírt, hogy II. Károly spanyol király meghalt, még pedig éppen aznap (nov. 1.), a mikor ő segítségére szólította XIV. Lajost. Tudta, hogy ez a halál teljesen megváltoztatja az európai helyzetet s türelmetlenül várta a bonyodalmakat, lelki nyugalommal a párisi választ. Életmódján már csak a feltűnés és gyanú elkerülése végett sem változtatott s különösen a vadászat szenvedelmének élt. Mindjárt az ünnepek után vadászgatva ment át feleségével Sárospatakra; ottani kúriájukban ünnepelték Szilveszter-napját[510] és az újesztendőt, a mely a válságos XVIII. századot megnyitotta. Rákóczi azonban «nem ösmervén a jövendőt, nem félt a reá várakozó bajoktól».[511]

Patakról 1701 januárus végén[512] feleségével együtt átrándult nagysárosi várába. Ide érkezett hozzá Longueval, ki elhozta Barbesieux francia hadügyminiszternek deczember 8-ikán kelt levelét, a melyben biztosítja őt királya jóindulatáról, szóval pedig azt izente, hogy a tárgyalások folytatása végett a maga és politikai barátai nevében ügyvivőjét meghatalmazó levéllel küldje vissza.[513] A mint tehát februárus 3-án Eperjesen megtartotta Sáros vármegye tisztújító közgyűlését,[514] a farsangolás ürügye alatt már harmadnap hegyi ösvényeken, hóval teljesen belepett úton indult Ungvárra, hogy Bercsényivel és a beavatottakkal tanácskozzék. Magával vitte Longuevalt is. Farsang végére érkeztek meg s három napig (febr. 7-9.) maradtak. 9-ikén már elkezdődött a nagybőjt, hanem azért folytak a víg vadászatok és Longuevállal csak mellékesen tárgyaltak. Rákóczit elkedvetlenítette, hogy óvatosságot, bővebb megfontolást ajánlott Bercsényi, a ki apósának, gr. Csáky István

országbírónak halálával a felsőmagyarországi főkapitányságra vágyott. Most tehát ő maga is vontatva, lanyhán és felületesen tárgyalt a kapitánynyal. Barátját talán önzőnek is tartotta, holott a tervezett fölkelés mindjárt az első napokban boldogúlhatott volna, ha a tekintélyes hadak fölött rendelkező főkapitány indíthatja meg. Bizalmatlannak inkább Barbesieux iránt kellett volna lennie, kiről saját királya megírta, hogy minden dolognál többre becsüli a hercegekkel való lakomákat és hogy feladatait az élvezetek kedvéért elhanyagolja.[515] Azonban nem akarta megszakítani a francia udvarral megindult levelezést s 10-ikén Munkácsra átmenvén, másnap megírta újabb levelét, melynek francia szövegét ezúttal is Longueval mondta tollába. Megköszönte a király jóakarátát, azonban a kívánt meghatalmazó levél elküldését későbbre ígérte.[516] Élőszóval egyebet is izent. A fölkelés csak úgy sikerülhet, ha a király Lengyelországon át segítőcsapatokat küld s hadfogadásra pénzt kölcsönöz. A szabadság kivívása után az adósságot örömezt visszafizetik. Óhajtja továbbá, hogy a király Magyar- és Lengyelország egyesítésére törekedjék; mert a két ország csak így állhat meg az osztrákkal és a törökkel szemben.[517] Azután gyanútalanul bocsátotta útjára Longuevalt.

A nagybőjtöt, melyet ezúttal megtartott, Munkácson töltötte s ott ünnepelte a húsvétot is, mely ez évben éppen születése napjára (március 27-ikére) esett. Mivel pedig «megostoroztatása ideje közeledett», elhatározta, hogy meglátogatja Sárosban hagyott beteges feleségét, ki, a tavalyihoz hasonló okból, ismét Bécsbe készülődött.[518] Csak pár napot akart ottan tölteni s azután kimenni Szerencsre, hogy tavasszal ott vadászgasson. Munkácsról április 12-ikén indult el. Árvizektől megrongált rossz úton haladt; s minthogy a hidakat a víz többnyire elvitte, a megdagadt patakokon úsztatva kelt át. Feleúton udvara nagyobb részét előre küldte a podgyászszal Szerencsre s maga csupán testőrsége kis csapatával tért le Sáros felé. Nem tudta, miért, de sietett; fiatal lelke még gyönyörködött is az eléje torlódó akadályok legyőzésében és szerette a veszedelmeket.[519] 17-ikén baj nélkül érkezett Sárosra, hol feleségét meggyógyulva találta.

A nagysárosi kastély homlokzata.[520]

A nagysárosi kastély lépcsője.[521]

Este az Eperjesről kilátogató német tisztekkel kártyáztatott, a mikor átnyújtották néjének Zborón kelt levelét. A küldött Munkácson kereste s az árvizek miatt nagyon megkéssett vele. Meglepve értesült belőle, hogy bécsi hírek szerint Longuevalt Linzben elfogták s elszedtek tőle több levelet, a melyek közül azonban a veszedelem láttára egyet lenyelt. Most Bécsben vallatják. Majdnem megőrült a hír hatása alatt, de annyira uralkodott magán, hogy a tisztek semmit sem vettek észre. Mindamellet hamarosan véget vetett a játéknak és visszavonult. Legokosabbnak tartotta, hogy a közellévő Lengyelországba meneküljön, de nem volt nála elegendő készpénz; a mi eléggé mutatja, hogy valóban nem sokat gondolt levele következeiseivel. Még különben is bízott Longuevalban és hogy éppen az ő levelét semmisítette meg; valamint a királyban és udvarában, a mely iránta

kegyesnek és barátságosnak mutatkozott. Hiszen Longueval elfogatásának már két hete s így, ha nem kímélnék, azóta őt is hatalmukba kerítették volna. Talán feleségét sem akarta megrémíteni gyors távozásával. Maradt tehát és vele együtt tért nyugalomra. Szemét azonban kerülte az álom, mert a szabadulás módján töprenkedett. Éjfél után 2 órakor egyszerre nyílni hallotta egyik szobája ajtaját, mire vadászkutyája ugatása is figyelmeztette. A második ajtónyitásra felesége fölébredt és komornáját szólította; ő pedig éppen fölkelni készült, hogy a zaj okának utána nézzen, mikor az ágya közelében levő ajtó egy hatalmas ütésre föl pattant. Salm Károly ezredének (a mostani 45-ik számú galicziai gyalogezrednek) két ösmerős tisztje gyertyával, pisztolylyal lépett ágyához és őt a «császár» nevében fogolynak nyilvánította.

Rákóczi nagyon nyugodtan és méltóságosan viselkedett. Néhány szóval lecsillapítván fölindult felesége kifakadásait, csöndes hangon kérdezte a tisztektől a «császár» akaratát. Kijelentették, hogy parancsukhoz képest Eperjesre viszik be; de megengedték, hogy befogasson hintájába, és hogy cselédei, szolgálai szokott módon felöltöztessék. Hajnalodott, mikor április 18-ikán, hétfőn, kocsira ült. Feleségét nem tudta lebeszélni, hogy otthon maradjon; a tisztek pedig megengedték, sőt hitták is, hogy elkísérje.[522]

Az elfogatás híre futó tűzként terjedt el az uradalomban. A Rákóczihoz határtalanul ragaszkodó nép mindenütt összefutott és könyezve nézte a szomorú menetet. Mit várhatott a szegény jobbágy, ha így bánnak az ország leggazdagabb földesurával, kinek egy millió holdja van! Az eperjesiek még jobban megdöbbenek főispánjuk sorsán, mert a tizenhárom év előtti eseményeknek, Carafa vértörvényszékének megújulásától tartottak! Hiszen gróf Solari Viktor tábornok, a kit Bécsből elfogatására és őrzésére küldtek ide, tulajdonképpen régi haragosa volt, mert Rákóczi a birtokain elkövetett kihágások miatt panaszt emelt ellene. Azóta azonban egy váratlan eset miatt[523] a fejedelemnek legjobb barátja lett s három hétig tartó fogsága szigorúságán minden tőle telhető módon enyhített. Megengedte, hogy a fejedelemasszony már megérkezése napján (április 18.) postakocsin Bécsbe induljon s ura érdekében eljárja a hatalmasokat; megengedte azt is, hogy Aspremontné, ki Zboróról a hír hallatára lóhalálában még aznap délben megérkezett, szeretett öccsét meglátogassa. Azt sem gátolta, hogy Rákóczit gazdatisztjei és cselédjei fölkeressék s hogy (április 26.) magához hívatván báró Klobusiczky Ferencz kir. személynököt, előtte fogsága idejére Lipóczi Keczer Sándor sárosi alispánt minden jogi és birtok-ügyben teljes hatalmú megbízottjának nyilvánítsa.

Rákóczival egyidőben fogták el báró Szirmay István kir. ítélőmestert, nemsokára pedig a három Vayt: Ádámot, Mihályt és Lászlót. Hír szerint sok mágnásra várt hasonló sors; különösen Bercsényit keresték, a ki azonban már negyednap értesülvén Rákóczi elfogatásáról, kétnapi fáradságos bujdosás után szerencsésen átmenekült Lengyelországba.[524] Társai sorsának bizonytalanságán kívül Rákóczit az is aggasztotta, hogy nem tudta, miként viselkedjék kihallgatása alkalmával; mert nem ösmerte elfogatása valódi okát. Longuevalt majd hűnek, majd hűtlennek képzelte s találgatnia kellett: mindkét levelét elfogták-e, vagy csak az egyiket; egyáltalán van-e az udvarnak írott bizonyosága s nem csupán gyanú alapján zaklatják-e?

Első izgatottsága csillapultával menekülésre gondolt, mert meghallotta, hogy, mint nagyapját, a bécsi kormány kivetíti Magyarországból és idegen bíróság elé állíttatja. Nagy előkészületeket tett, hogy, ha szerencsi várán keresztül viszik, ott levő udvara kiszabadítsa. Azonban az áradások miatt egy lovas- és két gyalog század fedezete alatt saját hintaján május 5-ikén Kassára kísérték s onnan 16-ikán[525] saját uradalmain át indultak vele Ausztria felé. Jobbágynai titokban azonnal ajánlatot tettek lovászmesterének, báró Vissenacque Sándornak, hogy a fejedelmet a Rochefort Ferencz vezetése alatt álló 25 karabélyos testőrrel útközben kiszabadítják. Többen lettek volna a németeknél; de nemeslelkű földesuruk gyöngéden visszautasította ajánlatukat. Egyrészt azért, mert úgy gondolkozott, hogy akár sikerül, akár nem sikerül a terv, a katonák a falvakat haragjukban feldúlják s a jobbágyokat kard élére hányják; másrészt pedig attól tartott, hogy ha a vállalat meghiusúl, elveszti József ifjabb király, a miniszterek, az udvari emberek és a külföldi fejedelmek jóindulatát, barátságát. Így tehát sorsára bízta magát.

Vay Ádám.[526]

Mivel gyalogkatonák is kísérték, csak lassan haladhattak előre. Minden állomásnál pontosan megtették az előírt óvintézkedéseket. Két ór állott szállása kapujában, kettő pedig nappal nyitott ajtaja előtt s éjjel ágya mellett kivont karddal őrködött. Mindamellet nyugodtan és jól aludt, jóízűen ivott egy-egy kortyot a magával vitt tályai borból;[527] csak az étel nem ízlett neki. Solari tábornok, ki a hintóban mellette ült, bámulattal figyelte meg szíve, lelke nyugalmát. Férfias magaviselete és szellemes, kellemes társalgása a tábornokot mindjobban lebilincselte; annyira bízott a fejedelem őszinteségében, hogy többé a külső világtól sem zárta el teljesen. Miskolczon kétnapi pihenőt tartott vele, mely alkalommal a város vendégei voltak, s nem gátolta, hogy a fejedelem az elbúcsúzó Vissenacque-nak egy szép fehér angol paripát ajándékozzon.[528] Megengedte, hogy Budán, a hova május 20-ika táján érkeztek, a fejedelem titkára átadja felesége levelét, s hogy vele négyszemközt értekezzék; sőt «őszinte és becsületes lélekkel» ő maga adta át Rákóczi leveleit a más kocsikon jövő Vay Ádámnak és Szirmaynak s meghozta ezek válaszait a nélkül, hogy tartalmuk iránt kíváncsiskodott volna. Rákóczi még felesége leveléből sem tudta kivenni, XIV. Lajoshoz írt első vagy második levelét fogták-e el; zavarát növelte, hogy egyiknek tartalmára sem emlékezett világosan. Még mindig nyugalmat erőltetve, Istenre bízta dolgát, de már azzal sem igen törődött, hová viszik. Május 26-ikán Győrött a vásárosok levett kalappal nézték a szomorú menetet s imádkoztak a foglyok kiszabadulásáért. A Rábcza abdai hídjánál a katonák egy szép pontyot fogtak és Rákóczinak kedveskedtek vele. A fejedelem megajándékozta őket, de a halat visszavetette a vízbe: «Menj és örülj szabadságodnak! – szólt. – A gondviselés bárcsak énhozzám is olyan kegyelmes volna, mint én vagyok most tehozzád és visszaadná szabadságomat!»[529] Magyaróvárott két napot pihentek, míg a király parancsolatát vehették, hová menjenek. Solari csakhamar tudatta Rákóczival, hogy a rendelet értelmében Wiener-Neustadtba fogja kísérni.

Báró Szirmay István.[530]

Ez a vár ugyan az uralkodó egyik nyári mulatóhelye volt, de a fejedelem nagy lelki felindulással, szomorú sejtelmekkel indult oda, Eszébe jutott a vérpad, a melyen ott végezték ki anyai nagyapját, Zrínyi Pétert és vejét, Frangepanit, a kik mostan is ott pihennek. Méltán hihette, hogy őt is áldozatul hurczolják oda Magyarország szabadságáért, a melynek teljes eltörlését elhatározták. Május 29-ikén odaérkezve, a roppant számban összecsdűlt nép valóban gúnyolódva, szitkozódva fogta körül hintáját. Ez a jelenet a tizenkét év előtti durva bécsi jelenetre emlékeztette s arra a sok keserűségre, a mely azt követte. Másnap, 30-ikán, a várnak abba a boltozatos szobájába, a császári konyha éléstárába zárták, a hol valaha nagyapja készült a halálra. Minden emberi reményt elvesztve lépte át börtöne küszöbét;[531] de Istennek ajánlotta magát és megfogadta, hogy egész életében megböjtöli a hétfői napot, a mikor elfogták (április 18.) és a mikor bezárták (május 30.).

V.

RÁKÓCZI FOGSÁGA.

(1701.)

A WIENERNEUSTADTI börtönben Rákóczin kívül több magyar úr raboskodott: báró Szirmay István, Vay Ádám, László és Mihály; Sándor Gáspár és később Okolicsányi Pál, Szluha Ferencz. Rajtuk kívül még sok más urat és nemest akartak befogatni, köztük Széchenyi Pál kalocsai érseket; de a háború küszöbén még sem akarták túlságosan felizgatni a közvéleményt. Így is megbotránkoztatták azt azzal, hogy az 1713:XXXIV. t.-czikk ellenére, Okolicsányit és Szluhát kivéve, törvényes idézés nélkül fogták el őket és «félretétetvén személyök mineműsége, sűrű őrizettel körülvéttetvén, szoros tömlöczi ocsmányságba rekesztették.»[532] A magyar törvényeket, amelyekkel már elfogatásuk ténye is ellenkezett, alkalmazni egyáltalán nem akarták,[533] és semmibe sem vették az 1536: XXXIV., 1603; XI., 1608: XIV., 1618: XIV., 1649: XI. és 1687: V. törvényczikkek intézkedéseit.[534] Abból indultak ki, hogy az ausztriai fejedelem nem köteles ellenök pert indítani; holott a magyar királyt semmi sem oldhatja föl a törvény és saját esküje alól.[535] Rákóczi úgy hitte, hogy e törvények alapján nem lehetne őt elítélni sem leveleinek világos és valódi értelme, sem cselekedeteinek természete szerint; de mivel nagyapja esetéből gyaníhatta, miként járnak el vele szemben, mentőeszközöket keresgélt, hogy idegen és illetéktelen bíróságok ellen megvédhesse magát. Élete megmentése végett kész volt hátsó gondolattal (mentális reservatióval), sőt – mint maga mondja másoknak nem ártó hazugsággal is elcsavarni levelei értelmét, mivelhogy a levelek hiteles voltát nem tagadhatta. Remélte, hogy a bizonyítékok alapján el nem ítélni semmiféle méltányos bíróság. Az a tudat, hogy hű és állhatatos rabtársain kívül senki sem tanúskodhatik ellene, teljesen lecsillapította háborgó kedélyét s ettől fogva nem félt sem a kihallgatástól, sem az ítélettől, sem a haláltól.[536]

Szűk börtönét apródja, Berzeviczy Ádám és egy komornyikja osztotta meg vele. Étkezésénél jelen volt Lehmann Gottfried várparancsnok is, a Castelli-dragonosok kapitánya. A húst és a kenyeret mindig maga a kapitány vágta fel, hogy megbizonyosodjék róla, levél, reszelő vagy más efféle nincs-e benne

elrejtve. Asztalbontás után maga szedte össze az evőeszközöket, különösen a késeket, hogy Rákóczi valami kárt ne ejthessen önmagában. Ennyire ment a bécsi udvar gyanakodása és vigyázata. De Lehmannban a porosz származás csakhamar felülkerekedett az osztrák katonán. Rákócziné ugyanis Bécsből már április 23-ikán megkérte T. Frigyes porosz királyt, járjon közbe I. Lipótnál, hogy szabadon bocsássa urát, akinek ártatlanságáról életével kezeskedik.[537] Ugyanakkor más európai uralkodókat is hasonlóra kért. A porosz és az angol királyok követei siettek tudatni vele, hogy uralkodóiktól parancsot kaptak a közbejárásra. Ezeket a leveleket egy császári testőrrel, ki egy esztendeje még Rákóczi komornyikja volt,[538] beküldte Lehmann kapitányhoz és engedelmet kért, hogy küldötte a fejedelemmel szólhasson. A kapitány csak annyit engedett meg, hogy a zárt ablakon keresztül hangosan tudakozódjék egészsége felől. Mindamellett a pommerániai poroszt nagyban meghatotta, hogy királya is érdeklődik foglya iránt, a kit ebéd után nyájasan meg is kért, beszélje el szerencsétlensége okát. A fejedelem fölvilágosította, hogy tulajdonképpen csak gyanú, rosszakaratú vádaskodás és a francia királyhoz írt leveleinek helytelen magyarázata következtében fogták el. A kapitány közben is többször jelentette részvétét, végül pedig igazságot adott az üldözötteknek. Bízatta, hogy ütni fog szabadulásának órája; sőt, a birodalmi törvényekben való nagy jártassága segítségével, német nyelven le is írta a tényállást, hogy azt a fejedelemasszony híven megismerhesse. A jutalom, a mit ezért Rákóczitól várhatott, semmi esetre sem lehetett akkora, mint a büntetés, a mivel tette fölfedeztetése esetén a császár sujthatta. Egyébiránt a fejedelem semmibe sem akart addig fogni, míg kihallgatása meg nem történik.

A titkos tanács ezúttal is, mint harmincz éve Zrínyi Péter esetében, idegenekből alakított kivételes bíróságot (judicium delegatum) Rákóczi ügyének megvizsgálására. A bíróság elnöke gróf Buccelini Frigyes Gyula osztrák kancellár lett; tagjai gróf Ottingen Farkas (az udvari tanács elnöke, akihez Longueval az elárúlt leveleket először vitte) s két más úron kívül Eillers [539] János császári haditanácsos, a titkos tanács titkára. Buccelini és Eillers – egyébként 1687 óta magyar honosok – július 11-ikén megjelentek Neustadtban s maguk elé vezettették Rákóczit. Az elnök ugyan leültette a vádlottat, de különben nem törődött rangjával, méltóságával. Előadta, hogy a császár nevében hallgatja ki, mivel reábizonyult, hogy a francia királyljal gonosz célzatú és az országot veszedelembé dönthető levelezést folytatott s pártütésébe, összeesküvésébe 82 főurat avatott be.[540]

I. Frigyes porosz király.[541]

A következő főbb kérdésekre kívántak tőle feleletet: Volt-e sok titkos összejövedele az elégületlenekkel? Szövetkezett-e külföldi hatalmakkal a császári hadsereg ellen, hogy magát és Magyarországot francia védelem alá vesse és hogy francia közbenjárásra Lengyel- és Törökországot a császár ellen háborúra bírja? Igért-e a francia király neki 200.000 tallért, pártosainak pedig két millió livrest és kellő számban tiszteket, mihelyt ez ígéret elfogadására fölhatalmazást nyer a rendektől? Igaz-e, hogy Munkács és Ungvár császári őrségét elveszteni akarta? Igaz-e, hogy három sereget akart felállítani: egyet Thököly alatt, egyet a Tiszánál és egyet Kassánál s hogy a cseheket és a sléziaiakat is föllázítani akarta?[542]

A fejedelem mindenekelőtt tiltakozott a pörös eljárás illetéktelen módja, alakja és törvényszéke ellen; kijelentette, hogy ennek a bíróságnak felelni nem tartozik, mert mint birodalmi herceg csak a birodalmi s mint szabad magyar fejedelmek örököse csak a magyar országgyűlést ösmeri el illetékes bíróságának. A császári udvari kancelláriában csupán Ausztria, valamint a császár és az osztrák főherczegek ügyeit tárgyalhatják; már pedig az ő ősei sohasem voltak Ausztria lakosai és polgárai.[543] Kivételképpen azonban, a császár parancsára, mégis felelni fog a kérdésekre, megmutatni akarván, hogy bízik ügyében és nem keres kibúvót.

Öttingen Farkas.[544]

Felelt is, de – mint maga mondja[545] – nem őszintén; mert a bíróság megalakítása sem történt őszintén s így azt hitte, a maga és társai élete megmentése végett lepleznie kell az igazságot. Minden törvényes bíróság előtt megvallhatta volna, hogy a bemutatott címezetlen levél XIV. Lajosnak szól; ő azonban kijelentette, hogy azt III. Vilmos angol királynak írta, amiben a bírák jogosan kételkedhettek, mert a király akkor már javában alkudozott a császárral és Hollandiával, hogy a spanyol ügyben XIV. Lajos ellen szövetkezzenek. Azt azonban elismerte, hogy Longueval tollbamondása és szövege szerint ő maga írta a levelet, amelyben csakugyan vannak a lázítás gyanúját fölkelő kifejezések. Nem azért írta, hogy elküldje, hanem hogy meggyőződjék, a kapitány csakugyan ugratni akarja-e? Feleségének, a ki egy pillanatra beszólította a szomszéd szobába, nyomban elpanaszolta Longueval álnokságát s kijelentette, hogy tűzbeveti a levelet, mielőtt ellene fölhasználhatnák. Amint azonban visszatért, látta, hogy Longueval egy papirozt már is a tűzbe dobott s elhitette vele, hogy ez éppen az a levél. Azonban nem valószínű, hogy a bíróságot meggyőzhette volna óvatossága teljes hiányáról, főképp mikor azt vallotta, hogy a második levél is csak ilyen stilus-gyakorlat volt, s hogy annak elrendelt megsemmisítéséről sem bizonyosodott meg. A többi vádat könnyebben czáfolhatta meg; pl. hogy Szirmaitól 200.000 forint előleget akart fölvenni a fölkelés céljaira, holott sohasem szólt vele erről;[546] azután, hogy szövetkezett Thökölyvel, kinek Erdélybe kellett volna betörnie; vagy hogy az ungvári és a munkácsi őrséget lekaszaboltni akarta.[547] Kijelentette, hogy mindez csak Longueval hazugsága, a mivel szemben kész esküt tenni, s akár száz tanút állítani.

A másnapi kihallgatáson azonban Longueval, akivel szembesítették, nemcsak ismételte, hanem esküvel is erősítette vallomását.[548] Rákóczi keserűen jegyezte meg, hogy ellene maga volt vádló és tanú és törbe csalta az az ember, a ki kenyerét ette.[549] Elámúlt, hogy a vád szerint megsértette azt a felséges királyt, a ki a természettől már születésekor beleöntött ösztönnél fogva, különösen pedig mióta eszével élni tanult, nemcsak kegyelmes királya, hanem jóságos atya gyanánt is «imádott». Elámúlását növelte az ellene valló tanúnak hitetlensége és hálátlansága.[550] Vádlott társai, a menekült Bercsényi kivételével, nem is ismerték a kapitányt, a ki azonban velök szembesítve is állítani merte, hogy résztvett tanácskozásaikban, sőt tanácskozásaik helyéről és körülményeiről is tudott mesélni.[551] Rájuk fogta, hogy ismerik a leveleket (a melyekkel szándékosan és

megvesztegetve elfogatta magát), holott azokat Rákóczi még Bercsényivel sem közölte, sőt magának sem másolta le.

Mindezek után a fejedelem kijelentette, hogy megjelenik Magyarország, mint hazája igazságának törvényszéke előtt s kész ottan megvédelmezni ügyét; azonban ezen bíróság törvényessége és eljárása ellen írásban tiltakozott, mire visszavezették börtönébe.[552]

Teljesen elkészült a halálra, mert meg volt győződve, hogy az udvar minden módon nagytyja sorsára juttatja. Lelke vigasztalására gyóntatótyát kért; s pár nap' múlva Sagel jezsuita atyát, a wiener-neustadti rendház rectorát adták melléje. Sagel az utolsó török háborúban mint tábori főpap szolgált Magyarországon, amelynek szomorú helyzetét tehát meglehetősen ismerte. Gondolkodóba ejtette, hogy Anselm Ferencz mainzi érsek és választófejedelem oly erélyesen működött Rákóczi kiszabadításán[553] s mély hatást tett reá a fejedelem gyónása. Így történt, hogy levelet írt a már említett Menegatti Ferencz jezsuita atyához,[554] a ki ugyan csak Wolf atya halála után lett I. Lipót rendes gyóntatója,[555] de máris nagyban hatott az uralkodóra. Ősmerte a Rákóczi-család viszonyait is, mert Rákócziné komornyikja szintén egy Menegatti volt.[556] Egészen megnyerte az ügynek Wolf atyát, I. Lipót gyóntatóját, a kit öt esztendő múlva Rákóczi valóban a maga szabadítójának nevezett; hiszen később, mint gyóntató, a vesztőhelyre is elkísérte Lehmann kapitányt, hogy Rákóczira és barátaira terhelő vallomást ott se tehessen.[557] Lehmann kapitány már eleinte megengedte, hogy a fejedelem és neje egymással nagy titokban levelezzenek. Sagel és a kapitány tudtával Berzeviczy Ádám kimódolta, hogy leveleiket Rákóczi kutyájának nyakörvébe rejtve küldözgessék egymáshoz.[558] Mivel a fejedelem sokat panaszkodott szobája egészségtelen, fülledt és bűzös levegője miatt, felesége Bécsben kieszközölte, hogy Nagyboldogasszony ünnepe (augusztus 15-ike) táján[559] egy tágas, szellős és világos terembe helyezték át. Megvallja, hogy életében ennél semmi sem esett neki jobban. Mint a csekélységekben is gyönyörködő gyermek örült ennek a váratlan cserének. Egyrészt azért, mert gyóntatója itten már misézhetett is; másrészt pedig mivel nem tudott betelni a szabadabb kilátással. Órahosszat elüldögélt ablakainál; nézegette a kis kertet, a vár árkaiban tiszta vizét, a benne úszkáló halakat, az óriási tokot, a vízszínén tovasikló hattyút. Ezek is csakhamar megszokták a fejedelmet, mert időnkint etetgette őket.[560] Szent István napja (augusztus 20-ika) után azt is megengedték neki, hogy könyveket, papirost, tentát, matematikai szereket és festéket hozasson.

Wiener-Neustadt a XVII. században.[561]

Mostantól fogva úgy osztotta be idejét, hogy a reggeli könyörgés után valami irodalmi vagy tudományos művet olvasott; rajzolt, festegetett; azután a Szűz Mária tiszteletére írt imádságos könyvbe mélyedt el. Délben a kapitánynyal mindenkor igen jól ebédelt s társalgás után lehevert szundikálni. Majd ismét olvasott, festegetett, míg be nem jött Sagel atya; a kivel főképpen világi dolgokról beszélgetett. Az ő távoztával imádságos könyvéből olvasgatott, fel s alá sétált szobájában. Estebéd és kissé szórakozott imádkozás után lefeküdt. Magányát lassankint megszokta s idejét

éppenséggel nem vesztegette fölösleges dolgokra. Sőt utóbb elismerte, hogy fogsága kissé lehűtötte ifjúsága és fiatalos lelke tüzét; megkomolyította, sok gonosztól visszatartotta, de az eddiginél kételkedőbbé tette. A szentírást inkább kíváncsiságból és bírálgatva olvasta, mint lelki vizsgálatódásra törekedve. A birodalmi törvényeket, Lehmann segítségével, alaposan végigtanulta s gondosan összehasonlította a magyar törvényekkel.

Észrevette, mi különbség van a római jogon és egy szabad nép jogán alapuló törvények közt. Amott egy Nero, Domitianus stb. törvényhozásához teljesen illett, hogy kivégezzék a hűtlenség gyanúja alatt állót; ellenben Magyarország királyai a korlátlan hatalmú országgyűléseken hozott törvényekben a vádlottat megvédik minden jogtalanság és elhamarkodás ellen és csak a minden külsőség megtartásával bebizonyított hűtlenséget büntetik. Tiltják ugyan az ország ellenségeivel való levelezést, de ő az ország barátaihoz, az angol és a francia királyokhoz békeséges időben, nem az ország kárára, hanem éppen szabadsága biztosítására írt; már pedig az Aranybulla értelmében a törvénytelenséggel szemben a nemesnek nemcsak erre, hanem még a fölkelésre is joga van. A mellett a magyar törvények értelmében az országgyűlés, mint az ő illetékes bírósága, a külföldi, nem nemes és nem magyar Longueval tanúskodását el sem fogadhatná egy magyar nemes ellen. Világos volt tehát, miért jobb a vesztére törő udvarnak a Nerók, neki pedig az Endrék törvényeihez ragaszkodnia. Sőt ez, mint sárosi főispánnak, esküje értelmében kötelessége is volt. Elhatározta tehát, hogy az ügyében illetéktelen külföldi bíróság kérdéseit ezentúl felelet nélkül hagyja, s nem törődik többé sem a halál, sem az erőszak veszedelmével. Talán csak most tudta meg, hogy javainak zár alá vételére a cs. udv. kamara a szepesi kamara főnökét, báró Thavonath Lajos kamaragrófot, már július 6-ikán utasította s hogy harmadfél hét múlva a kiküldött bizottság (gróf Szentiványi László, gróf Brankovics János és Rau János Jakab) meg is kezdte működését.[562] Augusztus 16-ikán az ausztriai cs. udv. kancellária a császár parancsához képest utasította a cs. udv. kamarát, hogy Rákóczi és társai jószágait a császár engedelmével nélkül ne idegenítse el s Rákócziné, Bercsényiné és gyermekeik eltartása költségeit eme javak jövedelméből fedezze. Ez annál jellemzőbb, mert az uralkodó nevében csak ekkor hagyták meg Hoche alsó-ausztriai kamaraügyésznek a Rákóczi ellen szóló vádlevelét sürgős elkészítését.[563] Ezt azonban még szeptember 7-ikén is sürgetni kellett.[564] Mit vártak tőle, onnan gyaníthatni, hogy ugyanaznap az uralkodó Rákóczi elkobzott javaiból a hitelezőket a harmincz év előtt kivégzett Nádásdy országbíró javainak elkobzásánál követett módon rendelte kielégíteni,[565] Ez annál tanulságosabb, mert Laxenburgban I. Lipót maga mondta az udv. haditanács elnökének, hogy Rákóczi ellen a pört rendes úton el fogják veszíteni.[566] Annál természetesebb, hogy a fejedelem ezt a pört rendes útra kívánta terelni.

Mikor tehát szeptember közepén[567] a wiener-neustadti polgármester a «császár» nevében megjelent előtte, hogy az idézést az ügyész vádlevelével együtt átadja, a polgármestert az idézéssel és a vádlevellel együtt határozottan visszautasította. Nem hihette, hogy az idézés a császár tudtával történne, mert az uralkodó igen jámbor lévén, nem feledkezhetett meg Magyarország minden törvényének megtartására tett esküjéről; ezzel pedig az idézés ellenkezik s őt külföldi bíróság elé törvénytelenül nem kényszerítheti. A polgármester zavartan távozott írataival, de harmadnap visszahozta mindakettőt s kijelentette, hogy parancs értelmében otthagyja a fejedelem asztalán. A fejedelem azt válaszolta, hogy ha a király elfelejtette esküjét, ő nem felejtette el azt, a mit a hazai

törvényekre tett. Jobb igazságtalan ítélet következtében meghalnia, mint hogy esküszegése alapján mentsék föl. Tegyen a polgármester tetszése szerint, de ő ugyan helyökből sem mozdítja el az íratokat, a melyeket – ennek jeléül – az asztalon krétával mindjárt körülkanyarított.

Azt hitte, az idézés valóban I. Lipót tudta nélkül történt s börtönéből emlékiratot intézett a királyhoz, a kit különben is jóakarójának tartott. Menegatti, Miller és Wolf jezsuita gyóntatók ezt a jóakarót folyvást ébren akarták tartani. Maga a királyné, Lobkowitz hercegné, a hannoveri herceg, a svéd követ és a két hessen-darmstadti örgróf szintén érdeklődtek iránta.[568] Az idézésre harmincz nap alatt kellett volna felelnie, de erre nem is gondolt, mert kétheti töprengés után rájött, hogy életét csak szökés következtében mentheti meg. Erről titkos levélben feleségét is értesítette. Október tizedike táján, a mikor a válaszra kitűzött határidő közelgett, Lehmann kapitány, bortól fölhevülve, a szokottnál jobb kedvvel lépett be hozzá. Biztosította, hogy életét is kész fölládozni érte s maga ajánlotta, hogy meneküljön, mert ő készségesen segíti. Rákóczi azonban óvatosan felelt. Figyelmeztette, hogy bízik ártatlansága kiderülésében s helyzetét nem akarja rontani a bizonytalan menekülés megkísérlésével. Míg ártatlannak nem nyilvánítják, nem hagyja el börtönét, ha minden kaput nyitva hagynának, minden őrséget megszüntetnének is. Mindezt egészen másképp gondolta, de végre sem bízhatott föltétlenül abban a tisztben, a kiben a császári udvar föltétlenül bízott. Nem tudhatta, hogy Wolf jezsuita atya nagy ígérekkel már valóban megnyerte az ő ügyének, s hogy a kapitányt saját 18 esztendő öcsce, Lehmann Jakab Kristóf is rábeszélte. A fiatalember kornyétás (zászlótartó) volt a Castelli-dragonosoknál; gyakran bejárt bátyjához és Montecuccoli Herkules ezredestől s Marsichi alezredestől, Rákócziné pártfogásával, éppen most nyert szabadságot, hogy Pommerániában a lehnsfeldi atyafiakat meglátogassa.[569] Barátja pedig, Kertzl András Adalbert, ugyanazon ezred hadnagya, rokonát, Kertzl ezredest, Lehmann felebbvalóját hangolta minden lehető elnőzésre Rákóczi Ferencz iránt.[570] Különben Lehmann csak bizonyos kikötésekkel akart kedvezni a fejedelemnek. Másnap ugyanis már teljesen józanon jelentette ki, hogy menekülése érdekében kockára teszi életét; de esküdjék meg, hogy semmi rosszat nem követ el.[571] Ezt Rákóczi meg is fogadta. Kijelentette, hogy nem lesz lázadó; de csodálkozott, hogy tőle kérdi, hogyan akar szabadúlni, holott mint a vár parancsnoka, ő könnyebben találhat reá módot. Legjobb volna tettetnie, hogy a császártól kapott parancs következtében őt Grazba szállítja. Rendeljen e végből postakocsit, azután költse föl őt éjszaka, tisztjei jelenlétében közölje vele a parancsot; ültessen kocsijára két altisztet, de hagyja meg nekik, hogy a Lajta közeli gázlójánál szálljanak le, mert a túlsó parton nagyobb fedezet várakozik a fogolyra. Így magára maradva, feltűnés nélkül folytathatja útját Olaszországba s a semleges Velenczéből könnyen átmehet a francia seregbe.[572] Lehmann időt kért meggondolásra s az éjszakát Rákóczi is a terv fontolgatásával töltötte el. Ha nem sikerülne, úgy hitte, azzal vághatja ki magát, hogy csupán a király igaznak vélt parancsát követte.

Montecuccoli Hercules névalírása.[573]

Másnap a kapitány kereken kijelentette, hogy ebben a szándékában nem segíti; azonban ismételte hűségesküjét s megígérte, hogy az ablakrostély áttöréséhez kalapácsot és fogókat, a leereszkedésre kötelet és a vadaskertből való kionsáshoz kulcsot fog adni. A menekülésnek ebben a módjában

viszont Rákóczi kételkedett; mert a fal elég magas, a víz is elég mély volt és csak ügyes tornázással juthatott volna el a rácsos hídhöz, a melyen több zárt ajtó van, Mindamellett másnap megkapván a szerszámokat, nagy csendben és óvatosan azonnal munkához látott. Kiszaggatta az ablak rostélyának horgait, de mindjárt viaszból pödrott horgokkal pótolta, hogy ha a szigorú Kertzl ezredes, szokása szerint, szemlét tart, semmit se vegyen észre. A mikor már beléfáradt, apródjára, Berzeviczyre bízta a munka folytatását. Mikor azonban türelmetlenségéért egyszer-másszor megdorgálta, a duzzogó fiatal ember olyanokat ütött a kalapáccsal, hogy az örök és a szomszédok igazán meghallhatták volna a zajt.[574] A polgármester sejtethetett valamit és nagyobb vigyázatra intette a kapitányt, a ki azonban mentegetőzött, hogy az őrzés nagyon nehéz, mert napi hat krajczár zsoldért és «komisz» ellátásért megbízható katonákat nem kapnak. Törökök, rácok, magyarok s más nemzetiségűek vannak századában s ő maga is szivesebben szolgálna a táborban mint itten.[575] Rákóczi udvari káplánja, Bévilacqua, október végén szintén mondott olyasmit, hogy ura egy hét múlva kiszabadul.[576]

Már valóban minden rendben volt, a lovak is készen álltak, de a fejedelelné búcsút akart mondani urának. Hetek, hónapok óta örökös félelem, aggodalom közt élt Bécsben, mert, ahogy XII. Károly svéd királynak írta, urát a korhely, könnyelmű francia vádja alapján összeesküvésről s így olyan bűnről vádolják, a minek büntetése az élet, vagyon, becsület elvesztése s vele az egész Rákóczi-ház romlása, Arra emlékeztette, hogy Rákóczi nagyapja trónját és életét vesztette a svéd szövetség miatt s így ő maga bizonyosan számíthat a mostani svéd király jóakarató közbenjárására.[577] Azonban a szökéstől maga is inkább remélte ura szabadulását, mint a fejedelmek jóakaratótól. Bécsben szigorúan vigyáztak minden lépésére; mégis a fejébe vette, hogy fölkeresi férjét. Ajándékokkal lekötölte a pár napig Bécsben időző Kertzl hadnagyot. Október 30-ikán (?) parasztmenyecskének öltözve jött Wiener-Neustadtba, hol egy külvárosi házban ruhát váltott. Kertzl hadnagy a vár kapujában úgy fogadta, mintha sógorasszonya volna, saját szobájába vezette, este pedig, keresett ürügy alatt, beengedte a fejedelemhez. Ekként nemcsak egy szerető házaspárt tett rövid időre ismét boldoggá, hanem alkalmat is nyújtott a szökés részleteinek megbeszélésére. Másnap hajnalban könnyek és zokogás közt váltak el egymástól,[578] Néhány nap múlva Rákóczitól a szellemekben hívó rabtársa, báró Szirmay István, egy használt inget kért, hogy átadja egy spiritista asszonynak, a ki a szellemek segítségével megmenti minden bajtól, ha szökése nem sikerülne. Teljesítette kívánságát, pedig éppenséggel nem volt babonás és az occultismusról szóló könyveket mint kritikus olvasságta. Azonban szomorú helyzetében igazán hinni látszott, hogy a cél szentesíti az eszközöket s hogy a jó ügy érdekében az ördög segedelmével is élhet. Maga Szirmay is egyébként nagyészű, bölcs ember volt; annyira szerette Rákóczit és úgy óhajtotta szabadulását, hogy örökbe akarta fogadni a wiener-neustadti jezsuitákat és tornyuk felépítésével kecsegtette őket, ha elősegítik Rákóczi menekülését; ez a nagy szeretet vitte a spiritizmussal való kísérletre is.[579] Gyakorlatibb eljárás volt ennél, hogy Rákóczi a kapitányt dragonyos egyenruha kölcsönzésére kérte, mert azt remélte, hogy a Castelliek egyenruhájában könnyebben és feltűnés nélkül távozhatik a várból.[580] Komornyikját, a kiben nem igen bízott, valamely ürügy alatt Bécsbe küldte és november 6-ikán este a magánszolgálatára rendelt dragonyosnak is megparancsolta, hogy ne jöjjön be sütni, főzni, mert rosszul érzi magát, másnap pedig különben is böjti napja van. Este kocsisa (valószínűleg Zborói Horváth Zsigmond)[581] a lovakkal együtt már megérkezett a város kapujánál levő szállásra s így minden készen állt a menekülésre.

VI.

RÁKÓCZI MENEKÜLÉSE.

(1701.)

VASÁRNAP, november 6-ikán este Rákóczi meghagyta apródjának, osonjon ki a vár hátulsó kapuján, kocsisa szállásán üljön lóra s a vadaskert szögleténél levő gázló mellett várjon reá. Azután leborult a Megváltó képe előtt és Isten áldását kérte szabadulására, élete legveszedelmesebb munkájára. Lehmann meghatva szemlélte ezt a jelenetet; azután kilépett a fejedelem szobájából, melyet az övétől csak egy szűk folyosó választott el. Az ottan álló dragonyosnak megparancsolta, hogy gyertyát gyujtson. Ez akkor még nagyon sok időbe került s az őr mentegetőzött, hogy a szabályok értelmében nem hagyhatja el állomását; de a százados megnyugtatta, hogy helyette addig ő maga őrködik s elvette puskáját. Míg a dragonyos odajárt, Rákóczi átsurrant a kapitány szobájába s a spanyolfal mögött dragonyosnak öltözött fel. Alig készült el vele, apródja azzal a hírral toppant be, hogy a vár mellékkapuja be van zárva, nem mehetett ki a szállásra. A fejedelem megparancsolta, hogy egyenesen a főkapura kerüljön s ha kérdőre vonják, mondja azt, hogy Sagel jezsuita atyához megy, mert Rákóczi beteg, – gyónni akar; ha pedig a város kapujához ér, az őrálló polgárokat világosítsa fel, hogy ő Castelli-ezredbeli tiszt: küldjék utánna dragonyosát (Rákóczit), a ki valahol a korcsmákban részegeskedik. Berzeviczy elment, de a fejedelem nem követte addig, míg meg nem tudta, kijutott-e a főkapun. Egyedül maradt a szobában a Lehmannokkal. Ekkor a szabadságon levő Kertzl ezredes helyettese, a várórség őrnagyja, oly váratlanul toppant be, hogy Rákóczi és a fiatal Lehmann alig huzódhatott a spanyolfal mögé. A közlegényből lett öreg, goromba tiszt láttára a kapitány hebegni kezdett, az asztalon égő gyertyát elfűtta s minden hidegvérét elvesztve, föl és alá járkált a szobában. Öcscse is sóhajtozott és suttozva kérdezte Rákóczitól, mit csináljon most már. A fejedelem a rendkívül kínos helyzetben is megőrizte nyugalmát s mosolyogva csillapította a fiatal embert. A vén őrnagy a suttozásból, gyertyaoltásból talán azt következtette, hogy valami gyöngéd légyottot zavart meg. Majdnem negyedóráig gyanútlanul beszélgetett a kapitánnyal, a ki, hidegvérét kissé visszanyerve, megkérdezte, nem látogatják-e meg a foglyokat? Az öreg ráállott.

A mint távoztak, Rákóczi siettette fiatal barátját, mert rövid idő múlva az ő szobáját is megszemlélik s akkor kiderül a szökés. Hamarosan előre küldte a kis tisztet, ő pedig a köpenygartartó zsákkal a vállán nehézkes léptekkel követte. Végigmentek a belsővár hosszú folyosóján, s baj nélkül haladtak el mind a hét őrség előtt, a mely a magyar rabokra vigyázott; pedig az egymást fölvaltó katonák égő gyertyákkal jöttek velök szembe. A várból is szerencsésen kijutottak és szállásukra mentek egy özvegy asszonyhoz. Lehmann mindjárt tovább gyalogolt. Megbeszélés szerint a város falain kívül álló parasztszekeret kellett volna fölkeresnie, hogy megvigye a jóhírt a fejedelemasszonynak Bécsbe s onnan tovább meneküljön Poroszországba. Ő azonban fiatalos könnyelműséggel előbb a várba indult, hogy megnyugtassa a szökés sikere miatt aggódó bátyját. Maga Rákóczi, a mint ledobhatta a zsákot, jókedvűen pattant nyeregbe. A várost ugyan nem ösmerte, de azt hitte, hogy egymagában is odatalál a kapuhoz. Azonban a nagyon szűk sikátorok közt eltévedt s éppen a várba vezető útra került, a hol akkor gyujtották meg a lámpákat. Nem kérdőzködhetvén, adta a részegét; nyergében dülöngőzött és rekedt hangon valami népdalt énekelt. Így nem tűnhetett föl, ha boros fővel nem tudja az út.

Szerencsésére, a fiatal Lehmann észrevette baját; füttyentett neki s karjával mutatván az útát, tovább sietett. Rákóczi most már sarkantyúba kapta lovát s éppen akkor ért a kapuhoz, mikor az őrség fegyverbe állt s a sorompót egy őr leeresztette, hogy lelakatolja. Az első pillanatban azt hitte, hogy észrevették s meggátolni akarják szökését. Az őrs azonban megkérdezte, a Castellekhez tartozik-e, mert ha ő az a dragonyos, csak siessen: kapitánya már elment. Borízú hangon mondta, hogy az bizony az ő kapitánya; mire felvonták a sorompót és áteresztették. A míg látták és hallották, hadonászva, kurjongatva ment tovább.

A vadaskert szögleténél, a gázló mellett várt reá apródja, Berzeviczy. Rögtön kocsiba ültek, de a beálló – sötétségben, a szakadó záporban, feneketlen sárban feleségének fejér lovai[582] csak bajosan tudtak czammogni. A kocsis csupán egyszer járt errefelé, s mivel a szél és zápor a kocsi gyertyáját minduntalan kioltotta, kétszer is neki hajtott a Fertő ingoványainak, úgy hogy teljesen elakadtak a sárban, kátyuban. Kiszálltak a kocsiból és gyalogosan vezették jobb útra a lovakat. Végre november 7-ikén éjjélután két órakor eljutottak valamiképpen Nezsiderbe, a hol a vendéglősnél a fiatal Lehmann már pár napja megrendelt egy parasztszekeret, három lóval, hogy tisztet vigyen a galgóczi (freistadti) lóvásárba. A vendéglős azonban addig okoskodott, húzódozott, hogy csak négy óra felé indulhattak tovább, sorsára hagyván saját kocsisukat a lovakkal együtt.[583] Berzeviczy tisztnek, Rákóczi őrmesternek volt öltözve. Ha valaki üldözi őket, semmiesetre sem menekülhetnek, mert a virradtig tartó sötétségben, a Nyulasok földjének (a Heidebodennak) úttalan útjain megint többször eltévedtek. Csak 11 óra felé érkeztek Kiliti alá, hogy Somorja felé átkeljenek az Öreg-Dunán a Csallóközbe.[584] Azonban hiában kiabáltak, hiában mutogattak pénzt a somorjai révészeknek, a roppant szél miatt nem jöttek át és csak a szél elülése után, négy órakor szállították át őket. Késedelem nélkül észak felé folytatván útjokat, átkeltek a Kis-Dunán is és alkonyatfelé megérkeztek Csekleszbe, hogy onnan postakocsin mehessenek tovább. Ezt a helyet már 1683 óta ösmerte, a mikor ott Thökölyvel mint gyermek heteken át táborozott,[585] de különben is gyakran járt arra felé bécsi útjaiban; ösmerte jól a postamestert s attól tartott, hogy elárúlja, ha ő maga megy be hozzá lovat kérni. Ezt tehát apródjára bízta, maga pedig, köpenyegébe burkolózott. Ugyancsak tettette az alvást, mert észrevette, hogy a falu tele van Castelli-dragonyosokkal, a kiket nemrégiben tettek ide wiener-neustadti állomásukról.

Rákóczi menekülése Wiener-Neustadtból. (Egykorú metszet után.)[586]

A harmadik veszedelem az volt, hogy a szabályok értelmében a postamesterek csak azoknak adhattak lovakat, a kik útlevelet mutattak fel. A postamester azonban vagy be volt csípve, vagy szüksége volt a pénzre, mert nem akadémkodott s Berzeviczy valahára előkerült a postakocsival. Az úton mindenütt cseléd gyanánt követte apródját. Néhol részeges katonák módjára magára hagyta s paraszttal együtt mulatott a zsidó korcsmákban, hogy az indulásnál ismét hozzácsatlakozzék: mert hiszen nem ihatott együtt a «gazdájával». Egyébiránt csupán mutatta, hogy iszik; mert szökése estéjétől fogva csak Nezsiderben evett, ivott valamicskét. Kenyeren és pálinkán kívül egyébként sem igen kapott volna egyebet. Bajmócson, a hová szerdán, november 9-ikén este érkeztek, nagy éhségét egy kis pálinkával akarta csillapítani. A pénz értékét nem igen ösmervén, a kínált összegért a korcsmáros

akkora üveget tett eléje, hogy szinte kétségbeejtette vele. De nem merte mutatni járatlanságát s iddógálni kezdett; végre pedig – minden gyanú elkerülése végett – rászánta magát, hogy dragonyoshoz illően egyszerre fölhaltja az egészset. Ettől azonban olyan gyomorégést kapott, hogy harmadnapig egy falat kenyeret sem tudott lenyelni s folyton savanyúvízzel, sörrel, tejjel, borral oltogatta belső tüzét. Poprádnál, az utolsó postaállomásnál, sok időt kellett vesztegetnie, míg zálogba csapott lótakaróiért lovat kapott, hogy átmeheessen Lengyelországba «lovat venni». November 11-ikén délfelé érkezett meg Podolinba; s mivel nagy meglepetésére még ebben a Lengyelországnak elzálogosított városkában is jártak császári tisztek, nem mert a vendéglőben maradni. Berzeviczytól hallotta, hogy ő valaha a piaristáknál tanult s hogy itten él egyik volt tanára. Bementek tehát hozzá s kérték, adjon éjszakai szállást, mert Berzeviczy, császári tiszt létére, párbajban megölte egyik tisztársát s most hűséges őrmesterével együtt menekül. A derék öreg vigasztalta, mindennel ellátta s másnap mise után egy megbízható fuvarossal sietve átküldte őket Lengyelországba.

Rákóczi elhatározta, hogy a podolini piaristáknál alapítványt tesz, a melynek a fejében minden hétfőn misét mondjanak megszabadulása örömére.[587]

Szabadulásának a híre érthető feltűnést keltett Ausztriában és Magyarországon egyaránt. A dolog különben azonnal kiderült. Hiszen a szökés ideje alatt Lehmann az öreg őrnagygyal tudvalevőleg éppen börtönvizsgálatra indult. Lehetőleg késleltette a körutat, hogy Rákóczi szobájára egyhamar ne kerüljön sor. De az örök csakhamar azt jelentették, hogy onnan nem hallanak neszt. Az őrnagy kérdésére a kapitány azt felelte, hogy Rákóczi rosszul érzi magát és lefeküdt. Mivel azonban már előbb is arról susogtak, hogy nem lehet rendben a dolog, az őrnagy fölnyittatta a szobát – és üresen találta. A kapitány kijelentette, hogy nem tudja elképzelni, miként történhetett a dolog. Ő ártatlan benne.[588] S ezt valamennyire hitték is, mert az ablakrostélyt kifeszítve, összetörve találták.[589] Maga Lehmann csak harmadnap (november 8-ikán) tett hivatalos jelentést,[590] a mi még inkább reá terelte a gyanút. A titkos tanács másnap[591] azonnal kiküldte gróf Lamberg Zsigmondot, hogy elfogja őt az őrséggel együtt. Különben a felügyeletben és az üldözésben oly hihetetlen mulasztások történtek, hogy gróf Mansfeld, az udv. főhaditanács elnöke szerint mindez csak úgy sikerülhetett, ha magának az uralkodónak tudtával és beleegyezésével történt.[592] A menekült három levelet hagyott börtöne asztalán: egyet-egyet a császárhoz, császárnéhoz és József ifjabb királyhoz. A Lipóthoz szólóban elmondta, hogy ha az isteni felséghez az elnyomott bármikor bizalommal fordulhat, neki is szabad a népek és nemzetségek földi istenéhez fordulnia. Most már harmadízben tiltakozik előtte a fölségsértés vádja, de az ellen is, hogy vele a haza törvényeinek nyilvános megvetésével jártak el. A törvények mellőzése, sanyarú rabsága, esküjének semmibe vevése s az ellene tanúskodók megvesztegetésének kísérlete után már egyedül csak a szökésben kereshetett menedéket. De ama rettenetes és igaz bírónak, az Üdvözítőnek ítélőszéke előtt esküvel fogadja, hogy hazája igazságának törvényszéke előtt kész bármikor helyt állani. Arra kéri tehát a királyt, esküje értelmében adjon erre neki alkalmat. Neki, mint a nyomorúttak vigasztalójának, az árvák atyjának ajánlta szerelmes feleségét és gyöngye gyermekeit; s könyvek közt térdenállva kéri: hűsége és ártatlansága zálogai gyanánt fogadja őket kegyelmébe. Őt, a bujdosót se törölje ki leghívebb és legártatlanabb szolgálóinak a sorából, hanem hazája törvényei szerint szolgáltatván neki igazságot, vigye régi kegyelmességének révpartjára.[593]

Levelét bemutatták a titkos tanácsban is, a mely először november 9-ikén foglalkozott szökése ügyével;[594] de gróf Mansfeld, bemutatta a császárnak hozzá intézett levelét, vagy inkább czéduláját is, a melyben meghagyja, kövessen el mindent, hogy Rákóczit ismét kézrekerítsék. Mansfeld úgy hitte, a császárnak is megmondta, hogy úgy van az, ha a dologba papok, barátok és asszonyok (preti, frati e donne) elegendnek. Rákóczit szerinte a kiküldött bíróság elé kellene idézni és ha meg nem jelennék, makacsságban elmarasztalni, jószágait elkobozni. Az egyik kamarás azt ajánlotta, hogy díjat (tagliót) tűzzenek ki a fejére. Eillers titkár szerint a kiküldött bíróság Rákóczi megidézése nélkül is ítélni, s elkobozhatja vagyonát (a mit szemmel láthatólag földolagnak tekintett), mert szökése bűnösségének a jele. Az pedig nem okozhat fejtörést, hogy az országon kívül ítélik el. – 12-ikén Lamberg azt jelentette, hogy a kapitány semmit sem akart vallani, s mikor hóhérral és megkínzással fenyegette, arra kérte, inkább lövesse föbe s tisztességes módon végeztesse ki. Ő azonban megmondta neki, hogy ezt a császár csak önkéntes vallomása esetére engedi meg. Végre azt vallotta, hogy őt zászlótartó öcsce bírta Rákóczi megszabadítására; de azt hitte, nem tud az őrségen keresztül kijutni s akkor ő maga büntette volna meg. Különben Rákóczi esküvel fogadta, hogy nem indít lázadást. Neki azt mondta, hogy Danczkán át Svédországba megy; de hová ment, azt csak Rákóczinél tudhatja, a ki hadnagyát (Kertzl) egy ezüst karddal és órával kötelezte le. A főhaditanács gyanúsnak talált mindenkit; Rákóczinét császári parancsra már is megvizsgáltatta, de úgy hitte, legjobb volna őt császári parancs nélkül kolostorba záratni, hogy senkivel se beszélhessen, mert, a kapitány szerint, mindenről tud. Mások jobbnak tartották, hogy megvárják a császár hazaérkezését s rendelkezését; de azonnal kiterjesztették a vizsgálatot mindenkire, a kihez a gyanúnak csak árnyéka is fért; pl. Sagel és Wolf atyákra, Bévilacqua káplánra, Montecuccoli ezredesre, Marsichi alezredesre, Menegatti komornyikra, gróf Martinitz Miksára, a kinek házából valaki szintén fölkereste Rákóczinét; sőt megfigyeltették a két darmstadti herceget, a hannoveri herceget és a svéd követet is, a kik többször jártak Rákóczinénál. Okolicsányi Pált és Szirmay Miklóst elfogadni rendelték, mert Du Héron varsói francia követhoz intézett levelében Bercsényi rájuk hivatkozik. Lehmann kínnal és hóhérral kell kényszeríteni teljes vallomásra. Rákóczinét és gyermekeit letartóztatják, Rákóczi fejére díjat tűznek ki s 10.000 forintot adnak annak, a ki élve, 6000-et, a ki holtan adja kézbe. Boroszlóban Plenck kancellárt és Haslinger tábornokot Rákóczi és a fiatal Lehmann megfigyelésére útasították stb.[595]

Maga Rákóczi a jezsuitáknak s különösen Wolf atyának tulajdonította szabadulását. Wolf mint gyóntató maradt Lehmann kapitány mellett, a kit mindhalálig kegyelemmel kecsegtetett, hogy társai ellen ne valljon.[596] Hogy állhatatosságában megtartsa, elkísérte a vesztőhelyre is, a hol december 24-ikén, kardjának összetörése után, lefejezték, fölnégylették[597] és elrettentő példa gyanánt négy különböző városban akasztották bitófára. Azt, a melyik a wiener-neustadti kapu előtt lógott, négy esztendő múlva, a mikor Rákóczi már győzedelmes fölkelés élén állott, a Neustadtig portyázó kuruczok magukkal vitték Kőszegre, a hol Ujváry Gergely plébános tisztességesen eltemettette.[598] A magyarság tehát akkor leróta háláját a derék porosz iránt, ki, a mint megfogadta, önzetlenül áldozta föl életét Rákócziért. A fejedelem utóbb tízezer tallérral segített özvegyén.[599] Hasonló összeggel jutalmazta Lehmann Jakab Kristófot is, az egykori kornyétást, a ki olyan nagy segítségére volt[600] s újabb száműzetésében is érdeklődött ügyei iránt.[601] Kertzl hadnagyot ugyan szintén fejvesztésre és kardja összetörésére ítélték s kapitányával együtt ki is vezették a vesztőhelyre, ekkor azonban a császár arra kegyelmezte, hogy a győri várban hat esztendőt töltsön vason.[602] A hat

esztendő elteltével Rákóczi a testőrző karabélyos ezred őrnagyává, majd udvari fizető biztossá tette és «személyéhez megbizonyított igaz és valóságos hűségeskedéséért» a magáéból Szvidnik faluval és Tállyán egy szőlővel jutalmazta meg.[603] Kertzl is követte őt második számúzetésébe.[604] Viszont I. Lipót Longueval kapitányt, a koronatanút, jutalmazta Horvátországban szép jószággal.[605] Du Héron varsói francia követ helyesen jegyezte meg, hogy Rákóczi szándékait a bécsiek nem tudták volna meg, ha XIV. Lajos Longuevalt vagy illendően megjutalmazta volna fáradozásaiért, vagy legalább reményt nyújtott volna a jutalomra.[606]

Rákóczi mindhalálig megbőjtölte azt a napot,[607] a melyen «az isteni jószág Dániellel az oroszánok feltátott torkából és az undok rabságból csodálatos szabadítással kihozta».[608] A bécsi kormány tudta, hogy Magyarország felé menekült, de Velence és Boroszló felé is kerestette. November tizedikén országszerte elrendelte üldözését, 24-ikén pedig valóban vérdíjat tűzött ki a fejére. A vármegyéket megfenyegette, hogy irgalmatlanul megbünteti azokat a községeket, a melyek a menekülőt határukon átengedték s föl nem adták. Az ilyeneknél «még az anyjuktól szopott tej is keserűre fog fordúlni». Jószágait már előbb lefoglalták, őt magát pedig halálra ítélték abban a pillanatban, a melyikben vérdíjat tűztek ki a fejére. Azonban itt is az történt, a mi Angliában félszázad előtt a worcesteri csata után. A szegény nép ottan is tudta, hogy a parlament ezer font sterlinggel jutalmazza, a ki bemutatja Stuart Károlynak, «az utolsó zsarnok fiának» a fejét. Mégis szállást adott a parasztruhában bujdosónak, a ki hol szénaboglyába vájt odúban, hol fák lombozata közt töltötte éjszakáit, míg külföldre menekülhetett. Magyarországon Rákóczi vérdíjára sem akadt pályázó; s ilyen pályázók a külföldön sem a nép sorából kerültek ki.

VII.

LENGYELORSZÁGBAN.

(1701-1702.)

LENGYELORSZÁG határán a menekülő Rákóczi 1701 november 12-ikén kelt át s harmadnap Krakóba érkezett. Dragonyos ruháját itt titokban francia öltözettel cserélte föl s francziának mondta magát; azonban egyéb óvatosságot nem igen tanusított, pedig tudta, hogy üldözik. Otthon érezte magát, hiszen családja már 1644 június 27-ikén honosságot nyert Lengyelországban. Egész nyugalommal látogatta sorra a város nagyszerű templomait, a melyekben műértő szeme Vischer Péter és Veit Stoss alkotásaiban gyönyörködhetett. Mit érzett, a mikor megmutatták neki a váuelhegyi székesegyház tizenegyedik kápolnájában Báthory István király vörös márványból faragott trónját és síremlékét! Titkolnia kellett meghatottságát, mert «az idő nem volt alkalmas annak kijelentésére, hogy az ő véreből származik».[609] Ezt csak azután mondhatta meg, ha Varsóban Bercsényivel találkozott s megnyugtató értesítéseket hallott. Már feleségétől tudta, hogy a gróf Lengyelországba menekült s II. Ágost király szívesen fogadta.[610] Lelkesedését, akarata erejét ösmerve, gyaníthatta, hogy az udvarban ezt a félesztendőt nem töltötte hiában s tett valamit az ügyért, a melyért most mindaketten bujdosnak.

November 17-ikén tehát Berzeviczyvel négyes fogaton Varsóba indult. Útközben Cestochova (Censztochow) környékén dragonyosokat látott. Nem gyaníthatta, hogy ezek voltaképpen Brückner császári kapitány katonái, a kik Pietrkov és Tuscyn[611] közt éppen tegnap támadtak Bercsényire s a merénylet kudarcza miatt most szívesen állának bosszút rajta, ha tudnák, kicsoda.[612]

Ágost király éppen aznap vallotta be Du Héron francia követnek, hogy titkos szerződést kötött a császárral. Nem akadályozhatta meg az álruhába bujtatott császári katonák portyázásait. Rákóczi szerint a mágnások is külön pártokra szakadtak. A legtöbb eladta a lelkét, a mi «jogos bizalmatlanságot» keltett benne.

II. Ágost lengyel király.[613]

A 300 kilométernyi útát majdnem egy hét alatt tette meg,[614] de 24-ikén már Varsóban volt.[615] A gheztóba, a zsidók félreeső városrészébe szállt, a hol a szent római birodalom bujdosó hercegét aligha keresik. Francziának adva ki magát, a Szent Keresztről nevezett francia misszió egyik lazarista szerzetesét azonnal magához hívatta, azon ürügy alatt, hogy szent Katalin ünnepe itt lévén, gyónni s másnap a templomban áldozni akar. A barátjának nem nevezte meg magát, de fölkérte, menjen át a szomszédságukban lakó Du Héron francia követhoz és mondja meg neki, hogy valaki fontos dolgot közölne vele, ha módot nyujtana a találkozásra; az ügy titkos természeténél fogva ő maga nem mutatkozhatik a követség házában. Du Héron csakhamar megjelent s ugyancsak elbámúlt, mikor megtudta nevét, mivoltát, kalandjait. Hiszen éppen eznapi hallotta a királytól, hogy Rákóczi Lengyelországba érkezett. Mindamellert kissé kételkedett, talán attól tartva, hogy császári kémekkel van dolga. Kereszkérdésekkel faggatta tehát s megkérdezte, ösmeri-e Bercsényit? Az igenlő feleletre figyelmeztette, hogy ne bízza el magát, mert már tudják szökését s Lengyelországba jövetelét; tehát könnyen úgy járhat, mint Bercsényi, a kit a császártól küldött orgyilkosok a napokban majdnem eltettek láb alól. Este hat órára újabb találkozót adott neki a lazaristáknál.

A mikor a nagy sárban a rendházba ment, Montméjan atya, a misszió és a rendház feje, tudatta vele, hogy a követ még nincsen itt; de bevezette őt a nagy ebédlőbe és sokat kérdezősködött tőle Bercsényiről. Észre lehetett venni beszédén, hogy tudja ugyan, hol van a gróf, de kételkedik, valóban Rákóczival beszél-e. A fejedelem tehát elővette zsebéből pecsétnyomóját és kérte, mutassa meg a grófnak. Pár pillanat mulva visszatért, de egyedül. Miközben a jól besötétetett ebédlőben beszélgettek, a fejedelem észrevette, hogy háta mögött valaki óvatosan, nesztelenül kinyitja az ajtót, mintha megfigyelni akarná őket. Hátra tekintett s arcza látható lett. Az ösmeretlen most nagy erővel kicsapta az ajtót, odarohant a fejedelemhez, nyakába borúlt és zokogni kezdett. Bercsényi volt, a keresve-keresett hú barát.

«Az ember örömei – szólt a fejedelem évek múlva, erre a megható jelenetre visszagondolva – oly rövid ideig tartanak s oly hirtelen elmúlnak, hogy míg élvezi, ki sem mondhatja, mit érez bennük». Ő is így járt; pedig azt hiszi, ennél kellemesebb esemény alig történt vele. «Hozzá fűzte a szív és a sors». Első felindulásuk könyeinek letörlése után mosolyogtak, tréfálkoztak; de Rákóczit nagyon megdöbbenetette barátjának külső megjelenése: a lesoványodott arcza, beesett szem, megeresztett szakáll, sárgás arczsín, a félig német, félig francia rongyos ruha. Orgyilkosoktól félve, Bercsényi a múlt heti kaland óta ebben a kolostorban lappangott és csak Montméjan házfőnök tudta, hogy a züllött külsejű litván nemes, a ki ájtatoskodási gyakorlatok végzésére jött ide, voltaképpen kicsoda. Most is megengedte a két jó barátnak, hogy egy szobában háljanak. Hiszen annyi mondani valójuk volt! De csak suttogva beszélhettek, hogy a czellán átjáró, vagy a szomszéd czellában lakó barátok ne hallják. Bercsényi tövéről hegyére elbeszélte vagy inkább elsuttogta, mi történt vele brunóczi menekülésétől a pietrkovi orvtámadásig, vagyis ez év április 21-iktől november 16-áig. Rákóczi meggyőződhetett róla, hogy barátja valóban nem vesztegette el a lengyel földön idáig töltött félesztendőt. Mecsinzkij sztarosza őt Bialában a kamalduliak kolostorában már július elején bemutatta Ágost királynak, a ki valamennyire személyes tapasztalatokból is ösmerte a magyar viszonyokat, most pedig Bercsényi lelkes előadásából és emlékiratából nyert alaposabb tájékoztatást. Bercsényi azzal kecsegtette, hogy a magyarok királyukká koronázzák, ha megszabadítja őket a Habsburgoktól. A francia és spanyol királyok közbenjárása mellett XII. Károly svéd királylyal békét kötve, a Habsburgoktól Ágost visszakövetelné a lengyeleket megillető Sziléziát, biztos visszautasítás esetében ő maga Szilézia, egy másik hadtest a Vereckei-hágó felől, Thököly Imre, kinek Erdélyt biztosítaná, török hadakkal Szeben táján, Miksa Emánuel bajor választó pedig Passau és Linz felől támadna I. Lipótra, a kit így arra kényszeríthetnének, hogy Magyarországról és Sziléziáról lemondjon. Ha azonban nem akarna a császár ellen nyíltan hadakozni, legalább azt engedje meg, hogy egy hadosztálya francia zsoldba állva nyomúljon Magyarországra, melyet ekként könnyű volna fölkelésre bírni.[616] A tervnek ez a része nemcsak a királynak, hanem a szenátusnak is tetszett s egyideig nagyon valószínűnek látszott, hogy, ha a svédekkel kibékülhet, Ágost király betör Magyarországra: XIV. Lajos azonban július 28-ikán, majd augusztus 4-ikén úgy találta, hogy ebből csak Ágostnak volna haszna; s mivel a császár neki még nem izent hadat, eltiltotta Du Héront az ügy további tárgyalásától. Rákóczi azt hitte, hogy ha ez a háború őt a wiener-neustadti fogságban éri, Lipót király okvetetlenül kivégezteti. Azonban XIV. Lajos ridegsége és XII. Károly fényes győzelmei lehetetlenné tették a terv valószínűsítését; hiszen a Szapiehák meghívására XII. Károly már egyenesen Lengyelországot fenyegette. Du Héron ezt sem tartotta bajnak, mert ha a svéd király a lengyelekkel a francziák iránt barátságos új királyt választat, ezt könnyen rá lehet venni Magyarországra megsegítésére. Ágost tehát, főképp minisztere, gr. Beuchling tanácsára és Strattmann császári követ ösztönzésére, most már inkább a császár pártfogását kereste. A mellett azonban hitegette Bercsényit is, és felszólította, hogy Cestochovában személyesen tárgyaljon Thököly titkárával. A kurucz király Erdély fejedelemségén kívül azt is kikötötte, hogy minden jószágát visszakapja s örökösét megnevezhesse. Gondolt-e Rákóczira, a kinek elfogatásáról már értesült? Talán Zrínyi Péter sorsától féltette, mert Munkács vára és uradalma visszaadását nem mostoha fia, hanem felesége jogán sürgette; és midőn római birodalmi hercegséget kért magának, szintén ez okból hivatkozhatott inkább az Esterházy nádornak, mint a mostoha fiának adott hasonló címre.[617] Bercsényi, Rákóczi szabadulásáról még nem tudva, csakugyan elindult a cestochovai tárgyalásra, azonban Brückner dragonyosainak orvtámadása miatt sietve visszatért s most Rákóczit is figyelmeztette, hogy a császáriaktól óvakodnia kell.

Bržezan.[618]

Rákóczi úgy hitte, hogy a francia barátoknál, a politikai üldözöttek eléggé megszokott menedékhelyén, nagyon is szem előtt vannak. Ágost király pár napja különben is figyelmeztette Du Héront,[619] hogy a mostanában kötött szerződés alapján a császárnak joga van a lázadó alattvalókat Lengyelországban is elfogadni s így jó volna, ha Bercsényi Oláhországba menekülne. Egyelőre azonban mindketten másnap (november 26-ikán) csak a kolostorral szomszédos házba költöztek át s Rákóczi kifogástalan új ruhákat vétetett barátjával, hogy francziákhoz illően jelenhessenek meg Du Héronnál. Itt kifejtették, hogy ha a francia vagy a spanyol király nevében 5-6000 fegyverest fogadhatnak, egész Magyarország fegyvert ragadna I. Lipót ellen és hozzájuk csatlakoznék. Ez nem volt hivalkodás, mert másfélesztendő múlva a fölkelés ilyen idegen segítség nélkül is általános lett. Rákóczi egyénisége és esze már ennél az első hosszabb tárgyalásnál megnyerte Du Héront. «Rákóczi fejedelem szép ember és oly szellemes, hogy eléggé ki sem fejezhetem – írta e találkozás hatása alatt XIV. Lajosnak;[620] – szerencsétlenségében rendkívüli lelki erőt tanúsít.» Viszont Rákóczi is előkelő megjelenésű, nyájas és hivatala minden kellékével megáldott embernek találta a követet,[621] a ki azonban ebben a pillanatban igazán nem tudta, mit tanácsoljon a magyar uraknak. Ágost király a császár mellé hajol, a mágnások pedig pártoskodnak és a többet ígérőhöz csatlakoznak. Legmegbízhatóbbnak még az ország primását, Radziovszkij Mihály bíbornokot tartotta, a ki a mult királyválasztáskor (1696 június 27-én) Szienyevszkij palatinussal együtt leginkább pártolta a francia Conti Lajos herceg jelöltségét. De a követ tulajdonképpen még sem ő benne bízott, hanem unokahúgában, Lubomirszka Ilona Erzsébet hercegnőben, Szienyevszkij Ádám belzi palatinus, nagy hetman és az ország tábornoka feleségében, a kivel Rákóczi a Kosztká-Báthory család révén rokonságban állt.[622] Ennek a férfias lelkű szép asszonynak rendkívüli hatása volt urára s a primásra egyaránt. A követ tehát rábeszélte Rákóczit és Bercsényit, hogy ellátogassanak a bzuramenti Lovicsba, hol nemcsak a primással találkozhatnak, hanem a hercegnővel is, a ki a magyar menekültek vendégszerető fogadtatásáról már azelőtt valamennyi uradalmában intézkedett.[623]

A 75 kilométernyi út nem tették meg egészen hiában. A primás nagyon udvarias volt; a császári érzelmű Ágost király jóakarásával ugyan nem biztatta, de megnyugtatta őket, hogy Szobieszkij Konstantin hercegre, a törökverő III. János király fiára és a nemességre számíthatnak. Ő maga még anyagi áldozatok árán is támogatni fogja törekvéseiket.[624] Magával a hercegnővel nem találkozhattak, mert mostohaanyját már néhány hete a karlsbadi fürdőbe kísérte;[625] már pedig vendégszerető meghívását addig nem fogadhatták el, míg személyesen be nem mutatkoznak.

November 30-ikán tehát már ismét Varsóban voltak, hogy Du Héronnal értekezzenek. Beszámoltak útjukról, a melynek egyik legnevezetesebb eredménye, hogy Szobieszkij Konstantin herceg magyar királyságát Lubomirszkij főtábornagy és Szienyevszkij tábornok is szívesen támogatnák. A magyarok bizonyára jól fogadnák szabad gondolkodása, s megnyerő, népszerű modora miatt. A tervet valószínű lehetne, ha XIV. Lajos módot nyújtana Rákóczinak és Bercsényinek, hogy 5-6000 emberrel

Magyarországba nyomúljanak. Rákóczi bízott benne, hogy a király nem hagyja el; hiszen most is éppen a hozzá való ragaszkodás miatt üldözik. Meg volt győződve, hogy ha Ágost király a császárral szövetkezik, akkor a magyarországi beütés vezetését helyette egy lengyel királyi hercegre kell bízni. A követ másnap ezt a tervet azzal ajánlotta XIV. Lajos figyelmébe, hogy bizonyára jól vélekednék Rákóczi tehetségeiről, ha tudná, titokban mily tekintélyes pártot szervezett, míg Longueval el nem árulta.[626] Hogy újabb árulás ne rontsa meg mostani ügyekezeteit, Varsóból még eznap (december 1-én) kiküldte Rákóczit és Bercsényit, valamivel későbbben pedig Berzeviczyt és Szirmay Miklóst is Minszk várába, hol Mezsinszkij sztarosza vendégszeretettel fogadta őket. Feltűnés elkerülése végett Rákóczi mint Ágost király száz kapitánya ment ebbe az erősségbe, mely a Berezinába ömlő Szviszlochnál fekszik, elég közel (alig 40 km.-re) Varsóhoz és, a mi fő, Du Héronhoz. A derék követ oly óvatos volt, hogy (levele feltörésétől tartva) a bujdosókat még abban az újabb (december 16-iki) sürgönyben sem nevezte meg, a melyben XIV. Lajostól pénzbeli segítséget kért számukra, hogy nagy szükségbe ne jussanak; addig is ő segítette őket, ahogy lehetett.[627] Óvatossága nem volt fölösleges, mert megtudta, hogy elfogatásukra gr. Strattmann varsói cs. követ a lengyel uraktól újból katonákat kért, de nem kapott.[628] Hiszen ha csak Lengyelországban maradnak is, a császár nem vonhatja ki hadait Magyar- és Erdélyországból s így egész erejével nem vehet részt a spanyol örökösödési háborúban.[629]

Szinyiavszkij Ádám.[630]

A követ a magyar hadjáratot már ezen a télen szerette volna megkezdeni s mivel karácsonyra a belzi palatina is megérkezett Karlsbadból, Rákóczit és Bercsényit Minszkból, a hol négy hetet töltöttek, sietve Varsóba híta. Maga kísérte el Rákóczit karácsony éjjelén a hercegnőhöz. A rokonok akkor látták egymást először. A szép asszony, a kinek ura éppen vörös-oroszországi (galicziai) jószágain tartózkodott, nemcsak udvariasan fogadta a fejedelmet, hanem arról is kezeskedett, hogy ura, a mennyiben teheti, gondoskodni fog élete biztonságáról és védelméről.[631]

Karácsony első napján a hercegnő Rákóczit francia hadmérnök, Bercsényit német polgári mérnök képében egy apródjával urához Galicziába küldte. Az 1702-ik év elején érkeztek a moszczeniczi erdőségben levő remetelakba, vagy inkább eldugott kastélyba, a hol az előre értesített Szinyiavszkij palatinus és tábornok fényes ebéddel és nagy kitüntetéssel fogadta üldözött rokonát s azonnal a legszorosabb, igazán mindhalálig tartó barátságot kötötte vele. Nem hitte, hogy akármiben is fogyatkozást szenvedjenek. Mikor ő neki magának a varsói országgyűlésre kellett mennie, jókedvű, tréfás francia orvosát hagyta náluk, hogy testileg, lelkiileg jól érezzék magukat. Éppen azért, mert oly nagyon is fényesen fogadta őket s olyan jól gondoskodott róluk, híre futott, hogy vendége tulajdonképpen Conti herceg, a ki most a palatinus és a svéd király segítségével akarja elűzni II. Ágost királyt. Ez a «bolond hír», a minek Rákóczi nevezte, nemcsak a király figyelmét keltette föl, hanem másokat is találgatásokra késztetett, ki lehet a titokzatos idegen? Szalontay János, a ki múltkori fölkelésének leveretése óta egyre bújdosott, Lengyelországban éppen akkor mindenütt kereste Rákóczit s a fényes vendéglátás hírére, valami sejtelemtől megragadva, 1702 januárius 20-25 közt Moszczeniczába is ellátogatott. Elmondta a fejedelemnek és Bercsényinek, hogy ő nagy titokban

bejárta egykori fölkelése színterét s a népet még búsabbnak, elkeseredettebbnek találta. 3-4000 embert már is könnyen összegyűjthetne s a dolog könnyebben menne a multkorinál, mert a császári csapatok nagy részét kivitték Olaszországba; de már tapasztalatból tudja, hogy a fölkelés csak úgy sikerülhet, ha nagyurak vezetik. A mire tehát 1697-ben kényszeríteni akarta, most kérve-kéri Rákóczit, Bercsényivel együtt álljon a fölkelés élére. A meglepett urak tövéről-hegyére kikérdezték Szalontayt a közhangulatról. Rákóczi azonnal izent Szienyiavszkijnak, a kitől azt remélte, hogy 4-5000 tatárt és kozákot hamarosan egybegyűjthetne a betörés céljaira. Mindjárt meg is kérte, ne eressze vissza addig a tatár kán emberét, míg Varsóból vissza nem tér Bercsényi, a kit nagy titokban Du Héronhoz küldött jelentés és értekezés végett. Azt kérte a követtől, járna közbe, hogy ügyüket XIV. Lajos a lengyel korona tábornagyainak, a primásnak és Jablonovszkij krakói várnagynak támogatásába ajánlja. Szienyiavszkij a csapatok, Potoczki kievi palatinus a tűzérés szervezése tekintetében bizonyára szívesen követné a király utasításait. Rákóczi francia pénzen fogadott hadak élén törvén be, a magyarok kétségtelenül melléje állnak s I. Lipót helyett a trónra olyan lengyel herceget ültetnének, a kit XIV. Lajos ajánl nekik. Ők, mióta a nemesi szabadság megsértése miatt Szobieszkij Konstantinból kiábrándultak, legszívesebben Jablonovszkij János herceget, a krakói grófot és várnagyot, a lengyel korona nagyvezérét látnák trónjukon. Az öreg herceg Ágost király nevében már előbb ajánlatokat tett Rákóczinak, hogy a császárral kibékítse. De az önzetlen fejedelem megfogadta, hogy csak úgy tér vissza hazájába, ha szabadságait helyreállítva és személyén kívül hazáját is biztosítva látja.[632] Ezek a tárgyalások ébresztették benne azt a gondolatot, hogy Jablonovszkijt ültesse a magyar trónra. Igaz; hogy a herceg már 68 esztendő és beteges; de két derék fia van, kiket családi összeköttetések is ajánlanak. Az egyiknek, János Szaniszlónak, Bethune marquise a felesége s így kedves lehet XIV. Lajos előtt; a másikkal, Sándor János buszki sztárosztának és a korona nagy zászlós urának, felesége Szienyiavszka Theophila.[633] Ha e mellett XIV. Lajos a galicziai urakat támogatná abban a törekvésökben, hogy II. Ágost helyett Conti hg. legyen a királyuk, ezzel Svédországot is megnyerné a francia érdekeknek, a mi végből Rákóczi személyesen tárgyalna XII. Károlyllyal. Háta mögött a francziák iránt barátságos Svéd-, Lengyel- és Magyarországgal, a császár nagyon kényelmetlenül érezné magát s a spanyol örökösödés kérdésében gyorsan engedne. A követ mindezt azonnal tudatta a királyllyal. Megjegyezte, hogy Rákócziban megvan minden tulajdonság, a minek következtében XII. Károly megkedvelheti. Lelkesedve fűzte hozzá, hogy a király leghelyesebb politikája volna: támogatni az elégedetlen magyarokat s módot nyújtani nekik szabadságuk visszavívására. Januárius végén Bercsényi visszaérkezvén Mosczeniczába, Rákóczi azzal bocsátotta el Szalontayt, hogy a fölkelésnek nem szabad kitörnie addig, míg XIV. Lajos meg nem ígéri a kért támogatást; mert a sikertelen kísérlet újabb szerencsétlenséget hozna az országra.[634]

Azonban évek mulva[635] maga is eltűnődött rajta, mi következne hazánkban, ha minden, az ellenségtől való félelemre adott okot maga is oly hathatósan venne szívére, a mint sokszor a jelenségek adnának ösztönt, ha hazánkért készek nem volnánk akármely halálra is feláldozni személyünket?

VIII.

HÍREK A HAZÁBÓL ÉS A KÜLFÖLDRŐL.

(1702.)

SZIENYIAVSZKÍJ figyelmeztette moszczeniczai vendégeit, hogy egy megszökött pénztárnoka elárulta kilétüket Strattmann császári követnek s így ottan többé nincsenek bátorságban. Februárius elsején tehát átköltöztette őket drikovi erősebb kastélyába, hová egy idő múlva Varsóból feleségével együtt ő maga is kirándult. Lubomirszkának sok nemes tulajdonsága volt. Rákóczi szerint férfiúhoz illő az esze és a bátorsága, nemét meghaladó nagy a lelke.[636] Jött idő, a mikor úgy látszott, tőle függ, uráé vagy Rákóczié legyen-e a lengyel korona; s a mikor zavarba hozta saját királyát, a svéd és a francia királyt, magát a czárt és a császárt is.[637] Ő lett Rákóczi Egeriája,[638] ki ismeretségök első pillanatától fogva tetteire buzdította; s ő lett Rákóczinak majdan Kassandrája is, a ki a vég kezdetén megizente neki, hogy «nincs mit bízunk a muszkához, – a francia históriák is csak imaginatiók».[639]

Rákóczi a szabadságharcz igazi megindítása munkáját abban a hosszas tanácskozásban határozta el, melyet a Drikovba érkező Szienyivszkij-párral és Bercsényivel folytatott. Alkalmat erre XIV. Lajosnak Du Héronhoz 1702 márczius 2-ikán intézett az a kijelentése adhatott, hogy ha akad olyan lengyel főúr, a ki a magyar fölkelés élére állani s esetleg a koronát elfogadni hajlandó, ő megadja azt a segítséget, a mit tőle észszerűen kérhetnek. De ismernie kell a fölkelés tervezőinek szándékait, javaslatait, összeköttetéseit, a kívánt összeg nagyságát s a remélt siker biztosítékait. Rákócziról mindenestre rosszul ítélt, mert azt hitte, hogy ha XII. Károly elfoglalhatja Szász- és Csehországot, ott kárpótolni lehet őt Magyarországon elkobzott jószágaiért.[640] A fejedelem valóban «a svéd király fölszentelt lába elé vetette magát» s pártfogást kért tőle. Hiszen «veleszületett kegyelmének sugaraival már fogsága sötétségébe is bevilágított s páratlan nemeslelkűségének csodálatos bizonyosságát adta azzal, hogy megemlékezett őseinek a svéd korona iránt tett legalázatosabb szolgálatairól». Minden jószágának elvesztése után csak az ő jószágában bízhatik. Ez a remény enyhíti nyomorúságait, ez csökkenti azt a veszedelmet, a melylyel ellenségei naponkint fenyegetik. Azért maradt ebben az országban, hogy majdan megösmertesse vele őseitől öröklött buzgóságát, s testvérével, Bercsényivel együtt, védelmét kérhesse ő, a világ legboldogtalanabb hercege.[641] Nem vagyont keresett. Már vagyona első elkobzásakor (1688) megjegyezte, hogy milliányi vagyonából ugyan többen meggazdagodtak, de köszöni Istennek, ki elvette az alkalmat, hogy vagyonával helytelenül éljen.[642] Két hét múlva XIV. Lajos egyelőre 12.000 livre évdíjat utalt ki Rákóczinak, 8000-et Bercsényinek.[643] Ha Rákóczi nyugodtan akar élni, bizonyára elfogadja Szienyivszkijék ajánlatát, hogy a császáriak fondorlatai elől távoleső ukrainai birtokaikra húzódjék. De ezt most is körülbelül olyan okból nem fogadta el, mint kilencz esztendő múlva a czár ajánlatát, ki neki és bujdosó társainak szintén Ukrajnában adott volna megfelelő területet. A hely messze volt, minden érintkezéstől elzárva; benne pedig reményt keltettek a francia király ígéretei.[644] Tehát arra határozta el magát, hogy Bercsényivel együtt Szienyivszkijék bržezani jól őrzött várába vonúl.

Bržezan Jaraszló (Jaroszlav) és Ilyvó (Łwow, Lemberg) közt, Magyarország határától 130-140 km. távolságban s így az ügyek szemmeltartására alkalmas helyen feküdt. Rákóczi 1702 márczius végén jött ide s egy esztendőnél tovább senki sem kételkedett rajta, hogy az, a minek mondja magát, t. i.

francia hadmérnök; a mi annak bizonyága, hogy szakjában otthonos volt. Jó gyakorlatnak és készülésnek látszott ez jövődő feladatához, melyhez képzett hadmérnökök nélkül kellett kezdenie. Most ő maga vezette a várerősítés munkáját s Bercsényi mint német építész-mérnök működött mellette. A lengyel urak sűrűn látogatták s Du Héronnal is folyvást összeköttetésben maradtak. Április elején «a két magyar úr» innen adta meg válaszát XIV. Lajos öt kérdésére. Kijelentették, hogy céljuk a jelen politikai körülmények felhasználásával bosszút állani nemzetök szabadságának igazságtalan eltiprásáért, felszabadítani a népet a szolgaság nyomorú igája alól s rábírní az országot, hogy XIV. Lajosnak tetsző királyt válaszson. Rákóczi ennél a pontnál még bizonyára Jablonovszkijra gondolt, kinek a francia király iránt való őszinteségében s jó hajlamaiban kételkedni nem lehet és kire a lengyel urak közül leginkább számított; az öreg úr azonban már négy nappal ezen levél elküldése előtt április 3-ikán meghalt. A magyar urak különben, a hogy XIV. Lajost biztosították, legtöbbit bíztak a nép lelkesedésében, a mostani rendszer iránt táplált gyűlöletében s abban a körülményben, hogy a spanyol örökösödési háború miatt Lipót király a katonaság nagy részét kivitte s a várak egy részét (pl. Rákóczi várai közül is Patakot, Szendrőt) – őrség hiányában leromboltatta. Összeköttetések most még nem elegendők, de azonnal azok lesznek, ha munkához láthatnak. Ösmerik hazájokat s az is ösmeri őket; rájuk gondol, mint szabadítóira s már is engedelmeskedik nekik. Januáriusban (Szalontay ottjártakor) elég volt a nép lecsillapítására az az egyszerű üzenetök, hogy ne mozdúljon, míg ők nem mozdúlnak! Arra kéri a királyt, küldjön egy derék tábornokot a csapatok vezetésére s egy hadbiztot azoknak fizetésére, a segélyösszeg kezelésére. Ha a király erre a vállalatra 400.000 tallért áldoz, Olaszországban milliókat takaríthat meg.[645] Rákóczi azzal bíztatta a követet, hogy a háborút csakhamar Bécs kapujáig vihetik. A következők megmutatták, hogy ez nemcsak afféle captatio benevolentiae volt. «Hogy ha engemet – szólt – nagyravágyás, bosszúvágy, ifjú nyughatatlanság ösztönöznének erre a vállalatra, úgy a rohamos szenvedelmek elhamarkodásra késztenének; de mivel ügyekezeteimet ő felsége (XIV. Lajos) érdekei és hazámhoz való buzgó szeretetem vezérlik: Ön (Du Héron) nem veszi rossz néven, ha nyíltan kijelentem, hogy célzt érni csak pontosan fizetett hadakkal remélek ... Habár házam hatalmát a balszerencse kisebbítette is, meghagyta számomra azt az előnyt, hogy nagyon sok barátom és párthívem van, már csak azon okból is, mivel oly ősökötől származom, kik Magyar- és Németországban egykor sokat tettek a szabadság fenmaradásáért».[646]

I. Lipót.[647]

Április 8-ikán Du Héron azzal kecsgettette XIV. Lajost, hogy a betörés már augusztus elején megtörténhetik s néhány nap mulva figyelmeztette, hogy a lengyelek meggyőződése szerint az osztrák-ház hatalmát legjobban a magyarok megsegítésével korlátolhatja. A király május 18-ikán ki is jelentette, hogy óhajtja Rákócziék tervének a sikerét, de segedelmet csak akkor ád, ha ennek a sikernek némi látszata mutatkozik. Közben azonban május 15-ikén I. Lipót megüzente a háborút XIV. Lajosnak, a ki most már sietett biztosítani Rákóczit és Bercsényit, hogy a békébe annak idején őket is belefoglalja s 2-3 hónap mulva 3-400.000 tallér, sőt, a körülményekhez képest, nagyobb hadisegélyt utal ki számukra.

Strattmann császári követ, akármilyen hézagosaak lehettek is értesülései, aggodalommal kísérte az ügyek fejlődését. Lipót király az olasz és a bajor háború kitörése óta a tíz gyalog és kilencz lovas ezred nagyobb részét mindamellet is kivitte az országból, hogy gróf Erdődy Kristóf kamaraelnök ismételve figyelmeztette, Rákóczinak mennyi híve van a nemesek és a könnyen felizgatható nép között.[648] A király valóban gondolt Magyarország megnyugtatóására, de nem az alkotmány biztosításával, hanem olyképp, hogy Strattmann követ útján ismételten kegyelemmel és örökös birtokai visszaadásával kecsegtette Rákóczit, a ki azonban, az alkotmányos sérelmek orvoslása előtt, nem sietett «visszakerülni az osztrák ház körmei közé». A bécsi udvar tehát más módon tett kísérletet a francia-magyar összeköttetések megsemmisítésére. Rése volt benne, hogy Ágost király Du Héron marquist, a magyarok lelkes barátját, a svéd királylyal való levelezés gyanúja miatt, kiutasította Lengyelországból. Viszont, közhír szerint, a császár sógora, Szobieszkij Jakab herceg, 50.000 aranyat ígért volna egy lengyel főúrnak,[649] ha Rákóczit elfogolja vagy megöleti. A mellett Strattmann is egyre ösztönözte a királyt, távolítsa el Brzezánból a bújdosókat. Azonban a császáriak befolyása nagyot csökkent, a mikor májusban XII Károly elfoglalván Varsót, kijelentette; hogy ki nem megy addig Lengyelországból, míg ki nem veri, vagy maguk a lengyelek ki nem kergetik Ágost királyt. Fogadásának június 19-ikén a klissovi győzelemmel, majd Krakó megszállásával adott súlyt. Szienyavszkij Ádám, a kit Du Héron már egy esztendeje[650] késznek és alkalmasnak tartott a Magyarországra nyomuló francia zsoldosok vezetésére, résen állott, hogy családi vára a bújdosókkal együtt valamiképpen Ágost király és a császáriak kezére ne kerüljön. Ugyanis azt a titokzatos lengyel főurat idáig, ha a várba vagy uradalmaiba jött, rendszeren 50-60 fegyveres, valószínű rabló-csapat kísérte. A nép, mint nálunk a Fatia Negráról, azt rebesgette, hogy segedelmökkel ő maga «sok olyast csinált titokban, a mit ezeknek a rablóknak tulajdonítottak».[651] Júliusban tehát Szienyavszkij nagyobb és fegyelmezettebb csapatot hozott magával, hogy Brzezan helyőrségét megerősítse.

Az aggodalmak fölöslegesek voltak, a várat ostromolni senki sem ment, s az esztendő második felét Rákóczi megszokott gyakorlatai és vadászatai közt nyugodtan töltötte. Most már szabadabban levelezhetett a francia udvarral, a melylyel a magyar ügyek állásáról hol közvetlenül, hol a danczkai követ, Jean Louis Dusson, ismertebb néven marquis De Bonnac útján levelezett.[652] A követet azonban nem ismerte s így koránsem fordult hozzá olyan szívesen és bizalmasan, mint elődjéhez, Du Héronhoz; ebben a jóval nagyobb távolság is akadályozta. Magyarországra azért nem írt leveleket, mert ugyan csak három napi járásra volt hazája határától és munkácsi uradalmától; de a francia udvar keveset törődve elöterjesztéseivel, nem akarta hiú ígéretekkal áztatni híveit.[653]

Ezek tehát maguk látogatták meg őt.

1703 márczius idusa táján Brzezanban két szegény magyar sorra járta a házakat s mindenütt kereste Rákóczit. Bercsenyi gyanúsnak találta a dolgot s megbízta lovászát, Barvinszkyt, hogy szép módjával tudja meg tőlük, mit akarnak. A lovász azzal tért vissza, hogy azt csak Rákóczinak mondhatják meg, mert valami fontos dologban jöttek. A vadászatról hazatérő fejedelem már a gróf szobájában találta őket. Alig szólt hozzájuk, beszédéről a szegény magyarok ráismertek és sírva, zokogva borúltak lábához. Elmondták, hogy egyikök Pap Mihály munkácsi nemes, másikuk Bige László, Thökoly egykori

kurucz hadnagya s a jobbágyok küldték hozzá. Baltát kértek, hogy fölhasítsák botjukat, a melybe megbízólevelőket rejtették. Papirossal bélelt botjuk jelent annyit a magyar szabadság történetében, mint Brutus aranyrejtő botja a rómaiéban. A levélben a jobbágyok megbízták a két nemest, hogy járják keresztül-kasúl Lengyelországot, míg valahol rá nem akadnak urukra, a kinek kiszabadulásáról értesültek. Mondják meg neki, hogy mindnyájan híven ragaszkodnak hozzá és hogy végső vonaglása és sóhajtozásai közben a magyar nemzet csak az ő intését várja a fölkelésre, A követek szerint ezen nincs mit csodálkozni; mert az egész nép pásztor nélküli nyáj módjára tévelyeg. Végső kétségbeesésében községenként csoportba verődik, és Rákóczi után epekedik, róla beszél, benne reménykedik. A császári katonaság kiment az országból Olaszországba és a Rajnához; csak a várakban vannak még valami 30.000-en, de ezek sem tarthatják magukat sokáig, ha a felzúdult nép körül fogja őket. Itt az ideje, hogy Rákóczi segítsen rajtuk; mert már tavaly kivitték a magyar ezredeket, október 8-ikán pedig nyolcz huszár- és négy gyalogezredet állítván föl, 12.000 (helyesebben 20.000) újonczot követeltek a vármegyéktől. Már pedig ha idegenbe viszik a fegyverfoghatókat, az otthon maradó öregek és gyermekek nem tehetnek katonai szolgálatokat. A katonafogdosás elől azonban a legények az erdőbe, nádasokba, pusztákra menekültek és Bagossy Pál ezredes üldözései elől végre is Beregmegyébe húzódtak. Ott Rákóczi tarpai jobbágya, Esze Tamás szervezte őket csonkapapi Kiss Albert, Pap Mihály, Bige György, Nagy Márton és mások segítségével. A mikor számuk már 5700-ra szaporodott, a tél vége felé gyűlést tartott. Előadta az ország szomorú helyzetét, megeskette őket, hogy segítenek rajta s hogy e végből követeket küldenek Thökölyhez Törökországba, Petrőczyhez Oláhországba, Rákóczihoz Lengyelországba. Tudatták velök, hogy fegyvert fognak, akármilyen segítséget kapnak tőlük. Remélték, hogy a nemesség is csatlakozik hozzájuk azzal a haddal, a melyet a vármegyéknek kellett kiállítaniok, a melynek legénysége azonban elszéledt, hogy besoroztatva ne kelljen elhagynia hazáját, családját. Kérték Rákóczit, hogy legalább némi reményt nyújtson a segítségre; mert a fegyverviselésre alkalmasoknak egyébként előbb-utóbb mégis el kell hagyniok a hazát, a melynek pedig szüksége van rájuk.

Esze Tamás.[654]

Esze Tamás névaláírása.[655]

A fejedelem, Bercsényivel tanácskozva, úgy találta, hogy a nép nem igen fontolta meg előterjesztését s erre oktalanul támaszkodnának; de okoskodását egyáltalán nem vethetik meg. Hiszen, ha közlésök igaznak bizonyúl, könnyű lenne a mozgalmat megindítani; de ha ezt a hadviseléshez megkívántató alap és a külső segedelem reménye nélkül tennék, még nagyobb romlásba döntenék a szegény népet és sikerre nem lehetne reményök. Abban egyeztek meg, hogy Bercsényi elég éleseszű ifjú, hü lovászát, Barvinszkyt küldik velök vissza levelekkel, a melyekben Rákóczi biztosítja a népet, hogy még életben van, és segítséget visz nekik, ha készségesek, engedelmesek, dolgosak és hívek lesznek.[656]

Rákóczi mindenekelőtt a külföldi segítséget akarta biztosítani. Sutton Róbert konstantinápolyi angol követ már ebben az időben tudta róla, hogy a francia király költségén él s De Bonnac francia követtel levelezget.[657] A király valóban kiutalta a már tavaly megígért 12.000 livret, de a fölkelés érdekében a fejedelem márczius 17-ikén újabb sürgős előterjesztéseket tett neki.[658] Kérte, Danczkában tartson készen pénzt, mindennemű fegyvert, rendeljen oda haditiszteket és vegye rá a lengyel főurakat 4000 lovas és ugyanannyi gyalogos kiállítására, a kiknek élén bemenjen Magyarországra, fölkelésre bírja a népet és a nemességet, elfoglalja a várakat, egyesüljön a francziák szövetségeseinek, Miksa Emmánuel bajor választónak seregével s őt az ország beleegyezésével a magyar trónra emelje. Harmadik kívánsága az volt, hogy járjon közbe a szultánnál Thököly megsegítésére s az erdélyi fejedelemség helyreállítására.

A legmeglepőbb Miksa királyságának fölvetése. A bajor választó 41 éves volt és már húsz év óta ismeretes a magyarok előtt, mert Bécs fölzsabadítása óta harczolt hazánkban a török ellen. Mint már Lipót veje ismételve részt vett Buda vára ostromában; egyik hőse a mohácsi (vagy inkább harsányi) csatának s 1688-ban mint az egész hadjárat fővezére, Nádorfejevárat is visszavítta. Az okos, vitéz, szeretetreméltó fejedelmet II. Károly, Spanyolország utolsó Habsburg-királya, németalföldi helytartóvá, később pedig fiát Spanyolország örökösévé tette. Miksa azonban fia halálát bécsi méregnek tulajdonította s ezért II. Károly halála után a Habsburgok táborából elkeseredetten ment át a Bourbonokhoz. 1702 szeptembere óta mint XIV. Lajos bevallott szövetségese nyílt háborúban állt apósával, a császárral. Akkor, a mikor Rákóczi reá gondolt, éppen azon volt, hogy egy délnémet (sváb) királyság alapítása végett Villars francia tábornokkal (a volt bécsi követtel) egyesüljön.[659]

Miksa Emmánuel bajor választó fejedelem.[660]

IX.

A NÉP BEHÍVJA RÁKÓCZIT.

(1703.)

A BÉCSI kormány 1703 április 29-ikén számbavétetni akarta, mekkora ereje lesz a tervezett egységes Ausztriának. Magyarországon szintén elrendelte a földek, parasztok, polgárok összeírását, sőt a nemesekét is. «Nagyfontosságú dolog ez az összeírás – jegyezte meg mindjárt akkor Szakáll Ferencz kolozsvári polgár. – Távól legyen, hogy Rákóczit a Krisztushoz hasonlítsam; de ugyanakkor, mikor Krisztus született, összeírás volt Zsidóországban és azalatt jött a szabadító, a világ megváltója. Mostan is a szegény nemzetnek valóban lenne szüksége szabadítóra. Hallatik, hogy Rákóczi jó dologban indult meg a szegény magyar szabadítására; kit Isten boldogítson ügyekezeteiben. Reménységünk lehet itt is; mert mint a zsidóság a római birodalom alatt sanyargott, a mikor Isten nem testi, de lelki szabadítót küldött: úgy mi is ugyanazon birodalom alatt nyomorogván, nálunk ás összeírást indítanak. De Isten el fogja küldeni szabadítónkat».

Mindenütt ezt a hitet találta Barvinszky, a ki két hónap alatt bejárta Rákóczi uradalmait. Május 10-ike táján Pap Mihály vezetése alatt a népnek egy kis küldöttségével tért vissza Bržezanba. Hírül hozta, hogy mindenütt szeretettel, örömmel fogadták, de a biztatásnál most már többet várnak: tiszteket és zászlókat, hogy a támadást megkezdjék.

Rákóczi és Bercsényi május 12-ikén Bržezanban csakugyan kiadták fegyverre hívó szózatukat: éppen aznap, mikor királyjelöltjük, Miksa Emmánuel bajor választó Duttlingennél a francia sereghez csatlakozott. «Nem lehet oly magyar – szóltak, – ki az eddig Magyarországon törvénytelenül, Isten és igazság ellen hatalmaskodó, minden rendet képtelenül sanyargató idegen nemzet kegyetlenségét, porciózó s képtelen adóztató zaklatásait, nemzetünknek és szabadságunknak megvetését és már mint láb alá vetetteknek csúfolásait elégségesen nem érzette s nem értette volna. Elannyira, hogy már országunknak, régi szabadságunknak gyökeres veszedelménél egyebet senkisémet ítélni lehet vala, ha a minden birodalmakkal bíró kegyelmes Isten csodálatos és váratlan háborúkkal az országunkat eddig sanyargató német nemzetet mindenfelől nem környékezte és az által a mi régi szabadságát keservesen óhajtó s igaz hazaszeretetért gerjedező magyar nemzetünknek is útát és alkalmatosságot nem mutatott volna a kívánt szabadulásra.» A mostaninál jobb és biztosabb alkalmatosságot az ország sohasem remélhetvén, ők bújdosásban töltött életök minden napját édes hazájok régi szabadságának, dicsőséges nemzetök régi jó hírének, nevének, elnyomott országuk lakosainak javára, hasznára szentelték s a magyar haza képtelen nyomorgatásán szánakodó királyok és fejedelmek segítségét keresték. Meggyőződtek, hogy itt az ideje az ország fölshabadításának. Igaz hazafiságukra intik tehát a mindenrendű igaz magyarokat, hogy fegyvert fogjanak édes hazájok és nemzetök mellett és a birodalom ellen. Addig is, míg ők kimehetnének, a fegyverfoghatók engedelmességedjenek a kiküldött elöljáróknak s tiszteknak s mások is jóindulattal viselkedjenek. Ok maguk is késedelem nélkül megindulnak elegendő segítőhaddal. »Édes hazánkért, nemzetünkért, régi szabadságunkért, a hatalmas Istennek segítségével s az ő hatalmas hadakozó karjának erejével, tökéletes szívvel-lélekkel szenteljük életünket s vérünket ontani egyedül hazánk és nemzetünk szabadságáért, minden privátumnak vágyódása nélkül készek leszünk». Bízunk Istenben, a nemzet bátorságában és hazaszeretetében s a velök egyetértő királyok segítségével, hogy ezen a most Istentől nyújtott alkalommal elérjük és mindnyájok munkájával helyreállítják nemzetök régi szabadságát és hazájok örökös megmaradásával dicsőséges szabadságban végzik életüket.[661]

Rákóczi Ferencz.[662]

Pap Mihály volt az első, a ki fölesküdt Rákóczi piros selyemzászlójára,[663] melynek egyik oldalán a fejedelem címere és kezdőbetűi álltak, másik oldalán pedig ezek a szavak: Cum deo pro patria et libertate! (Istennel a hazáért és a szabadságért!) Maga is megesküdt, hogy megsegíti, el nem hagyja a vele tartókat és hogy a míg a francia segítő csapatok megérkezhetnek, barátaival hamarosan egy kis hadat gyűjt össze a határra. Azonban zászlait ki ne bontsák addig, míg újabb parancsát nem kapják; mert azokat egyelőre csak a nép összetoborzására kell használniok annak a jeléül, hogy nem

valami rablók, hanem a Rákóczi kuruczai. Meghagyta, hogy a templomokat, czintermeket, kolostorokat, nemeseket, nemesi kúriákat, kastélyokat, utazókat, kereskedőket sehol se bántsák, falut, várost, malmot ne égessenek, a szegényeket ne kínozzák. Ha lehet (pedig hogy lehet, megmutatták 1697-ben), egy vagy több várat egy időben megrohanva foglaljanak el a rest németektől, kiknek tisztjei többnyire haszonlesők, gondatlanok, gyávák.[664]

Alig bocsátotta el a követeket, Bercsényivel a fölkelés anyagi eszközeinek biztosítása végett Ilyvó felé indult. Kész volt vagyonát lekötöni, hogy egyes lengyel főuraktól katonaságot nyerjen. Útközben Ilyvó felől látogatta meg barátját, Visnyoveckij herceget s hasonló okból kereste föl Ilyvóban barátját, gróf Potoczkij Mihály kiovi palatinust. Csak két szolgálival ment külvárosi házába, holott gyaníthatta, hogy ellenségei minden lépésére ügyelnek s könnyen elfoghatják. Barátja szokott szívességgel fogadta, de aggodalmasan közölte vele, hogy nem nyújthat teljes biztonságot, mert udvari népének és testőrségének csak egy része van jelen, egy mágnásrokona pedig (Lubomirszkij György?), a kinek jó szándékaiban éppenséggel nem bízhatik, már is követet küldött hozzá és arra kérti Rákóczit, keresse föl őt egy mértföldre levő táborában. Potoczkij valósággal megrémült, mikor a fejedelem kijelentette, hogy elmegy vele a táborba s erről semmiképp sem engedte magát lebeszélteni. A mint utóbb maga mondta, hiú nemeslelkűség álomképe volt cselekedetének rugója; mert ellenségének sok tettéből gyanította, hogy az most valami tisztességes ürügyet keres a kibékülésre, azért versenyezni akart vele a nemeslelkűségben. A történelem kitűnő ismerőjének talán az is eszébe jutott, hogy Imre király hasonló személyes bátorsággal fegyverezte le lázadó öcscsét. A mint megérkezett, a hintóból kiszállva, ismeretlen rokonához közeledett. «Ha nem ismered is – szólt – rokonod az, a kit üldözőbe vettél. Legalább azt mondják, hogy üldözöd, de én nem hiszem. Ha mégis igaz a dolog, talán azért tetted, mert azt gondolod, hogy a te nemzetségedhez vagy barátságodhoz méltatlan dolgot követtem el; eljöttem tehát, hogy lásd és hidd, van bennem valami, a mi tehozzád méltó».

Csak ekkor nevezte meg magát. A főúr meghökkenve, pirúlva hátrált néhány lépést, de azután kitérte karját és megölelte rokonát. Megvallotta, hogy Szobieszkij Jakab valóban 50.000 aranyat ígért neki, ha elveszti Rákóczit. Jó barátja kedvéért és kívánságából érdeklődött is bržezani életmódja iránt, de csak bizonytalan tudósításokat kapott, élete ellen pedig sohasem törekedett. Mint igazi jó barátok váltak el, de barátságára nézve – Rákóczi szerint[665] – ez a főúr mégis csak «a szerencse fia maradt». Bercsényi, a ki aggodalommal várta a vakmerő vállalkozás sikerét, nagy örömmel fogadta sértetlenül visszatérő barátját.[666] Másnap megnyugodva ment tovább Varsóba, a honnan azonban De Bonnac akkor már visszautazott Danczkába.

Rákóczi ugyanakkor kirándult Holesiczára Szienyavszkijnéhez, hogy onnan, a határszélekhez közelebb eső helyről figyelje meg és vezesse a magyarországi mozgalmakat. Itt körülbelül két hetet akart tölteni, de egy váratlan körülmény csakhamar kizavarta nyugalmából. Bercsényi még el sem érte Varsót, mikor június elején Magyarországból Majos János fiatal nemes, a vén Pap Mihály és Bige György érkezett hozzá követségbe. Húsz lovas és harmincz gyalogkísérőjüket Huchlevánál, a munkácsi szorosnál, a lengyelek nem engedték be országukba.[667] Először Ilyvóban keresték őt, csak azután jöttek ide de, a feltűnés elkerülése végett, Rákóczi célszerűbbnek látta őket

Drosdeviczában fogadni, hová Szienyavszkijnével együtt maga is átrándult Konskij podoliai (a későbbi krakói) kormányzóhoz. Konskij jámbor és igaz életet élt feleségével együtt. Rákóczi ez idő szerint mint bizalmas barátját és mint tüzérségi tábornokot kereste föl. Talán a követséget is azért fogadta jelenlétében, hogy meggyőzze őt a magyarországi mozgalmak komoly jellegéről.[668]

Majos, a bátor, de szegény nemes, előadta, hogy több ezernyi fegyveres nép várakozik Rákóczira a határokon. Arra kéri, ne hagyja el ezt a sokaságot, a mely segítségében bízva szánta el magát a fölkelésre. A nép készen áll és van lelke, bátorsága arra, hogy pontosan teljesítse a parancsokat; de vezérre van szüksége, a ki irányt adjon lelkesedésének. A fölkelők száma naponként növekedik s így nemsokára tenniük kell valamit; ők tehát azért jöttek, hogy bekísérjék az országba, vagy legalább is megvigyék parancsait.[669] Mert a forradalomra vágyó nép kedvező hangulatát föl kell használnia.[670] – Megtudta tőlük a részleteket is.[671]

A mikor Pap Mihály a küldöttekkel május 19-ikén hazaérkezett Bržezanból, Rákóczi nyíltlevele és üzenete úgy elragadta a népet, hogy többé egy perczig sem akart várni. Esze Tamás, Kis Albert és mások tanácsot tartván, nem törődtek többé «Rákóczi Ferencz Magyarország fejedelme teljes meghatalmazottjának», Pap Mihálynak tiltakozásával, hanem elhatározták, hogy kitűzik Rákóczi és Bercsényi zászlait, kihirdetik nyíltlevelöket. Meg is tették május 21-én Váriban és Tarpán, másnap pedig Beregszászon.[672] Rákóczi későbbi[673] nyilatkozata szerint tulajdonképpen tarpai jobbágyai voltak az elsők, a kik mellette és édes hazánk mellett fegyvert kötvén és életüket fölszentelvén, minden veszedelemre jó szívvel adták melléje önmagukat.[674] A zászlók alatt mindnyájan fölesküdtek kuruczoknak, Rákóczi katonáinak. Megválasztották gyalogsági kapitányoknak Esze Tamást, Kis Albertet, Móricz Istvánt; lovasságiaknak pedig Pap Mihályt, Majos Jánost, Nagy Mártont. Mindez aznap történt, a mikor Károlyi Sándor és Csáky István főispánoknak ellenök, «a zavargó parasztok» ellen fölkeltek nemesei szétoszlottak. Ebben talán annak is volt része, hogy a fölkelők nekik is átküldték Rákóczi nyíltlevelét, a melyből láthatták, hogy nem egyszerű paraszthaddal van dolguk.[675] Esze Tamás, a ki legkegyelmesebb ura, a felséges Rákóczi Ferencz fejedelem legfőbb és első gyalogsági kapitányának nevezte magát, seregével Úrnapjáig (június 7-ikéig) Vári táján a Tisza révét őrizve akarta megvárni Majosék követségét és magát Rákóczit, a kit a nép Messiásnak nevezett.[676] Azalatt a falvakban, városokban mindenütt kihirdette Rákóczi nyíltlevelét, föleskette a népet s Bereg és Ugocsa földmíveseit jobbadán megnyerte. Május végén már körülbelül 6000-en álltak fegyverben. Mindamellét Rákóczi elhamarkodottnak tartotta a fölkelést. Otthon azt hirdették, hogy 15.000 főnyi idegen haddal jön, majd meg, hogy 15.000 tatárral vagy 5000 svédvel készül betörni; holott Drosdeviczában csak két dolog közt választhatott: katonaság, tisztikar, fegyver, pénz nélkül bemenni, vagy pedig a felbuzgatott népet cserben hagyni. Istenhez fordult. Honszerelme, esküje sarkalta, fiatalos heve tüzelte, de nem az uralomra, hanem hogy nemzetének szolgáljon. Tartózkodóvá tette a veszedelem látása és az a körülmény, hogy nem bízott tehetségében; józan esze is azt tanácsolta, hogy lengyel barátaitól összeszedje a megígért csapatokat, megvárja Bercsényi visszatértét s a francia segítséget. Csak lassan akart közeledni az ország határához, hogy ezzel is táplálja a nép lelkesedését, a mely «nem tarthat sokáig; és ha az első tűz lelohadt, a második sohasem-olyan erős». Meggondolta, hogy ez a nép meggondolatlanul ugyan, de az ő segítségével

bízva kelt föl; ha szétverik, a közvélemény neki tesz szemrehányást, miért hagyta el? A nép sem önmagát vádolná meggondolatlanság miatt, hanem őt, hogy nem segítette meg szükségében.

Azonban nemcsak hadjárata kezdetén, hanem annak a végén is[677] «biztató pátensül» adta mindenkinek a Szentírás egész történetét. Úgy hitte, abból átláthatjuk, mily csodálatos úton és módokon, «minden emberi elme fölött» szokta vezetni az isteni bölcsesség a benne tétovázás nélkül, egyenesen bizókat. «A szerencse közzé ottan-ottan változásokat is vetvén, hol kétségbeejti, hol reménységgel fölemeli az emberi elmét csak azért is, hogy vele a maga hatalmát és dicsőségét megismertesse.» Tudta jól, hogy a magyart olyan választott népnek nem mondhatja, a milyen hajdanta a zsidó volt; azonban úgy hitte, hogy Istenben való egyenes bizodalma következtében azzá teheti. Lelki vigasztalást a csüggedőknek nem azért írt, mintha nem volnának más eszközei, a mik az emberi gyarlóságokat és a gyönge elméket biztatván, a boldogulást remélni nem engednék. Azonban mindezekben olyan állandóságot, mint amabban, senki sem ígérhet s ő maga inkább amarra, mint erre kívánt támaszkodni. De föllekesedve tette hozzá, hogy ha az isteni fölség mégis az ő gyöngesége és munkája által akarja eszközölni a neki rendelt véget: «ime mindazoknak követésében is életünket és fáradságunkat nem kímélvén, hadainkkal együtt fáradozunk, hogy ebben a hazában ellenségünk fegyvere ellen ügyünk boldoguljon s állandóképpen végezhessek országunk dicsőséges szabadsága megtartására czélozó munkánkat».

A munkácsi vár.[678]

Jegyzetek

- * 414. A képeinket újabb felvételek, rajzok és metszetek után Richter Aurél rajzolta.[VISSZA]
- * 415. Önéletrajz, 49.[VISSZA]
- * 416. Önéletrajz 49.[VISSZA]
- * 417. Önéletrajz, 50.[VISSZA]
- * 418. Galeotti, De dictis et factis Matthiae regis, XXX.[VISSZA]
- * 419. A zborói vár. XIX. századi tusrajz a Történelmi Képcsarnok grafikai osztályában.[VISSZA]
- * 420. A zborói Rákóczi-kastély. Újabb felvételek, rajzok és metszetek után Richter Aurél rajzolta.[VISSZA]
- * 421. Tört. Tár, 1893. 84-91. Századok, 1900. 485-6.[VISSZA]

- * 422. Rákóczi Ferencz 1694-ben. A Történelmi Képcsarnok metszetgyűjteményéből.[VISSZA]
- * 423. Thaly, Rákóczi ifj., 79-80.[VISSZA]
- * 424. Századok, 1900. 493.[VISSZA]
- * 425. Rákóczi levele 1696 május 28-ikán. Thaly, Rákóczi ifj., 264.[VISSZA]
- * 426. Thaly, Rákóczi ifj., 32-34.[VISSZA]
- * 427. Pl. 1690-ben de Camelis József, kit Kollonics küldött Munkácsra, a címeket összeírván, az ifjú Rákóczit egyszerűen méltóságos grófnak, Sáros vármegye főispánjának (Tört. Tár, 1895. 702.), a kancellária pedig 1692 december 15-ikén atyját fejedelemnek, őt magát grófnak írta. (Thaly, Rákóczi ifj., 178.) Egyébiránt 1680 június 30-ikán a munkácsi őrség is[VISSZA]
- * 428. Pl. 1690-ben de Camelis József, kit Kollonics küldött Munkácsra, a címeket összeírván, az ifjú Rákóczit egyszerűen méltóságos grófnak, Sáros vármegye főispánjának (Tört. Tár, 1895. 702.), a kancellária pedig 1692 december 15-ikén atyját fejedelemnek, őt magát grófnak írta. (Thaly, Rákóczi ifj., 178.) Egyébiránt 1680 június 30-ikán a munkácsi őrség is anyjának ugyan mint fejedelemasszonynak, neki azonban csak mint méltóságos úrnak esküdtött hűséget s 1687 januárus 14-kén Kőrös György is csupán méltóságos gyermeknek nevezte. (U. o. 26., 31.) Azonban az ötéves Rákóczit és nénje követét az 1681. évi soproni országgyűlésen már a fejedelmi helyre, mindjárt az ország zászlósa után ültették; ugyanazon évben b. Saponara ezredes mint cs. biztos Munkácson fejedelmet megillető tiszteletben részesítette s 1692-ben Bécsben Lipót király maga is a fejedelmek részére elő írt szertartások közt fogadta.[VISSZA]
- * 429. A hercegi cím érdekes kérdésére nézve 1. Thaly, Rákóczi ifj., 270-300 Jellemző, hogy Rákóczi mostohaapja, Thököly, 1688-ban szégyennek, gyalázatnak tartotta, hogy Esterházy nádor a római birodalmi herceg címe után eseng. (Szalay V. 427.) De Rákóczi egy nemzetközi szerződésben biztosított címet követelt vissza![VISSZA]
- * 430. Önéletrajz, 74.[VISSZA]
- * 431. Rákóczi háza Eperjesen. Újabb felvételek, rajzok és metszetek után Richter Aurél rajzolta.[VISSZA]
- * 432. Önéletrajz, 54.[VISSZA]
- * 433. Önéletrajz, 54.[VISSZA]
- * 434. Önéletrajz, 75.[VISSZA]
- * 435. Önéletrajz, 54-57. és 72-73 A jobbágyok akkori viszonyairól I. Liczney János: Iter Oeconomicum, 1707. V. ö. Acsády, Magyarország Budavár visszavétele korában, 172-197. Gray-Gebhardi (Weltgeschichte, LIII. kötet, 400.) a parasztság elnyomásáért az alkotmányt teszi felelőssé s az udvart védelmezi.[VISSZA]
- * 436. Magyar paraszt. Ernst Lajos gyűjteményében lévő egykorú metszetről.[VISSZA]
- * 437. Önéletrajz, 75.[VISSZA]

- * 438. Thaly, Adalékok, I. 272-3.[VISSZA]
- * 439. Szirmay István Rákóczi Erzsébetről. Századok, 1900. 486-7.[VISSZA]
- * 440. Gray-Gebhardi szerint (Weltgesch. LIII. 407.) 1697. június 1. fegyverre szólított minden magyart a szabadság védelmére.[VISSZA]
- * 441. Életrajza Széchy Károlynál: Gróf Gvadányi József, 29-39.[VISSZA]
- * 442. A szalánczi vár romjai. Újabb felvételek, rajzok és metszetek után Richter Aurél rajzolta.[VISSZA]
- * 443. Az Officium Rákóczianumban 30-31.[VISSZA]
- * 444. Selmezbánya. XVII. századi metszet után.[VISSZA]
- * 445. Rákóczi határozottan mondja (Önéletr. 62.), hogy Tapolcsányban csak egy napot töltött s másnap már tovább indult. Thaly ezt (Rákóczi ifj. 323.) tévedésnek tartja, mert július 21-ikén még Tapolcsányban volt. Azonban ha ott csakugyan két hetet pihent, akkor újabb nehézség támad a kronológiával; mert július 21-ike után ment Tapolcsányról Bécsbe. Ott a királynál, minisztereknél stb. látogatásokat tenni s augusztus 4-ikén ismét Eperjesen lenni: nagyon hajszott út lett volna. A sietségnek most volt oka, mikor úgyszólván az alibit, a fölkeléstől való távollétet kellett Bécsben bizonyítani. Július 21-ikén Rákócziék mindenesetre Tapolcsányban voltak, de már hazatérőben Eperjes felé.[VISSZA]
- * 446. Báró Petróczi István egykorú festmény báró Bánffy György örökösei birtokában.[VISSZA]
- * 447. Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen, II. 97.[VISSZA]
- * 448. Rákóczi Ferencz. Eredeti metszetről.[VISSZA]
- * 449. Századok, 1871. 431., Mind a három név Rákóczi saját kezeírása.[VISSZA]
- * 450. Arch. Rákóczianum, II. 548.[VISSZA]
- * 451. Önéletrajz, 369.[VISSZA]
- * 452. U. o. 132.[VISSZA]
- * 453. Vaudémont kegyetlenségeiről Cserei, Tört. Tár, 1906. 543.[VISSZA]
- * 454. Önéletrajz, 66. és 71.[VISSZA]
- * 455. Palma, Notitia rerum Hung, III. 249. Gray-Gebhardi, Weltgesch. LIII. 415.[VISSZA]
- * 456. A fölkelés története Rákóczi Önéletrajzában, 54-70. Thaly, Rákóczi ifj. 301-343. Thaly, Bercsényi, II. 173-213. Thaly, Adalékok, I. 175-284. Feldzüge des Prinzen Eugen, II 94-99.[VISSZA]
- * 457. Erről Rákóczi, Önéletr. 65-66.[VISSZA]
- * 458. Savoyai Jenő. Kupeczky János festménye után Vogel Bernát metszette és nyomtatta. Eredetije a Történelmi Képcsarnokban.[VISSZA]

* 459. Rákóczi (Önéletrajz, 70-71.) szerint Kinsky összetűzésük után talán egy évvel halt meg. Ha az 1697. augusztusi jelenetre gondolt, úgy másfél évet kell vala mondania; mert Kinsky 1699 februárus 27-ikén hunyt el. (Wurzbach, Biogr. Lex., XI. 280.) Rákóczi azonban 1698 februárus 24-ikén már Nagysároson volt s onnan csak május végén tért vissza Bécsbe (Thaly, Rákóczi ifj. 344); így tehát bécsi újabb összezördülésök februárus közepén történhetett. Más különben nincs adat (u. o. 343-5.), hogy Rákóczi 1697 augusztus közepén túl 1698 május végéig Bécsben lett volna.[VISSZA]

* 460. A király 1697 december 4-iki rendelete. Thaly, Bercsényi, II. 215-6.[VISSZA]

* 461. Önéletrajz, 75.[VISSZA]

* 462. Cserei históriája (1852. kiad.) 315.[VISSZA]

* 463. Önéletrajz, 71.[VISSZA]

* 464. Feldzüge des Prinzen Eugen, II. 97-99.[VISSZA]

* 465. Thaly, Rákóczi ifj. 344.[VISSZA]

* 466. Valószínűleg csak az ecsedi, ónodi, szerencsi, ledniczei, debrői stb, uradalmakra nézve.[VISSZA]

* 467. Erről részletesen Thaly, Rákóczi ifj. 354.[VISSZA]

* 468. U. o. 346-353.[VISSZA]

* 469. A rohonczi várkastély. Újabb felvételek, rajzok és metszetek után Richter Aurél rajzolta.[VISSZA]

* 470. A brunóczi várkastély. Újabb felvételek, rajzok és metszetek után Richter Aurél rajzolta.[VISSZA]

* 471. Így írja ezt maga Rákóczi (Önéletrajz, 79.) mit annál inkább ki kell emelni, mert I. Lipót életírója, Wagner F. jezsuita atya óta (Historia Leopoldi Magni, II. 737.) szokás, hogy «mindenekfölött Bercsényit, a német név engesztelhetetlen ellenségét» tekintsék Rákóczi elhatározásai igazi okának. Ez ellen szól az a remek jellemzés is, a melyet Bercsényiről maga Rákóczi írt (Emlékíratái 73-74. lapjain). Később visszatérek a két nagy férfiú egymáshoz való viszonyára.[VISSZA]

* 472. Önéletrajz, 78.[VISSZA]

* 473. Levele 1706 januárus 9. Arch. Rákóczianum, I. 470.[VISSZA]

* 474. Rákóczi az 1704. évi manifestum (Recrudescunt) 9. lapján.[VISSZA]

* 475. Bővebben Rákóczi önéletrajzában, 73. Rákóczi előadásából az tűnnék ki, hogy az új szerzeményi (helyesebben újraszerező) bizottságot a karlóczai béke után állították fel, holott már 1688-ban nagyban működött s 1690 augusztus 11-ikén végképpen szervezték. Csak az 1741: XXI tvczikk törölte el.[VISSZA]

* 476. Rákóczi önéletr. 79., Emlékíratái 69. és 1708 februárus 3-iki levele (Arch. R. II. 160.).[VISSZA]

- * 477. Önéletr. 79.[VISSZA]
- * 478. A külügyeknek ez a jellemzése Rákóczinál: Önéletrajz, 79.[VISSZA]
- * 479. U. o. 80.[VISSZA]
- * 480. Turul, 1884. 92.[VISSZA]
- * 481. Önéletrajz, 70.[VISSZA]
- * 482. Alexandra hesseni választófejedelemné (Rákóczi anyósa) wanfriedi, szeptember 8-iki levele szerint. (Thaly, Rákóczi ifj. 356-7.) Maga Rákóczi vallomásaiban már nem emlékezett fia születése havára és napjára. (Önéletr. 83.)[VISSZA]
- * 483. Rákóczi emlékiratai, 285. és önélet. rajza, 121.[VISSZA]
- * 484. Károlyi Sándor önéletírása, II. 278-9.[VISSZA]
- * 485. Lasztóczy László levele Bécsből 1705 május 27. Tört. Tár, 1898. 262.[VISSZA]
- * 486. Archivum Rákóczianum, I. 392. (1705 augusztus 17-ikéről).[VISSZA]
- * 487. Stepney levele 1705 május 5. Simonyi, Angol dipl. íratok, II. 74.[VISSZA]
- * 488. Rákóczi József herceg. XVIII. századi olajfestmény a Történelmi Képcsarnokban. Id. Weinwurm Antal eredeti felvétele.[VISSZA]
- * 489. I. József király, Rákóczi József keresztapja. Egykorú rézmetszet bársonymodorban a Történelmi Képcsarnok grafikai osztályában.[VISSZA]
- * 490. Önéletrajz, 80. Október 17-ikén csakugyan Bécsben volt. Thaly, Rákóczi ifj. 345.[VISSZA]
- * 491. Önéletrajz, 75. és 81. Szalay, Magyar. orsz. Tört. m. 50. Horváth, Magyarország Tört. VI. 279. Thaly, Bercsényi, II. 288-9. és Rákóczi ifj. 372. Maga Villars emlék. írtaiban (Mémoires du duc Villars), a melyek különben csak 1700-ig terjednek, név szerint nem említi Rákóczit, mivel Villars életírója, Vogüe (Villars d'après sa corres. pondence et des documents inédits) sem foglalkozik.[VISSZA]
- * 492. Önéletrajz, 80. A méregpor, az ú. n. Successionspulwer alkalmazását Heigel (Kronprinz Joseph Ferdinand von Bayern, 158.) tagadja.[VISSZA]
- * 493. Rákóczi ezt a kifejezést itt használja először (Önéletrajz, 80.)[VISSZA]
- * 494. Rákóczi szerint (u. o.) Perlips nevű nemesnek özvegye.[VISSZA]
- * 495. U. o. 80-81. Philippson, Ludwig XIV. 385.[VISSZA]
- * 496. Thaly, Rákóczi ifj. 355.[VISSZA]
- * 497. Önéletrajz, 81.[VISSZA]
- * 498. Herceg Villars egykorú rézmetszet. Ismeretlen szerzőtől.[VISSZA]

* 499. Különben Du Héron 1701 július 7-iki levele szerint Bercsényi nem helyeselte Longueval beavatását s az ügyek folytatását magyarokra szerette volna bízni. Thaly, Bercsényi, II. 292.[VISSZA]

* 500. Önéletrajz, 82.[VISSZA]

* 501. U. o. 81.[VISSZA]

* 502. Várnay György levele 1703 június 7. Thaly, Bercsényi, II. 490. Horváth szerint VI. 279-280.) Ferriol a bécsi jezsuiták és Longueval fondorkodására akarta beugrasztani Rákóczit; de képtelenség, hogy egy francia követ éppen most akarjon szolgálatot tenni az osztráknak. De Bonnac marquis (Mémoire historique sur l'ambassade de France à Constantinople) elődjét, Ferriolt, hóbortos, sőt koronkint őrzöngő embernek mutatja be; de Ferriol Correspondence-a és a török udvarról írt tanulmánya (németül: Wahrste und neueste Abbildung des türkischen Hofes) őt komolyabb embernek mutatja.[VISSZA]

* 503. Barbesieux marquis, a nagy hadügyminiszter, Louvois fia, atyja halála (1691.) után 23 éves korában már hadügyminiszter, helyesebben hadügyi államtitkár lett, mert a király csak a hadsereg anyagi ügyeinek vezetését bízta reá. Ebben az állásban maradt haláláig, 1701-ig. (Voltaire: Le siècle de Louis XIV., a Rébelliau-Marion-féle 1894-iki kiadásban, 248., 285., 481-2) Több történetírónk tévesen nevezi külügyminiszternek.[VISSZA]

* 504. Önéletrajz, 115. Fiedler, Actenstücke zur Gesch. Fr. Rákóczi's. II. 551. A levél szövege ismeretlen, Thaly, Bercsényi, II. 292-3. Mivel azonban Rákóczi Longuevalt nem a kül-, hanem a hadügyminiszterhez szóló ajánlattal látta el, bizonyára fegyveres segítséget kért,[VISSZA]

* 505. Önéletrajz, 85.[VISSZA]

* 506. Szirmay Endre önéletrajza szerint a pozsonyi Octavaliák októberben voltak. Tört. Tár, 1892. 416.[VISSZA]

* 507. Rákóczi önéletrajza, 116.[VISSZA]

* 508. Rákóczi emlékiratai, 78.[VISSZA]

* 509. Rákóczi önéletrajza, 116.[VISSZA]

* 510. 1700 december 31-ikén itt kelt a fejedelemné nyugtatványa. Thaly, Rákóczi ifj., 358.[VISSZA]

* 511. Önéletrajz, 116.[VISSZA]

* 512. Egy okirata 1701 januárius 27-ikén még Patakon kelt. Thaly, id. h.[VISSZA]

* 513. Önéletrajz, 116.[VISSZA]

* 514. Thaly, id. h.[VISSZA]

* 515. Levele Le Tellier rheimsi érsekhez. Voltaire, Le siècle de Louis XIV. 481-2.[VISSZA]

* 516. Önéletrajz, 117. Szalay L. VI. 51. Ez a levél Fiedler szerint (Actenstücke, II. 551.) megvan a francia külügyminisztérium «Hongrie de 1700 à 1704.» IX. kötetében. Onnan egész terjedelmében

közölte velem Georges Mazeran s kitűnt, hogy az voltaképp Thökölynek Thalynál is (Bercsényi II. 384-5.) ismertetett 1701 évi föltételeit tartalmazza. A november 1. levélnek eredetije ma sem került elő (L. u. o. 292-3.)[VISSZA]

* 517. Wagner, Hist. Leopoldi, II. 737.[VISSZA]

* 518. Bercsényi levele 1701 április 5-ikén. Thaly, Bercsényi, II. 299.[VISSZA]

* 519. Önéletrajz, 118.[VISSZA]

* 520. A nagysárosi kastély homlokzata. Újabb felvételek, rajzok és metszetek után Richter Aurél rajzolta.[VISSZA]

* 521. A nagysárosi kastély lépcsője. Újabb felvételek, rajzok és metszetek után Richter Aurél rajzolta.[VISSZA]

* 522. Rákóczi önéletrajza, 119-120. Szirmay Endre önéletrajza Tört. Tár, 1892. 416. A velencei követ jelentése április 23-ikán Malagolánál, Deutsche Revue, 1907. 91.[VISSZA]

* 523. 1698-ban török fogságba, a konstantinápolyi Héttoronyba került, a hol azonban Zrínyi Ilona közbenjárására a szokottnál jobban bántak vele. Hist. des rév. II. 24.[VISSZA]

* 524. Menekülése részleteit saját elbeszélése nyomán Rákóczi maga mondja el. Önéletrajz, 150-1.[VISSZA]

* 525. Pálóczi Horváth György naplója. MHH. II. oszt. XXXI. k., 247. A naplóíró szerint «valami új machinatióval vádoltatnak, de valóságosan okát nem tudni.»[VISSZA]

* 526. Vay Ádám egykorú festmény gróf Erdődy Ferenczné galgóczi kastélyában.[VISSZA]

* 527. Még 1708 november 25-ikén is megkérdezte hú Kőrösyjét, hová való bor az, a mit akkor Sárosról színelve vitt magával? Mert egész utazásában jól megtartotta színét és ízét. Úgy emlékezett, hogy tállyai bor volt. Tört. Tár, 1882., 752[VISSZA]

* 528. Szendrei, Miskolcz története, II. 310. Tört. Tár, 1900. 384.[VISSZA]

* 529. Kolinovics nyomán Thaly, Bercsényi, II. 309. Ezt a jelenetet Tompa Mihály is megénekelte, («A fogoly», 1858. Közli Vende: Rákóczi-versek, 53-55.)[VISSZA]

* 530. Báró Szirmay István a Történelmi Képcsarnokban őrzött XVIII. századi eredeti festményéről id. Weinwurm Antal felvétele.[VISSZA]

* 531. Velence bécsi követének junius 4-iki jelentése szerint társaival együtt meglepettnek látszott; «nem tudom, a borzasztó benyomás, vagy valami rossz sejtelem következtében-e.» (Malagola, Franz II. Rákóczi. Deutsche Revue, 1907. 91.)[VISSZA]

* 532. Rákóczi 1703 junius 9-iki manifesztumának 21. pontja.[VISSZA]

* 533. Rákóczi önéletrajza, 124.[VISSZA]

* 534. Rákóczi levele 1. Lipóthoz az id. manifestum 1704. évi kiadásának 31. lapján.[VISSZA]

- * 535. Az id: manifestum 23. lapján.[VISSZA]
- * 536. Rákóczi önéletr. 123-4.[VISSZA]
- * 537. Történelmi Tár, 1882. 149.[VISSZA]
- * 538. Ez valószínűleg a következő lapon említendő Menegatti.[VISSZA]
- * 539. Az 1687: XXIX. tvczikk s a titkos tanács több jegyzőkönyve (Tört. Tár, 1897. 388., 390.) így, – Rákóczi (Önéletrajz, 126.) Ehlersnek, a történetírók egy része Eulernek írja. Öttingenre nézve I. Fessler, IX 492., 494.[VISSZA]
- * 540. Önéletrajzában (127. l.) Rákóczi «körülbelül» 60-ról tud, 1703 június 14-iki manifestumában (21. 1.) és a Hist. des révolutionsban (II. 27.) 81-ről. Ennyit mond Balla is a Nagykőrösi Krónikában (67. 1.) Elfogatásuk okának azt tartja, hogy a spanyol örökösödési háborúban a francziák segítségére a magyar urak Lipót ellen 14 ezredet állítottak. Köztük volt a Rákóczié is. Mikor ezeket «Bécsnél meglátták volna és már menni kellett volna nekik, nem Olaszország felé utaztak, hanem Laxenburg felé mintegy 10.000-en mentek, hogy ott a felséges udvart fölvernék; mely alattomban való conspiratiót észrevevén, az udvar kinyilatkozott, hogy annak főoka Rákóczi Ferencz volt, azért is azonnal megfogattatott.» A mely kor Mária Terézia utolsó éveiben ilyen sületlenséget elhitt, I. Ferencz idejében is elhíhetette a Martinovicsék szándékairól terjesztett meséket.[VISSZA]
- * 541. I. Frigyes porosz király. Blesendorff Sámuel 1697-ik évben készült metszetéről.[VISSZA]
- * 542. Gray-Gebhardi, Weltgesch. LIII. 416-7.[VISSZA]
- * 543. Neki is csak egy palotája volt Bécsben.[VISSZA]
- * 544. Öttingen Farkas egykorú rézkarcz a Történelmi Képcsarnok grafikai osztályában. Nunzer metszete. Nyomatott Felsecker Jonathán örököseinél Nürnbergben.[VISSZA]
- * 545. Önéletrajz, 127.[VISSZA]
- * 546. Szirmay önéletírása. Szalay, VI. 117.[VISSZA]
- * 547. Ez a két vád a Mercure historique et politique hágai lap nyomán (1704., 479.) Thalynál, Bercsényi II. 318.[VISSZA]
- * 548. A velencei követjelentések szerint (az Archivio di Stato ai Frariban, Dispacci, 170011701. évi 181. csomag 639., 649., 703., 731. és 1701-2. évi 184. csomag 260., 276. száma szerint Bécsben Longuevalt eleinte cselszövőnek és árulónak tartották, Malagola cikke, Deutsche Revue, 1907. 91.[VISSZA]
- * 549. Önéletrajz, 128.[VISSZA]
- * 550. Az 1703 június 7-iki manifestumban, 1704. évi kiadás, 29. l.[VISSZA]
- * 551. Pl. hogy Szirmay, Okolicsányi és a három Vay egy nap értekezletet tartottak Rákóczinál, a ki azonban bebizonyította, hogy ezek akkor nagyon távol voltak egymástól s nála egyszerre sohasem is találkoztak. Horváth, VI. 284.[VISSZA]

- * 552. Önéletrajz, 128.[VISSZA]
- * 553. Hist, des rév. II. 36-37. Rákóczi önéletr. 128.[VISSZA]
- * 554. Arneth szerint (Prinz Eugen, I. 193.) teljesen tiszteletreméltó ember, aki nagy befolyását egyáltalán nem használta rosszra, hanem lelkiismeretesen fordította azt a császári ház és a tartományok javára.[VISSZA]
- * 555. U. o. 465.[VISSZA]
- * 556. Az udv. és szolgálószemélyzet fizetéstáblázatában már 1700 novemberében szerepel. Tört. Tár, 1900 357. 1701 november 12-ikén gróf Mansfeld, a cs. udv. főhaditanács elnöke, őt is kihallgattatni kívánta, hol járt, a mikor kiengedték Wiener-Neustadtba? U. o. 1897. 394.[VISSZA]
- * 557. Horváth, VI. 286.[VISSZA]
- * 558. Tört. Tár, 1897. 392.[VISSZA]
- * 559. Az önéletrajz (129. I.) szerint 11 hét múlva.[VISSZA]
- * 560. Madarász Viktor 1903-ban olajfestményben örökítette meg, hogyan eteti a tó hattyúit.[VISSZA]
- * 561. Wiener-Neustadt a XVII. században. Fisch rajza után.[VISSZA]
- * 562. Tört. Tár, 1900. 379. V. ö. Thaly, Bercsényi, II. 321.[VISSZA]
- * 563. Thaly, Bercsényi, II. 325-7.[VISSZA]
- * 564. U. o.[VISSZA]
- * 565. U. o. 327.[VISSZA]
- * 566. Tört. Tár, 1897. 391.[VISSZA]
- * 567. Rákóczi (Önéletr. 132.) szerint, «ha jól emlékszik», ez fogsága harmadik (de voltaképpen negyedik) havában történt.[VISSZA]
- * 568. A titkos tanács 1701 november 9. és 12-iki ülésének jegyzőkönyve. Tört. Tár, 1897. 391., 393.[VISSZA]
- * 569. Történelmi Tár, 1897. 392-4.[VISSZA]
- * 570. Copie derer zweyen Urthlen, so an T. Lehmann ... und A. A. Kertzl ... den 24. Decz. 1701 in Neustadt exequirt wor den. (Egykorú négy oldalas nyomtatvány). Ritter naplója (MHH, XXVII.) 441-3.[VISSZA]
- * 571. Lamberg Zsigmond 1701 november 10-iki jelentése a titkos tanácsban. Tört. Tár, 1897. 392.[VISSZA]

* 572. Önéletrajz, 134. Utóbb a titkos tanácsban csakugyan azt hitték, hogy Velence felé menekült s Berca grófnak utasításokat akartak adni üldözésére. Tört. Tár, 1897. 391. Lehmann kapitány utóbb azt vallotta, hogy Rákóczi Danczán (Danzigon) át Svédországba akart szökni. U. o. 392.[VISSZA]

* 573. Montecuccoli Hercules névalírása, a marosvásárhelyi Teleki-levéltárban lévő oklevélről. Olv. Ercules Graff Montecuccoli m. p. [VISSZA]

* 574. 1701 november 10-ikén a wiener-neustadti polgármester jelentése szerint az ablakrostély annyira össze van törve, hogy azt Rákóczi egymaga nem tehette. Tört. Tár, 1897 393.[VISSZA]

* 575. A polgármester jelentése az udv. kancellárhoz 1701 november 5-ikén. Tör. Tár, 1897 391-2.[VISSZA]

* 576. U. o. 393[VISSZA]

* 577. Rákócziné XII. Károlyhoz október 15. Eredetije a svéd állami levéltárban. (Diplomatica, Transsylvanica oszt.) Péterffy, XII. Károly magyar összeköttetései, 9-10.[VISSZA]

* 578. Önéletrajz, 136-7.[VISSZA]

* 579. Rákóczi önéletrajza, 137-8. V. ö. Tört. Tár, 1897. 385., 391. Rákóczi az ing átengedése miatt utóbb pironkodva mentegetőzött; pedig inkább rajongó öreg barátja megnyugtatóra tette: gyöngédségből, nem babonából.[VISSZA]

* 580. Önéletrajz, 138.[VISSZA]

* 581. Legalább 1710 szeptember 14-ikén ezt jutalmazta meg wiener-neustadti szabadulásakor állhatatosan megmutatott hűségéért. Arch. R. III. 536.[VISSZA]

* 582. Rákóczi szerint (Önéletrajz, 142.) felesége a lovakat nem futásra szoktatta, hanem meghízaltatta, azt híven, így jobban megfelelnek, mint ha gyakori lovaglás következtében lesoványodnának. Ellenben a titkos tanács november 17-iki ülésének egy jegyzőkönyve szerint egy lovász azt vallotta, hogy Rákócziné lovai nagyon lesoványodtak, majdnem odavannak. Tört. Tár, 1897. 393.[VISSZA]

* 583. Ezek még 12-ikén sem kerültek vissza Bécsbe. Tört. Tár, 1897., 392.[VISSZA]

* 584. U. o. és Önéletrajz, 143.[VISSZA]

* 585. Thaly, Rákóczi ifj., 40-42.[VISSZA]

* 586. Rákóczi menekülése Wiener-Neustadtból. Egykorú metszet Ernst Lajos gyűjteményében köv. aláírással: «Le Prince Ragozzi qui s'enfuit déguisé en habit d'une femme da la forteresse de Neustat et il va faire révolter la Hongrie.»[VISSZA]

* 587. Menekülése részletei Önéletrajzában, 138-146. Podolini tartózkodásáról Prónai Antal a Kalazantinumban, 1906. 3. sz. Ott a rend háza egy szárnyát most is róla nevezik.[VISSZA]

* 588. Ritter krónikája. MHH. XXVII. 442.[VISSZA]

* 589. Tört. Tár, 1897. 393.[VISSZA]

- * 590. U. o. 390.[VISSZA]
- * 591. U. a. 391. Ritter szerint (id. h. 442.) azonnal elfogták őket. Akkor azonban Lehmann nem tehetett volna jelentést.[VISSZA]
- * 592. Tört. Tár, 1897. 391.[VISSZA]
- * 593. Levele I. Lipóthoz az 1703. június 14-iki manifestum függelékében. 1704. évi kiadás, 28-32. II. Hist, des révol. II. 32. Katona, Hist. Crit. XXXVI. 174. Thaly, Bercsényi, II. 315. Szalay, VI. 56-8.[VISSZA]
- * 594. Gr. Harrach Ferdinánd följegyzései a Tört. Tárban, 1897. 390-2.[VISSZA]
- * 595. Harrach följegyzései a titkos tanács nov. 12-iki üléséről. Tört. Tár, 1897. 392-5.[VISSZA]
- * 596. Rákóczi 1706. évi válasza a jezsuitákért felszólaló vármegyéknek. Horváth, VI. 286.[VISSZA]
- * 597. Copia derer zweyen Urthlen, so an G. Lehmann u. A. A. Kertzl stb. 1701. évi nyomtatvány és Ritter krónikája. MHH. XXVII. 443.)(VISSZA]
- * 598. Archivum R. IX. 389. Károlyi-család oklevéltára, v. 94-101.[VISSZA]
- * 599. Arch. R. II. 426. (1709.)(VISSZA]
- * 600. U. o. II. 409., 412., 426. (1708-9.)(VISSZA]
- * 601. Bercsényi levele 1711 augusztus 17. U. o. VII. 14.[VISSZA]
- * 602. Ritter krón. MHH. XXVII 443.[VISSZA]
- * 603. Arch. R. II. 10., 586., 598. III. 328-9.[VISSZA]
- * 604. U. o. III. 743.; VII. 66.[VISSZA]
- * 605. Balla, Nagykőrösi krónika, 68. Annak, hogy jószágon kívül báróságot és ezredparancsnokságot nyert volna, semmi nyoma.[VISSZA]
- * 606. 1701. november 10. Thaly, Bercsényi, u. 387.[VISSZA]
- * 607. Beniczky naplója. Rákóczi-tár, I. 6.[VISSZA]
- * 608. 1703. június 14-iki manifestuma 22.[VISSZA]
- * 609. Önéletrajz, 146.[VISSZA]
- * 610. Hist, des rév. II. 42-3.[VISSZA]
- * 611. Rákóczi (Önéletr, 153-4.) szerint Petrikov és Studin.[VISSZA]
- * 612. A kaland részletei. U. o. 153-4.[VISSZA]
- * 613. II. Ágost lengyel király. Bernigeroth metszete után.[VISSZA]

* 614. Bercsényi 17-ikén reggel még Tuscynben volt, 20-ikán reggel pedig már Varsóban beszélt a francia követtel. Három nap alatt eszerint körülbelül 130 km. útat tett meg jó lovakon, de nem olyan nagyon jó országúton. A 300 kilométerre tehát Rákóczinak 6-7 nap kellett.[VISSZA]

* 615. 24-ikén Du Héron még csak annyit jelentett XIV. Lajosnak és csak annyit mondott Bercsényinek, hogy – a mint magától Ágost királytól hallotta – Rákóczi Lengyelországba érkezett. A fejedelemre ekkor még nem hivatkozhatott. Bizonyos azonban, hogy délután már találkozott vele, mert a közbenjáró papnak a találkozás napján Rákóczi azt mondta, hogy Szent Katalin «közelgő» ünnepén gyönni akar; ez pedig november 25-ikén, tehát másnap volt. (Önéletr. 147.)[VISSZA]

* 616. Rákóczi önéletr. 151-2 Thaly, Bercsényi, II. 359-382.[VISSZA]

* 617. Ezek a föltételek II. Ágosthoz 1701 októberében érkeztek be. (Thaly, Bercsényi, II. 384-5.) Azonosak a Fiedlernél (Actenstücke, II. 551.) hibásan Rákóczinak tulajdonított föltételekkel.[VISSZA]

* 618. Bržezan a bržezani «Karolin» photographiai műintézet eredeti felvétele.[VISSZA]

* 619. Thaly, id. h. 407.[VISSZA]

* 620. Du Héron november 27-iki jelentése, Thaly, id. h. II. 417.[VISSZA]

* 621. Rákóczi önéletr. 147.[VISSZA]

* 622. Rákóczi emlékiratai, 22. Önéletr. 155.[VISSZA]

* 623. U. o. 155.[VISSZA]

* 624. Hist. des révol. II. 51.[VISSZA]

* 625. Önéletr. 155.[VISSZA]

* 626. Du Héron 1701 december 1-i sürgönye. Thaly id. h. II. 421.[VISSZA]

* 627. Du Héron december 22-iki sürgönye. Thaly, id. h. 422.[VISSZA]

* 628. Önéletrajz, 155.[VISSZA]

* 629. Du Héron idézett sürgönye.[VISSZA]

* 630. Szienyiavszkij Ádám. Eredeti olajfestményről a bržezani «Karolin» photographiai műintézete eredeti felvétele.[VISSZA]

* 631. A végzetes találkozásról Rákóczi, Önéletr. 155., 419.[VISSZA]

* 632. Rákóczi Bezenvalhoz 1711 november 24-ikén. Szalay, Rákóczi bujd. 176.[VISSZA]

* 633. Siebmacher, Wappenbuch, IV. kötet, 14. sorozat, 57.[VISSZA]

* 634. Szalontay látogatására nézve I. Du Héron 1702 januárus 20. és 26-iki sürgönyét s ennek alapján Thaly Bercsényijét, II. 429-432. Ez a látogatás januárus közepén történt; a követ 20-ikán jelenti XIV. Lajosnak, hogy Szalontay eljövén, találkozni szeretne a belzi palatinusnál levő urakkal, miről őt maga a palatinus értesítette; 26-ikán pedig már Bercsényi varsói útjáról számol be.[VISSZA]

- * 635. 1710. december 16. Arch. R. III. 322.[VISSZA]
- * 636. Rákóczi emlékiratai, at. és önéletr. 156-7., 170., 178-9., 208. V. a. Medows 1708 december 1-i jelentését. Simonyi Angol dipl., III. 412. és Tört. Tár, 1882. 157.[VISSZA]
- * 637. Arch. R. V. 440-2., 445., 448.; VII. 82., 216.[VISSZA]
- * 638. Szalay, Rákóczi bujdosása, 45.[VISSZA]
- * 639. Bercsényi levele 1710 december 20. Arch. R. VI. 637.[VISSZA]
- * 640. XIV. Lajos válasza Thaly, Bercsényi, II. 434-5. V. ö. az 1702. évre nézve Klopp, Der Fall des Hauses Stuart, IX. 63-70.[VISSZA]
- * 641. A kelet nélküli francia eredeti a svéd áll. levéltár diplomatikai «Transylvanica» osztályában. Péterffy Lajos szíves közlése.[VISSZA]
- * 642. Önéletrajza, 15.[VISSZA]
- * 643. Thaly, id. h. 439.[VISSZA]
- * 644. Önéletr. 157., 234.[VISSZA]
- * 645. Du Héron 1702 április 7-iki sürgönye. Thaly, id. h. II. 444-7. 1701 november 16-ikán csak 200.000 tallért számítottak. U. o. II. 392.[VISSZA]
- * 646. U. o. 447-9.[VISSZA]
- * 647. I. Lipót a Történelmi Képcsarnokban lévő eredetiről id. Weinwurm Antal eredeti felvétele.[VISSZA]
- * 648. Wagner, Hist. Leopoldi, II. 740. Katona, Hist. Crit. XXXVI. 216.[VISSZA]
- * 649. Rákóczi (Önéletr. 157.) elhallgatta a nevét, mivel 1719-ben még élt, csak annyit jegyzett meg, hogy vele vérrokonságban levő nagy nemzetségből származott. Thaly szerint (Bercsényi, II. 453) a Báthory-rokonság révén egyik Radzivil hg. lehetett; de lehetett Lubomirszkij György herceg is, (szül. 1666. † 1735 október 14-ikén) a ki visneci és jaroslávi gróf, szandomiri vajda (palatinus) lévén, gyakorta járt-kelt ezen a vidéken. Ellenben a Radzivillek törzsbirtokai Litvániában feküdtek. Egy esztendő múlva, mikor a titokzatos főúr Ilyvó mellett levő táborába hitta Rákóczit, ez elég nyíltan megkérdezte tőle, hogy talán méltatlanságról gyanúsítja nemzetségével szemben? A Radzivillel soha sem volt baja, ellenben egy Lubomirszkij aligha nézte jó szemmel egy Lubomirszkával való viszonyát. A kibékülés megtörtént ugyan, de egy Fatia Negra-féle alak Rákóczinak nem lehetett állandó barátja. 1706 óta, mint a szepesi városok kormányzója, György herceg nyíltan a császárral tartott és Rákóczinak mindvégig sok bosszúságot okozott; de a fejedelem még 1709 januárius 26-ikán is azt írta róla (Arch. R. II. 438.), hogy nem kell tartani tőle; mert való ugyan, hogy barátságára nézve filius est fortunae, de ellensége senkinek sem lesz. Azonban 1711 július 29-ikén ismét nyíltan vádolta, hogy évekig fondorkodván személye ellen, elfogadott olyan megbízatást, amelyért Ribinszkijnek a bécsi kormány hiába ígért grófi címet, tábornoki rangot és 200.000 forintot. (Fiedler, Actenstücke, I. 362-3. Szalay, Rákóczi bujd. 90.)[VISSZA]

- * 650. Rákóczi emlékir. 22. Önéletr. 157-8.[VISSZA]
- * 651. Önéletr. 158.[VISSZA]
- * 652. De Bonnac: Mémoire historique sur l'ambassade de France à Constantinople előszavában Schefer Károly közli az emlékeit megíró követ életrajzát.[VISSZA]
- * 653. Önéletr. 158.[VISSZA]
- * 654. Esze Tamás a Vasárnapi Újság 1868. évf. 27. számában közölt képről Richter Aurél rajza.[VISSZA]
- * 655. Esze Tamás névalírása, 1706. jan. 17-ikén kelt levelén. Eredetije az Országos Levéltárban. Olv. Esze Tamás m(anu) p(ro)pria. [VISSZA]
- * 656. Rákóczi emlékiratai 24-25. Önéletr. 159-160. Károlyi S. emlékirata a Rákóczi. háború kezdetéről. (Századok, 1874. 322. 1. Itt Waltherr Imre Rákóczi szolgáját Barvinszkynek, Thaly, Bercsényi életében, II. 464. világosan Berzeviczynek írja; de maga Rákóczi emlékiratában és önélet rajzában egyaránt a Bercsényi lovászáról szól; a Barvinszky nevet tehát erre alkalmaztam). V. ö. még Feldzüge des Prinzen Eugens IV. 122., 631.; V. 239.; Thaly, 454-464. Szalay, VI. 66-67. Horváth, VI. 299-301. stb.[VISSZA]
- * 657. 1703 márczius 31-iki levele. Simonyi, Angol dipl. I. 15.[VISSZA]
- * 658. Emlékiratai, 22-23. A De Bonnachoz intézett kísérő íratban (közli Thaly, Bercsényi, II. 465-7.) Rákóczi azzal sürgeti a király segítségét, hogy «annyi ember lévén immár a titokba avatva, a több ezer közt akadhat valamely áruló s azért a dolgot halogatni nem lehet, hogy a késlekedés miatt az egész vállalat össze ne omoljon.»[VISSZA]
- * 659. Rákóczi tehát 1703 márczius 17-ikén nem írhatta, a mit jegyzékére hivatkozva emlékirataiban (23. l.) mond, hogy a választó akkor már elfoglalta Passaut és Linzet. Passaut csak 1704 januárius 8-ikán foglalta el, Linzet pár nap mulva.[VISSZA]
- * 660. Miksa Emmánuel bajor választó fejedelem a «Kayser-Adler II. 1684.» 188. lapján közölt eredeti metszetről.[VISSZA]
- * 661. Az egész pátens szövege Thalynál, Bercsényi II. 469-471. Ezt Boné András Diószegen július 19-ikén hirdette ki. (Erdélyi nemz. múzeum levéltára. Kemény, Erdély tört. eredeti levelekben. XXXVII. kötet.) Jellemző, hogy Stepney bécsi angol követ június 22.ikén kétségbe vonta hitelességét. Simonyi, Angol dipl. iratok t. 22.[VISSZA]
- * 662. Rákóczi Ferencz. Eredetije miniature-festmény Thaly Kálmán birtokában.[VISSZA]
- * 663. A velencei követ már június 9-ikén írja, hogy az elégületlenek három zászló alá sorakoznak: a Rákóczi, Bercsényi és Petrőczy zászlaja alá. Malagola a Deutsche Revueben, 1907., 92.[VISSZA]
- * 664. Rákóczi Emlékiratai, 25., Önéletr. 161.[VISSZA]
- * 665. Arch. R. II. 438. V. ö. jelen életrajz 225. lapján a 13. jegyzettel.[VISSZA]
- * 666. Az érdekes találkozás: Önéletr. 161-3.[VISSZA]

- * 667. Károlyi emlékiratai. Századok. 1874. 324. Majost a fejedelem (Önéletr. 163.) Istvánnak írja.[VISSZA]
- * 668. Drosdoviczára az Önéletr. (163. 1.) szerint «talán háromnapos késelem után», az emlékiratok (25. 1.) szerint körülbelül két hét múlva ment át.[VISSZA]
- * 669. Rákóczi emlékiratai, 26.[VISSZA]
- * 670. Önéletr., 163.[VISSZA]
- * 671. Károlyi emlékirata. Századok, 1874. 324.[VISSZA]
- * 672. Károlyi önéletírása, 137.[VISSZA]
- * 673. 1708 augusztus 25. Thaly, Bercsényi II. 475-. Tarpának most is van egy selyemzászlaja Rákóczi arczképével és ezzel a felíráttal: Tarpa kurucz volt, Tarpa kurucz marad. Az Esze-család most is vezetője a nagyközségnek.[VISSZA]
- * 674. Károlyi emlékiratai. Századok, 1874. 323-4.[VISSZA]
- * 675. Károlyi levele 1703 május 25. Thaly, id. m. 479.[VISSZA]
- * 676. 1703 május 24-iki levél. U. o. 477. Az ungvári cs. parancsnok május 27-iki levele. U. o. 483.[VISSZA]
- * 677. Rákóczi a tanácsuraknak 1710 április 29-ikén. Arch. R. III. 251-2.[VISSZA]
- * 678. A munkácsi vár, Záróvignetta fénykép után.[VISSZA]